

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ

Esra KÖŞKER

YÜKSEK LİSANS

KIRŞEHİR-2022

©2022-Esra KÖŞKER

T.C.
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ

SHAPESHİFTİNG MOTİF İN HAKAS EPİCS

Esra KÖŞKER

YÜKSEK LİSANSTEZİ

Danışman

Prof. Dr. Salahaddin BEKİKİ

KIRŞEHİR-2022

KABUL VE ONAY

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı yüksek lisansöğrencisi, Esra KÖŞKER tarafından hazırlanan “*HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ*” adlı tez çalışması 11/01/2022 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak jürimiz tarafından oybirliği/oyçokluğu ile **YÜKSEK LİSANSTEZİ** olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ (İmza)

Üye: Doç. Dr. Ezgi METİN-BASAT(İmza)

Üye: Dr. Öğr. Üyesi Cavit GÜZEL (İmza)

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

.././2022

Prof. Dr. Hüseyin ŞİMŞEK

Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin kâğıt ve elektronik kopyalarının Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.
- Tezim sadece Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- Tezimin .....yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

.../.../2022

Esra KÖŞKER

İmza

ÖZET

HAKAS DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan: Esra KÖŞKER

Danışman: Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ

2022–xi+157

Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı

Jüri

Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ

Doç. Dr. Ezgi METİN-BASAT

Dr. Öğr. Üyesi Cavit GÜZEL

Destanlar, resmî birer tarih belgesi olmamakla birlikte tarihî gerçekliği, anlatım yöntemleri ile kurgulayarak yeniden üreten ve destan türüne özgü icra geleneği içinde toplumun hafızasında önemli yer tutan anlatılardır. Hakasların “*alıptıg nımah*” adını verdikleri kahramanlık destanları, Türk mitolojisi, Şamanizm inancı, eski Türk topluluklarının geleneklerini ortaya koyma açısından ve dize sayısı 15 binden 30 bine kadar ulaşan büyük hacimleri ile Türk destanları arasında özel bir yere sahiptir.

Hakas kahramanlık destanlarında kahramanların doğüstü güçleri vardır. Daha doğarken bu güçleri beraberlerinde getirirler ve bir kahramanlık gösterdiklerinde bir yakınları veya aile büyüğü tarafından ad alırlar. Adlarında atlarının adı da mutlaka geçer. Asıl kahraman atı olmadan kahraman olamaz. Kahramanın atı onu tehlikeden korur ve düşebileceği zaafardan alıkoyar. Asıl kahramanların belirgin özellikleri vardır. Ezilenlere devamlı yardım eder, düşmanları yendiklerinde onların mallarını fakirlere dağıtır ve köleleri serbest bırakır. Güzelliklerini ay ve güneşten alan kadın kahramanların çoğunlukta olması Hakas destanlarının bir diğer önemli özelliğidir. Ak Çibek Arıg, Huu İney, Ay Huucın, Altın Arıg, Kün Sarıg Han ve Alp Han Kız yiğitlikleri ve güzellikleriyle ünlü kadın kahramanlardan birkaçıdır.

Destanlarda sıkça kullanılan ortak motifler vardır ki bunlar ait olduğu milletin iç dünyasını yansıtır. Motifler destanı besleyen damarlardır ve destanı sürekli canlı tutar. Kahramanın maceradan maceraya koşarken kullandığı en önemli motiflerden biri de “*Şekil Değiştirme*” motifidir. Şekil değiştiren kahramanlar başka bir canlının (kuş, kurt, yılan) kimliğine bürünebileceği gibi, cansız bir nesne (yüzük, taş) de olabilir.

Hakaslar tarih boyunca çeşitli mücadeleler vermiş ve bu mücadeleleri konu alan pek çok kahramanlık destanı yaratmışlardır. Zengin bir kültür hazinesi olan ve içerisinde Türk destanlarına

ait pek çok motif bulunan Hakas destanları ile bu destanları besleyen ana damarlardan biri olan “*Şekil Değiştirme*” motifi çalışmamızın temel konusunu oluşturmaktadır.

“*Şekil Değiştirme*” motifi incelenirken Hakasçadan Türkiye Türkçesine aktarılan Altın Çüs, Ak Çibek Arığ, Ay Huucın, Han Kicegey, Kara Kuzgun, Han Orba, Huban Arığ, Altın Arığ, Kök Han, Hara Molat, Alıp Sarığ Plat His, Altın Taycı ve Kün Sarığ Han başlıklı 13 Hakas destanı ele alınmıştır. Bu destanlarda şekil değiştirme motifleri tespit edildikten sonra tasnifi ve tahlili yapılarak kimlerin, ne zaman, ne şartlar altında, nerde, nasıl şekil değiştirip destanın seyrini nasıl etkilediği belirlenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Hakas, arkaik destan, şekil değiştirme motifi, Han Orba, Altın Taycı, Kün Sarığ Han.

ABSTRACT
SHAPESHIFTING MOTIF IN HAKAS EPICS

Ph. D. Thesis / M.Sc.Thesis

Preparer: Esra KÖŞKER

Advisor: Prof.Dr. Salahaddin Bekki

2022 – xi+157

Kırşehir Ahi Evran University, Graduate School Of Social Sciences

Turkish Language and Literature Department

Jury

Prof. Dr. Salahaddin BEKKİ

Assoc Prof. Dr. Ezgi METİN-BASAT

Asst. Prof. Dr. Cavit GÜZEL

Although epics are not official history documents, they are narratives that reproduce historical reality by fictionalizing it with narrative methods and occupy an important place in the memory of the society within the tradition of performance specific to the epic genre. The heroic epics, which the Khakas call "alıptıġ nimah", have a special place among Turkish epics in terms of revealing Turkish mythology, Shamanism belief, traditions of ancient Turkish communities and with their large volumes ranging from 15 thousand to 30 thousand lines.

In Hakas heroic epics, heroes have supernatural powers. They bring these powers with them when they are born, and when they show heroism, they are named by a relative or family elder. The names of their horses must also be mentioned in their names. The real hero cannot be a hero without his horse. The hero's horse protects him from danger and prevents him from falling weak. The main heroes have distinctive features. He constantly helps the oppressed, distributes their goods to the poor when they defeat the enemies, and frees the slaves. Another important feature of Khakas epics is the majority of female protagonists who derive their beauty from the moon and the sun. Ak Çibek Arıġ, Huu İney, Ay Huucin, Altın Arıġ, Kün Sarıġ Han and Alp Han Kız are some of the heroines famous for their valor and beauty.

There are common motifs that are frequently used in epics, which reflect the inner world of the nation they belong to. Motifs are the veins that feed the epic and keep the epic alive. One of the most important motifs that the hero uses while running from adventure to adventure is the "Shape Shifting" motif. Shape-shifting heroes can take on the identity of another living thing (bird, wolf, snake), or they can be an inanimate object (ring, stone).

Khakass have fought various struggles throughout history and created many heroic epics about these struggles. The Khakas epics, which are a rich cultural treasure and contain many motifs from the Turkish epics, and the "Shape Shifting" motif, which is one of the main veins that feed these epics, constitute the main subject of our study.

While examining the "Shape Shifting" motif, Altın Çüs, Ak Çıbek Arıĝ, Ay Huucın, Han Kicegey, Kara Kuzgun, Han Orba, Huban Arıĝ, Altın Arıĝ, Kök Han, Hara Molat, Alıp Sarıĝ Plat Hıs, Altın Taycı and Kün were transferred from Khakas to Turkey Turkish. 13 Khakas epics titled Sarıĝ Han are discussed. After determining the shape change motifs in these epics, it was tried to determine who, when, under what conditions, where, how they changed shape and how they affected the course of the epic by making their classification and analysis.

Key Words: Hakas, archaic epic, shape-shifting motif, Han Orba, Altın Taycı, Kün Sarıĝ Han.

ÖNSÖZ

Sözlü kültür, bir toplumun sosyal yaşantısını, inançlarını, değerlerini, gelenek ve göreneklerini, kısacası toplumun hafızasında kayıtlı olup da kuşaktan kuşağa aktardığı her türlü bilgi ve birikimin toplamıdır. Dünya üzerinde geniş bir coğrafyaya yayılmış olan Türk milletinin özellikle mit, destan, halk hikâyesi, efsane, masal, bilmece ve atasözleri gibi sözlü edebiyat ürünleri zengin bir yapıya sahiptir. Bunlar kuşaktan kuşağa aktırılarak geçmiş ile bugün arasında önemli bir köprü vazifesi görmüştür.

Türklerin sözlü edebiyat ürünleri arasındaki önemli türlerden biri de destanlardır. Türk toplulukları, tarih boyunca yaşadıkları bütün önemli olayları destanlarına konu etmiş ve bunları başarılı bir şekilde işlemişlerdir. Destan metinleri, resmî bir tarih belgesi olmamakla birlikte tarihî gerçekliği, edebiyatın kendine has anlatım yöntemleri ile kurgulayarak yeniden üreten ve destan türüne özgü icra geleneğiyle toplumun hafızasında unutulmaz kılan anlatılardır.

Sibirya’da yaşayan Türk boylarından biri olan Hakasların “*alıptığ nımah*” adını verdikleri kahramanlık destanları da Türk mitolojisi, kamlık inancı ve eski Türk topluluklarının geleneklerini ortaya koyma açısından özel bir yere sahiptir. Haycılar tarafından çathan ezgileri eşliğinde icra edilen “*alıptığ nımahlar*” çok yakın bir zamana kadar bütün canlılığı ile yaşatılmıştır. Ancak yazılı kültüre geçiş ve teknolojik imkânların artması, Hakas gençleri arasında destanlara duyulan ilginin azalmasına neden olmuştur. Yıllarca süren Rus baskısı ve asimilasyon gayretleri de Hakas Türklerinde destancılık geleneğini ne yazık ki zayıflatmıştır. Bunlara rağmen söz konusu destan metinlerinin bir kısmının yazıya geçirilmiş olması ise bugün Hakas destanları ile ilgili çalışma yapmayı mümkün kılmaktadır.

Türk destanlarında kahramanı kahraman yapan yüce değerler uğruna ortaya koyduğu kahramanlık mücadelesidir. Kahramanın girdiği mücadelelerde işini kolaylaştıran ve onu başarıya ulaştıran en önemli unsurlardan biri atı diğeri de sahip olduğu güçleridir. Bu güçlerden en önemlilerinden biri kahramanın şekil değiştirebilme yetisine sahip olmasıdır ki Hakas destanlarında kahramanın şekil değiştirmesi sıklıkla işlenmiştir.

Bu çalışmada Türkiye’de yayımlanmış 13 Hakas destanı metni okunup şekil değiştirme motifleri tek tek tespit edilerek bulunan motiflerin tasnifi ile tahlil çalışması verilmiştir. Bu temel amaç doğrultusunda çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Birinci

bölümde Hakas Türklerinin tarihi, ekonomik durumu, nüfus yapısı, dili, dini ve folkloru ile ilgili genel bilgiler verilmiştir. Çalışmanın ikinci bölümü Hakas destancılık geleneğine ayrılmıştır. Bu çerçevede Hakas destanlarının tanım, tasnif, biçim ve içerik özellikleri ile ilgili bilgi verildikten sonra Hakas destan anlatımında icra geleneği yani haycılık geleneği üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde “*Şekil Değiştirme*” motifi ele alınmıştır. Şekil değiştirme motifi üzerine yapılmış çalışmalar incelenip bu motif hakkında bilgi verildikten sonra Stith Thompson, “Motif-Index Of Folk-Literature (MIFL)” adlı çalışmasından yararlanılarak bir tasnif çalışması yapılmıştır. Daha sonra her bir destanda tespit edilen şekil değiştirme motifi grafik üzerinde gösterilerek Hakas destanlarındaki tipler ile şekil değiştirme motifi arasındaki ilişki aydınlatılmaya çalışılmıştır. Dördüncü bölümde “*Hakas Destanlarında Şekil Değiştirme*” başlığı altında Türkiye’de yayımlanmış 13 Hakas destanındaki şekil değiştirme motiflerinin tek tek tahlili yapılmıştır. Son bölümde ise 2021 yılında Türkiye Türkçesine aktarılmış en son Hakas destanı olan Kün Sarığ Han destanı da dâhil edilmek üzere 13 Hakas destanının özeti verilmiştir.

Bu çalışma Türk destanlarında yer alan “*şekil değiştirme*” motifi üzerine yapılmış tez boyutundaki çok az çalışmadan biri olması nedeniyle ve Hakas destanlarındaki şekil değiştirme motifinin tespit, tasnif ve tahlil çalışmasının yapıldığı tek çalışma olma özelliği ile önem taşımaktadır.

Hakas Türk destanlarındaki şekil değiştirme motifi ile ilgili çalışma yapılmasına olanak tanıyan, ilmî bilgisiyle beni her daim aydınlatan ve en önemlisi öğrencisi olma gururunu ömür boyu taşıyacağım saygıdeğer hocam Prof. Dr. Salahaddin Bekki’ye teşekkürü bir borç bilirim. Son olarak maddi ve manevî anlamda her zaman yanımda olan, bu zorlu çalışma sürecinde özellikle anlayışı ve sabrı ile hiçbir şikâyette bulunmadan beni her zaman destekleyen sevgili eşim Cahit Köşker’e, varlıkları ile bana güç veren çocuklarım Onur ve Berke’ye de çok teşekkür ederim.

Kırşehir-2022 Esra KÖŞKER

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
BİLDİRİM.....	ii
ÖZET.....	iii
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
ŞEKİL LİSTESİ.....	xii
GRAFİK LİSTESİ.....	xiii
KISALTMALAR	xiv
BÖLÜM I: HAKASLARIN TARİHİ VE FOLKLORU.....	1
1.1. HAKAS CUMHURİYETİ	1
1.2. HAKASLARIN DİLİ	2
1.3. HAKASLARIN DİNİ	3
1.4. HAKAS KÜLTÜRÜ	4
BÖLÜM II: HAKAS DESTANCILIK GELENEĞİ VE HAYCILIK SANATI.....	8
2.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILAN HAKAS DESTANLARI	8
2.3. HAKAS DESTANLARININ ŞEKİL VE İÇERİK ÖZELLİKLERİ	12
2.4. HAKAS DESTANLARINDA HAYCILIK SANATI.....	15
BÖLÜM III: ŞEKİL DEĞİŞTİRME	17
3.1. ŞEKİL DEĞİŞTİRME (METAMORFOZ) NEDİR?	17
3.2. TÜRK HALK ANLATILARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ	18
3.2.1. Türk Anlatılarında Öne Çıkan Şekil Değişirme Motifleri	19
3.2.1.1. Taş / Kaya:.....	19

3.2.1.2. Su	20
3.2.1.3. Kuş	20
3.2.1.4. Kurt	21
3.2.1.5. Tilki.....	21
3.2.1.6. Yılan.....	21
3.2.1.7. Köpek	22
3.2.1.8. Kartal.....	22
3.3. ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİNİN KODLANMASINDA “MOTIF-INDEX OF FOLK-LITERATURE” KULLANIMI.....	22
3.4. HAKAS TÜRK DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFLERİ ...	25
BÖLÜM IV: HAKAS DESTANLARINDAKİ ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFLERİNİN TAHLİLİ	35
4.1. İNSANIN FARKLI BİR İNSANA DÖNÜŞMESİ.....	36
4.2. İNSANIN HAYVANA DÖNÜŞMESİ.....	43
4.3. İNSANIN NESNEYE DÖNÜŞMESİ	59
4.4. HAYVANIN BİR İNSANA DÖNÜŞMESİ.....	68
4.5. DEĞİŞMENİN DİĞER ŞEKİLLERİ.....	73
4.6. DÖNÜŞÜM ARAÇLARI	84
BÖLÜM V: İNCELENEN DESTANLARIN ÖZETLERİ	86
5.1. HAN ORBA	86
5.2. AK ÇİBEK ARIĞ	93
5.3. ALIP SARIĞ PLAT HIS	96
5.4. HARA MOLAT	99
5.5. HAN KİCEGEY	100
5.6. KÖK HAN	105

5.7. ALTIN ÇÜS	107
5.8. ALTIN TAYCI.....	111
5.9. AY HUUCIN	117
5.10. ALTIN ARIĞ	121
5.11. HUBAN ARIĞ	124
5.12. KARA KUZGUN.....	132
5.13. KÜN SARIĞ HAN.....	139
SONUÇ.....	147
KAYNAKÇA.....	152

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa

Şekil 1.1. Hakas Türkleri Siyasi Haritası.....	1
Şekil 3.1. Motif İndeksi.....	24

GRAFİK LİSTESİ

Sayfa

Grafik 3.1. Huban Arıĝ Motif Grafiği.....	25
Grafik 3.2. Ak ibek Arıĝ Motif Grafiği.....	26
Grafik 3.3. Hara Molat Motif Grafiği	26
Grafik 3.4. Alp Sariĝ Pılat Hıs Motif Grafiği.....	27
Grafik 3.5. Han Gicegey Motif Grafiği.....	27
Grafik 3.6. Han Orba Motif Grafiği.....	28
Grafik 3.7. Kök Han Motif Grafiği.....	28
Grafik 3.8. Altın Taycı Motif Grafiği	29
Grafik 3.9. Altın Arıĝ Motif Grafiği.....	29
Grafik 3.10. Ay Huucm Motif Grafiği.....	30
Grafik 3.11. Kara Kuzgun Motif Grafiği	30
Grafik 3.12. Altın s Motif Grafiği.....	31

KISALTMALAR

Bu çalışmada kullanılmış kısaltmalar, açıklamaları ile birlikte aşağıda sunulmuştur.

Kısaltmalar	Açıklamalar
AÇA	Ak Çibek Arığ
ASPH	Alıp Sarığ Plat Hıs
MIFL	Motif-Index Of Folk-Literature
MÖ	Milattan Önce
MS	Milattan Sonra
s.	Sayfa
TDK	Türk Dil Kurumu
vb.	ve benzeri
yy.	yüzyıl

BÖLÜM I: HAKASLARIN TARİHİ VE FOLKLORU

1.1. HAKAS CUMHURİYETİ

1991 yılında SSCB'nin dağılması, yaklaşık bir asırdır komünizmin kısılcığında kalmış birçok Türk boyunun bağımsızlığını ilan etmesiyle sonuçlanmıştır. XX. yy. siyasî tarihinin en önemli olaylarından biri sayılan bu olay sonucunda Türk Cumhuriyetleri ortaya çıkmıştır. Bu bağımsız Türk devletlerine ek olarak SSCB'nin içinde yaşayan Türk topluluklarından bazıları da muhtar cumhuriyetler ve özerk bölgeler oluşturmuşlardır. Bu Türk topluluklarından biri de Hakaslardır (Çavdar, 2010: 57).

Hakaslar, Rusya Federasyonu içinde, Hakasya Cumhuriyeti'nde, kuzeyinde ve kuzeydoğusunda Krasnoyarsk (Kray) bölgesi, batısında Kemerovo (Oblast) bölgesi, güneyinde ve güneybatısında Altay Cumhuriyeti, güneyinde Tuva Cumhuriyeti ile çevrili 61.900 km²alanda yaşayan halktır. Kendilerini “*Tadar*” olarak tanımlayan halk, Orta Yenisey nehri vadilerinde kurulduğundan söz edilen Hyagas Devleti'nden esinlenerek 20-30 Temmuz 1917 tarihinde Çarkov Köyü'nde yapılan ulusal toplantıdan sonra “*Hakaslar*” olarak adlandırılmaya başlamışlardır (Uysal, 2014:1).

Şekil 1.1. Hakas Türkleri Siyasi Haritası

“*Hakaslar*” kavram olarak tek görünse de içinde Sagay, Kızıl, Koybal, Beltir, Şor vb. alt kimlikleri de barındıran genel bir kavramdır (Killi, 2010: 21). Hakas Cumhuriyetinde,

yaklaşık %80 oranında Rus olmak üzere kırka yakın milletten insan yaşamaktadır. Yerli nüfus, bütün Cumhuriyet'in genel nüfusunun ancak %11.98'idir (Killi, 2008: 24).

Başkenti Abakan olan ve bugün Sibiryaya Federal İdari Çevresi içinde bulunan Hakasya, 5 şehir (Abakan, Çernogorsk, Sayanagorsk, Abaza ve Sorsk) 8 rayon (Altay, Askiz, Bey, Bograd, Ordjonikidze, Taştıp, Ust-Abakan, Şıra), 13 şehir tipindeki köy ve 248 köyden oluşur (Killi, 2008: 14). Zengin ormanlar, göller, bozkır ve dağların birleştiği bölgede yer alan Hakasya Cumhuriyeti, uygun tabiat şartları, yeraltı kaynakları ve madenleri bakımından oldukça zengindir. Yüzölçümü bakımından küçük olmasına rağmen Hakasya'da 324 nehir, 390'ı tatlı su ve 110'u da tuzlu su olmak üzere toplam 500 adet göl bulunur. Hakasya'nın sahip olduğu bu doğal zenginlikler tarih boyunca yaşadığı Rus işgalinin de önemli bir nedenidir. Tarım, hayvancılık ve kerestecilik yapılan bölge, daha çok ziraate dayalı güçlü bir ekonomiye sahiptir. Kurak ve sert bir kara ikliminin hüküm sürdüğü bölgede alçak kesimler bozkırlarla kaplı iken dağlık bölgelerde çam, köknar ve ladin ormanlarıyla iki binden fazla türü barındıran zengin bir bitki örtüsü vardır (Çavdar, 2010: 15-16).

1.2. HAKASLARIN DİLİ

Hakasya Cumhuriyeti'nde, konuşulan özel dillerin (İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca) haricinde hâkim olan iki dil vardır, bunlar -en kapsamlı olanı- Rusça ile Hakasça'dır. Hukukî olarak birbirine denk olan bu iki dil, 3 Kasım 1992 tarihinde, Abakan şehrinde imzalanan, Hakasya Cumhuriyeti'nin halklarının dilleri hakkındaki yasada, "*Hakasya Cumhuriyeti'nin devlet dilleri, Rus ve Hakas dilleridir!*" ifadesiyle resmi dil olarak kullanılmaya başlanmıştır (Killi, 2010, 211).

Abakan Türkleri olarak adlandırılan Hakaslar, (Sagay, Kaça, Beltir, Şor vb.) Hakasça adı verilen ortak bir yazı dilini kullanırlar (Ölmez, 1996: 96). Bu dil, Türkçe'nin Oğuz-Uygur grubuna dayanmaktadır. 20. Asrın başlarında Hakaslar'ın %95'inden fazlası kendi dillerini konuşurken Ekim devriminden sonra, komünist rejimin Ruslaştırma süreci neticesinde 1989'da, bu oran %76'ya düşmüştür (Arıkoğlu, 2011: 20). Günümüzde bu oranın çok daha aşağılara düştüğü söylenebilir ve özellikle şehir merkezlerinde sayıca az olmalarının da etkisiyle tamamen Rusça'nın etkisi altına girmişlerdir. Türklerden oluşan kabile ve boyların kullandıkları ağız özellikleri ise destan ve sözlü gelenek içerisinde yaşatılarak günümüze aktarılmıştır (Özkan, 2008: 235).

Rusçayı çok iyi bilmeleri, çevrelerinde Rusların yoğun olarak yaşaması ve özellikle Rus yazı dilini kullanmaları, Rusça etkisinin, Hakas Türkçesi üzerinde, diğer lehçelere göre daha

etkin olmasına sebep olmuştur (Arıkoğlu, 2011: 20). Dildeki etkileşim oranının, normalin üzerine çıkması, etkilenilen dilin hâkimiyeti altına girmeyi kaçınılmaz kılar ve bu etkileşimde kullanılan alfabenin de etkisine dikkat çekmek gerekir. Hakaslar, 1924-1929 tarihleri arasında Kiril harfli alfabe kullanmışlardır. Diğer Türk topluluklarının Latin harfli alfabeyle geçmeleriyle birlikte, Hakaslar da 1929 yılında Latin alfabetesini kullanmaya başlamışlardır. Bu dönem Sovyetler dönemine denk gelir ki 1939 senesinden sonra tekrar Rus alfabetesini kullanmak zorunda kalmışlardır (Deliömeroğlu, 1997:1570-1587). Dilin sınıflandırmasında, tehlikede olan diller arasına dâhil edilen Hakasça'yı toplam konuşan insan sayısı 47.980 kişidir. 2002 sayımlarına göre, Rusya Federasyonu içerisinde yaşayan Hakaslar'ın toplam sayısı 75.622 kişi iken, bu sayı içerisinde Rusça bilenlerin sayısı, 74.141'dir. Şehirde yaşayan 32.743 kişiden 32.583'ü Rusça bilirken; köyde yaşayan, 42.879 kişiden 41.608'i Rusça bilmektedir. Bu durum, yukarıda bahsettiğimiz etkileşimin gerçekleştiğinin bir göstergesidir. Günümüzde kırsal kesimlerde Hakas Türkçesi konuşulurken şehir merkezlerinde Rusça konuşulmaktadır (Killi, 2010: 217).

Hakas dilinin ve kültürünün gelecek kuşaklara aktarımı sorumluluğunu üstüne vazife gören kurumlar ve şahıslar, “*Hakas Yazarlar Birliği, Hakas Cumhuriyeti Hükümeti, Hakas Dil, Edebiyat ve Tarihi Bilimsel Araştırma Enstitüsü, Hakas Aksakallar Kurulu, Hakas Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı, Hakas Cumhuriyeti Eğitim ve Bilim Bakanlığı, N.F. Katanov Hakas Devlet Üniversitesi Sayan-Altay Türkiyat Enstitüsü*” bütün şartları zorlayarak çalışmalarına devam etmektedirler. 1995 yılından bu yana geleneksel olarak kutlanan “*Türk Yazı ve Kültürü Günleri*” olarak bilinen şölen, her yıl yoğun katılımı kutlanır ve Hakaslar'ın kendi dillerine verdikleri değeri ortaya koymaları açısından önemlidir (Davletov, 2008: 1-3).

1.3. HAKASLARIN DİNİ

Farklı dinlerin uygulama sahalarını genişletmeye çalıştığı hem maddi hem de manevi olarak kurduğu baskılarla insanları kendine taraf göstermeye zorlayan misyonerlik faaliyetleri, Hakasya coğrafyasında karşılaşılan en dikkat çekici hususlardan biridir ve nitekim Hakasya, farklı dini inançların görüldüğü bir merkez halindedir. En yaygın din olarak da Ortodoks Rus Hristiyanlığı dikkat çekmektedir. Bunun yanında, özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin 1990'lı yılların başında dağılmasından sonra Hristiyanlığın diğer mezhepleri de yayılmaya başlamıştır. Bölgenin yerlisi olan Hakas Türklerinin büyük bir çoğunluğu, zaman içinde devlet tarafından (özellikle Çarlık Rusya döneminde) maneviyat alanında uygulanan tüm asimile çalışmalarına ve Hristiyanlaştırma siyasetine rağmen, Türklerin İslam öncesi

geleneksel inancı olan Şamanlığı (Kamlığı) terk etmemişlerdir. Durum böyle olunca Hristiyanlığa geçmiş olan Hakas Türkleri, Kamlığa ve Hristiyanlığa ait dini öğretilerin birleştirilmesiyle ortaya çıkan karma bir inanca mensup olmuşlardır. Bu karma inanç ise Hristiyanlığın yanı sıra, geleneksel Türk Kamlığındaki dağ (tağ), su (suğ), orman (arığ), ev (ib) vb. sahip ruhların, ya da başka bir ifadeyle iyeler (eeler) kültürünün bulunduğu bir sistemdir.

Hakas inanışlarına göre kâinat üç bölümden oluşmaktadır. Üstte “Çağan Ciri” (Tanrı Yeri) denilen dokuz katlı gök bulunmaktadır. En üstte “Akçağan” veya Hakasların diğer ifadesiyle “Huday Çağan” oturmaktadır (İnan, 1972: 35). Akçağan, bütün Çağan Ciri’nin tek hâkimidir. Diğer katlarda ise iyiliği temsil eden ve her birisi değişik görevler üstlenmiş Akçağan’ın yardımcıları bulunmaktadır. Bunlar, toprak, bitkiler, hayvanlar ve diğer tabiat olayları ile meşgul olmaktadır. Bu yardımcıların en meşhurları, Umay, verimlilik ve çocuk ruhlarıyla, Ayzık, namuslu kadın ve temiz erkeklere yardımla, Çaltırak Çayıcı, şimşek çaktırarak kötülüklerin yeryüzünden temizlenmesi ile meşguldürler. Şaman ise altıncı katta oturmakta ve yeryüzündeki şamanlara yardımcı olmaktadır. Dağlarla ilgilenen dağ iyesi, Hubay Han, nehir iyesi, Sugday Han, rüzgâr iyesi Çildey Han, soğuk iyesi Humduzak, ateş iyesi Ot İney vb. Akçağan’ın diğer yardımcılarıdır (Deliömeroğlu, 2009: 42-49).

1.4. HAKAS KÜLTÜRÜ

Hakaslar, Güney Sibirya’da yaşayan ve atalarının Kırgızlar olduğunu bilinen bir Türk boyudur. Ruslar kendi sınırları içinde yaşayan genel Türk boylarına ortak isimlendirme olarak “Tadar Halkı” demiştir ki bu kullanım halen daha devam etmekte olup Hakas kimliği ikinci planda kalmıştır. Arkeoloji araştırmaları, bugünkü Hakaslar’ın yaşadığı topraklarda MÖ 35 bin yıldan önce insanların yaşadıklarını ortaya koymuştur. Aynı arkeolojik kazıların neticesinde MÖ 7-3 bin yıllarında bölge halkının tarım ve hayvancılıkla uğraştıkları da anlaşılmaktadır. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere Hakaslar, oldukça eskiye dayanan tarihi yapılarıyla, bölgenin en köklü halklarından (Arıkoğlu, 2003: 16).

Her milletin olduğu gibi Hakas Türklerinin de tarihinin incelenmesinde sözlü kaynakların önemi büyüktür. Özellikle destan ve efsaneler konusunda oldukça kapsamlı bir birikimi olan Hakas Türklerinin, geçmişlerini aydınlatmada bu birikimden yararlanılmıştır. Konu ile alakalı Viktor Butanayev ve İrina Butanayeva tarafından hazırlanan ve Yaşar Gümüş tarafından Türkiye Türkçesi’ne aktarılan “Yenisey Kırgızları” isimli eserde, fazlaca efsane örneğine rastlamak mümkündür. “Hakas” adının ortaya çıkışı ile ilgili anlatılan efsane bu konu ile alakalı oldukça güzel bir örnektir. Efsaneye göre, yapılan savaşlar neticesinde verilen ağır

kayıplardan sonra Hooray halkı Altay'dan Tanrı dağlarına göç etmeye karar verir. Akiyus nehrini dokuz günde geçen halk (Burası günümüzde de “*Hooray Kiçii*” Hooray Geçidi olarak bilinmektedir.), Kuznetsk Ala Dağı'nı da geçerek güneye iner. Göç esnasında bir kadın Sığda ve Sıby isimli iki erkek çocuğuyla birlikte, ormanda gizlenerek, uzun zaman Ulen Nehri'nin yukarısında yaşar. Daha sonra İyus ovasına gelir ve zaman içinde bu bölgede Hakas halkı ortaya çıkar (Aktaş, 2007:4-5).

Hakas folklorunda dünya'nın merkezinin Orta Yenisey olduğu ve diğer halkların ise bu etnik merkezin etrafında yaşadıkları düşüncesi vardır. Hongor kahramanları, beyaz tenli, kara saçlı, nur gözlü yakışıklı kişilerdir. Hakaslar, kendilerini Hongorlar'm asıl soyu olduklarını belirtmek için, günümüzde bile kendilerine “*Hora Pastar*” (Siyah Başlar) demektedirler. Sarı saçlı insanları ise düşman olarak görürler ve bu yüzden sözlü anlatımlardaki cadı, “*huu hat*” sarı saçlı, kurşun gözlü, kargaburunlu olarak tasvir edilmektedir (Aktaş, 2007: 4).

Hakas folklorunun, özellikle yazıya aktarım ve kalıcılığın sağlanması anlamında çok zayıf kaldığını görmekteyiz. Bu durumun en büyük sebebi, özellikle Sovyetler Birliğinin dağılmasından önceki süreçte, Hakas halkı içinden yetişen eğitilmiş insanların, sayıca az olmasıdır. Sözlü kültür ürünlerinin derlenip, yazıya aktarılması yabancı, özellikle de Rus bilim adamları tarafından yapılmış olması, bunun durumun en büyük kanıtıdır (Arıkoğlu, 2003: 22). Özellikle V.V. Radlov ve M.A. Kastren, bölgede derleme çalışması yapan araştırmacıların başında gelmektedir. Hakas halkı içinden yetişmiş ve Türk dünyasının yetiştirdiği ilk Türkolog olan, Kazan Üniversitesi Profesörü N.F.Katanov da Hakas kültürünü en kapsamlı şekilde araştırıp inceleyen isimlerin başında gelmektedir (Arıkoğlu, 2003: 22).

Hakas sözlü folkloru oldukça zengindir. 10-15000 satırdan oluşan kahramanlık destanları (Alıptıg Nımax),masal, efsane ve mitin birleşiminden oluşan Kıp-Çoox'lar, şaman kültürünün de etkisi ile oluşan büyülerden kaynaklı olarak, dua ve beddualar, (alğıs ve xarğas), atasözleri (söspek) ve deyimler (sispek) önemli halk edebiyatı ürünleridir. Bunların dışında, özellikle gırtlaktan söylenen ve xay adı verilen ezgiler, halk arasında da sevilerek dinlenen ve bayramlarda, şöenlerde sıklıkla rastlanan müzikal türlerdendir(Killi Yılmaz, 2013: 21).

Hakas folkloru ile Anadolu Türklüğü olarak, kültürümüz içinde var olan ve geleneklerimizin temelini oluşturan, “*Geçiş Dönemi Gelenekleri*” diye adlandırdığımız, doğum, evlenme ve ölüm geleneklerimiz arasında da oldukça fazla benzerlikler vardır. Özellikle kadınların hamilelik süreci ile başlatılan bu geleneksel uygulamalar, aynı sırayı takip ederek, Anadolu'nun birçok bölgesinde de halen uygulanmaktadır. Hamile kadınların, günlük hayat içinde zorlukla yapılacak işlerden sakınılması, hamilelik süresi boyunca çirkin varlıklara

bakmaktan kaçınmaları, doğum sırasında bütün komşuların bir çadırın içine toplanarak en tecrübeli ebe (ineci) tarafından doğumun yaptırılması akla gelen ilk benzerlikler arasında gösterilebilir. Hakasların doğum gelenekleri, diğer Altay halklarının doğum gelenekleri ile de büyük benzerlikler göstermektedir. Altaylarda bir kadın doğum yapacağı zaman, komşu kadınlar evin içinde toplanır; erkekler dışarıda bırakılır ve evin dışında kalan erkekler, kadının acı içinde bağırmaya başlamasıyla birlikte gürültü çıkararak evin etrafında koşmaya başlarlar. Bu durum, doğum süreci tamamlanıncaya kadar devam eder. Bu uygulamanın, şaman inancının bir sonucu olduğu düşüncesi ilk akla gelen varsayımdır (Uysal,2014: 9-10).

Hakaslarda evlenme gelenekleri incelendiğinde, akrabalık bağlarının oldukça önemli olduğunu ve aynı boydan olanların kesinlikle evlenmelerine müsaade edilmediğini hatta böyle evliliklerin sonunda, ölümle cezalandırmaların olduğu görülmektedir. Normal evliliklerde ise bizim kültürümüzde de sıkça gördüğümüz, kız kaçırma ve başlık parası gibi uygulamaları görmek mümkündür. Hakaslar’ da özellikle evlilikle ilgili olarak yasak evlilikler ve ödenmesi güç başlık “*kalım*” paraları, halk şiirine dolayısıyla şarkı ve türkülerine “*taxpax*” konu olmuştur. Özellikle gelin olan kızları ve bekârları birbirinden ayırmada, saç örgüsünün bağlanma şekli oldukça önemlidir. Bu durumu Gülsüm Killi şöyle açıklamaktadır: “*Hakas geleneksel yaşantısında, kadının saçının onun kimliği ile yakından ilgisi vardı. Evlenmemiş genç kızlar, sürmes adı verilen çok sayıda küçük örgüden oluşan bir saç modeli ile hemen ayırt edilirken evli kadınların saçları ise tulun adı verilen, iki örgü şeklindedir.*” (Killi, 2008a: 29).

Hakaslar’ın ölümü algılayışı ve defin törenleri gibi geleneksel uygulamaları ise yüzyıllardır beraber yaşadıkları Rusların etkisiyle kısmen değişikliklere uğramış olsa da halen temel unsurlar korunarak yaşatılmaya devam edilmektedir (Killi, 2007: 66-85). Ölülerini toprağa gömme şeklinde defneden Hakaslar’da, ölen kişinin arkasından avuç içlerini yüksek sesle birbirine çarparak, kötü ruhları uzaklaştırdıklarına inanırlar (Killi, 2007: 70). Özellikle, cenaze merasimi sırasında ateş yakma, ateşi doyurma ve mezarın etrafında dolaşma gibi uygulamalar, halen canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Hakaslar’da ölen kişinin arkasından, yılda altı defa “*kirek/gerek*”adı verilen anma merasimleri (Üs Küni-Üçü, Çiti Küni-Yedisi, Toğıs Küni-Dokuzu, Çibirgi Küni-Yirmisi, Xırık Küni-Kırkı, Çarım Çılı-Yarım Yılı) düzenlenir ve bu merasimlerde ölen kişiye ikramlarda bulunulur. Merasim sırasında ateşe sunulan ekmek ve süt, sadece cenaze merasimi ile sınırlı olmayıp bunlar, yol kenarlarında kutsal görünen yerlerde bulunan ve sarçın adı verilen kutsal mekânlarda da ruhlara sunulan ikramlar arasındadır (Killi, 2007: 66-85).

Hakasların yemek kültürü, diğer Sibirya Türklerinde de karşılaştığımız gibi, genellikle

hayvansal ürünlerden oluşmaktadır. Hakaslar, büyükbaş hayvanlardan at ve sığırla birlikte, küçükbaş hayvanları tüketirler. Ancak hiçbir zaman domuz eti tüketmezler. Sığır kıymasını, atların iç yağı ve baharatlarla karıştırıp, bağırsağa doldurarak yaptıkları ve “*hıyma*” adını verdikleri yemek, en itibar edilen yemekleridir. Bunun dışında yoğurdun suyunu süzdükten sonra elde ettikleri posayı kurutarak kışa saklarlar ve “*hurut*”veya “*piçirö*”adı verilen yemeği elde ederler (Deliömeroğlu, 2009: 42-49). Tahıllarla et suyunu karıştırarak yaptıkları çorbalar da “*çorba ügre, köçe ügre, mün vb.*” önemli yiyecekleri arasında sayılabilir. İçecek olarak, ekşimiş inek sütünden elde ettikleri ayran ve bu ayrandan elde ettikleri, hafif alkollü “*ayran arağazi*”sevilen içecekleridir (Killi, 2008b: 29).

BÖLÜM II: HAKAS DESTANCILIK GELENEĞİ VE HAYCILIK SANATI

2.1. TÜRKİYE TÜRKÇESİNE AKTARILAN HAKAS DESTANLARI

Türkiye’de Hakas destanlarına yönelik ilk çalışmayı 1993 yılında “*Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı*” adlı makalesi ile Metin Ergun yapmıştır. Hakas destanları; Fatma Özkan, Ekrem Arıkoğlu, Ali Ilgın, Pervin Ergun, Erhan Aktaş, Gülsüm Killi Yılmaz, Mehmet Kara, Nükhet Okutan Davlatov ve Timur B. Davlatov tarafından tekrarlarını da içeren toplam 13 neşriyatın yer aldığı 10 ayrı kitap halinde yayımlanmıştır. Bu kişiler arasında Hakasçadan Türkçeye en çok destan aktaran Ekrem Arıkoğlu ile Timur B. Davlatov olmuştur. Türkiye Türkçesine aktarılan ilk Hakas destanı Altın Arığ’dır. 1997 yılında Fatma Özkan tarafından neşredilmiştir. Türkiye Türkçesine aktarılan son Hakas destan ise Nükhet Okutan Davlatov ve Timur B. Davlatov’un 2021 yılında yazdıkları “*Kün Sarığ Han: Bir Hakas Kadınının Destanı*” adlı kitabta yer alan Kün Sarığ Han destanıdır (Davlatov, 2021: 1- 3).

Kün Sarığ Han destanı, Yevdokiye N. Kulagaşeva’nın koruyup aktardığı ve Hakas folklor bilimcisi Doç. Dr. Valentina E. Maynogaşeva’nın kaydedip yazıya geçirdiği bu destan, 2021 yılında Nükhet Okutan Davlatov ve Timur B. Davlatov tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. 274 sayfadan oluşan kitapta destanın Türkçe metni 147 ile 260. sayfa aralığında yer almaktadır. 5870 dizeden meydana gelen destanın kahramanı Kün Sarığ Han adlı bir kadındır. Destanda Kün Sarığ Han ile erkek kardeşi Ay Solğın arasında yaşanan hanlık mücadelesi anlatılmaktadır. Kün Sarığ Han, başta olmak üzere diğer kahramaların evlilikleri, çocukları ve diğer düşmanlarla olan mücadeleleri destanın içeriğini oluşturmaktadır.

Altın Taycı destanı, 2013 yılında Gülsüm Killi Yılmaz tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. 272 sayfadan oluşan “*Hakas Destanları 4: Altın Taycı*” adlı kitapta destanın Hakasça metni ile Türkiye Türkçesine aktarılan metni birlikte verilmiştir. 62 ile 207. sayfa aralığında yer alan destan, 3609 dizeden oluşmaktadır. Destanda Altın Taycı’nın halası Altın Arığ ve kardeşi Ay Mirgen ile onların çocuklarının olağanüstü güçlere sahip düşmanlarla mücadeleleri, kahramanlıkları ve evlilikleri anlatılmaktadır.

Alp Sarığ Plat Hıs destanı, Rusya Yazarlar Birliği üyesi Alevtina Maytakova tarafından Hakasya’daki Taştıp rayonundaki Taştıp köyünde yaşamakta olan Pektit Tümerkov’dan derlenmiştir. Hakasya Özerk Cumhuriyeti’nde Hakas Türkçesi ile yayımlanmakta olan Hakas Çiri adlı gazetenin 2002 yılına ait 84, 85, 91, 95,97 ve 100 nolu sayılarında yazılmış olan destanın Rusya ve Türkiye’de kitap halinde yayımı bulunmamaktadır. Destanın Türkiye

Türkçesine aktarılmış tam metni ise Erhan Aktaş'ın 2012 yılında hazırladığı “*Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma*” adlı doktora tezinde 511 ile 569. sayfa aralığında yer almaktadır. 1841 dizeden meydana gelen bu destanda kadın kahraman olan Alıp Sarığ Plat Hıs'ın Altın Hartığa'nın oğlu Altın Moos ile birlikte düşmanlarla olan mücadeleleri bu mücadelelerdeki olağanüstü güçleri, kahramanlıkları ve de evlilikleri anlatılmaktadır.

Han Kicegey destanı, Türkiye Türkçesine aktarılmış tam metni Erhan Aktaş'ın 2012 yılında hazırladığı “*Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma*” adlı doktora tezinde 570 ile 697. sayfa aralığında bulunmaktadır ve 4539 dizeden oluşmaktadır.

Hara Molat destanının Türkiye Türkçesine aktarılmış tam metni Erhan Aktaş'ın 2012 yılında hazırladığı “*Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma*” adlı doktora tezinde 618 ile 777. sayfa aralığında bulunmaktadır ve 2527 dizeden oluşmaktadır.

Kök Han destanının Türkiye Türkçesine aktarılmış tam metni yine Erhan Aktaş'ın 2012 yılında hazırladığı “*Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma*” adlı doktora tezinde 778 ile 867. sayfa aralığında bulunmaktadır ve 2836 dizeden oluşmaktadır.

Han Orba destanının haycısı Semyon İvanoviç Şulbayev'dir. Alevtina Konstantinoviç Maytakova tarafından ise yazıya geçirilmiştir. Erhan Aktaş 2007 yılında hazırladığı “*Hakas Kahramanlık Destanı Han Orba*” adlı yüksek lisans tezinde Ekrem Arıkoğlu'nun yaptığı Hakas Türklerine ait olan destanlar içinde mevcut olan Han Orba destanını tamamlamıştır. Han Orba adlı Hakas destanı Aktaş'ın tezinde 231-521. sayfa aralığında olup 8622 dizeden oluşmaktadır. Destan bir kadın kahraman olan Han Orba'nın kahramanlıklarını ve düşmaları ile olan mücadelelerini içermektedir.

Ak Çibek Arığ destanı, 2015 yılında Timur B. Davletov tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. 343 sayfadan oluşan kitapta destan metninin hem Hakasçası hem de Türkiye Türkçesi metni 40 ile 331. Sayfa aralığında verilmiş olup 3604 dizeden oluşmaktadır. Bir kadın kahraman olan Ak Çibek Arığ'ın düşmanları ile mücadelesi ve olağanüstü güçleri anlatılmaktadır.

Altın Çüs destanı, Hakas Türklerinin ünlü haycısı Semyon Prokopyeviç Kadışev'den derlenmiş, 1951'de “*Alıptığ Nımahtar*” adı ile yayımlanan kitapta “*Ah Oy Attığ Alıp Han*” (Ak Kula Atlı Alıp Han) başlığı ile yazıya aktarılmıştı. T. G. Taçeyeva tarafından on bir bölüme ayrılmış ve “*Altın Çüs*” adı ile yayımlanan “*Altın Arığ Alıptığ Nımahtar*” kitabında yeniden bu destana yer verilmiştir. Destan 2007 yılında Erdal Şahin tarafından Türkiye Türkçesine

aktarılmıştır (Killi, 2013: 20).

Altın Arığ destanı 1997 yılında Fatma Özkan tarafından Türkiye Türkçesine aktarılmıştır. Özkan destanı, Altın Arığ Destanı başlığı ile kitap halinde yayımlanmıştır. Hakas haycısı Semen Prokopyeviç Kadişev'den tarafından aktarılan destan akademisyen T.G. Taçeyeva tarafından 1955 yılında derlenerek yazıya aktarılmıştır (Özkan, 1996: 13-14). Derlenen bu destan 1958 yılında Abakanda Altın Arığ adlı kitapta yayımlanmıştı. Destan, Altın Arığ Destanı kitabı içerisinde 33 ile 326. Sayfa aralığında yer almaktadır ve 5172 dizeden oluşmaktadır.

Kara Kuzgun destanı, 2005 yılında Ali Ilgın tarafından yüksek lisans tezi olarak “*Kara Kuzgun Destanı*” başlığı ile çalışılmıştır. 319 sayfadan oluşan tezde destan metninin hem Hakasçası hem de Türkiye Türkçesi tam metni 54 ile 193. sayfa aralığında verilmiştir ve destan 4244 dizeden oluşmaktadır.

Huban Arığ destanı, 2006 yılında Timur B. Davletov tarafından “*Huban Arığ: Kadın Yiğitlik Destanı*” başlığı ile kitap halinde yazılmıştır. Hakas haycısı S.İ. Şulbayev tarafından günümüze kadar taşınmış olan bu destan A. K. Maytakova tarafından yazıya geçirilmiştir. Destan Timur B. Davletov tarafından ise 2006 yılında Türkiye Türkçesine aktarmıştır. 283 sayfadan oluşan kitapta destanın tam metni 1 ile 262. sayfa aralığında verilmiştir. 15587 dizeden oluşan ve en hacimli Hakas Destanı unvanını taşımaktadır. Destanda bir kadın kahraman olan Huban Arığ'ın düşmanları ile mücadelesi ve bu mücadelelerdeki olağanüstü güçleri anlatılmaktadır.

2.2. HAKAS TÜRKLERİNDE DESTANCILIK GELENEĞİ

Hakas kahramanlık destanları tarihte ilk kez Fin bilim adamı Matias Aleksanteri Castrén tarafından bilim dünyasında tanıtılmıştır. 19. yüzyılda Hakas Türklerine ait keşifte bulunan M. A. Castrén, “*Hañza Bek*” destanını kayda almıştır. Ülkesine saldıran düşmana karşı savaşan kahraman Hañza Bek'ten bahseden bu eser, Sovyetler döneminde “*Rus karşıtı*” gerekçesiyle hor görülmüş, yayımına yasak konulmuştur. Hakas Türklerine ait kahramanlık destan ve masallarını W. Radloff ise 1863-1864 yıllarında kayda alarak 1868'de St. Petersburg'da yayınlanan “*Obraztsı Narodnoy Literaturı Türkskih Plemön, Jivuşçih ve Yujnoy Sibiri Dzungarskoy stepi*” adlı çalışmanın 2. cildinde bilim dünyasına kazandırmıştır (Aktaş, 2012: 22).

Çok köklü ve zengin bir sözlü edebiyat geleneğine sahip olan Hakaslarda destanların özel bir yeri vardır. Hakas Türkçesinde destan terimi “*alıptıǵ*” (yiğitlik, kahramanlık) ve “*nımah*” (masal, hikâye, destan) kelimelerinin bir araya getirilmesiyle oluşturulan “*alıptıǵ nımah*” (kahramanlık destanı) sözüyle karşılanmaktadır (Aktaş, 2007: 44).

Hakas Türkçesinde “*alıptıǵ nımah*” kelimesi her ne kadar kahramanlık destanı şeklinde yaygın biçimde kullanılmış olsa da “*nımah*” sözcüğünün masal, hikâye, efsane gibi farklı türleri karşılayan ifadelerde de kullanılması hatta “*nımah ıı-(masal anlatmak)*” şeklinde bir ifadenin varlığı araştırmacıların kafasında Hakas destanlarının birer masal mı yoksa destan mı olduǵuna dair bir belirsizlik oluşturmaktadır (Aktaş, 2016: 29). Hakas Türkçesinde “*nımah*” (masal), “*tapcan nımah*” (bilmece) gibi farklı türlerin de aynı sözcükle anılması söz konusu karıřıklıǵı daha da artırmaktadır (Killi Yılmaz, 2013: 21).

Gülsüm Killi Yılmaz, “*alıptıǵ nımah*” terimini şu şekilde açıklar: “*Alıptıǵ nımah (kahramanlık destanı) adı verilen Hakas destanları, iyi ile kötüünün, kahramanın yeraltı varlıklarıyla ya da halkını ve malını süren hanlarla yaşadığı mücadelenin veya kahramanın kendine eş bulma yolunda yaşadığı maceraların anlatıldığı uzun manzum anlatılardır.*” (Killi Yılmaz, 2010: 175).

Hakas destanlarındaki tür problemi konusunda görüş bildiren diğer bir araştırmacı Pervin Ergun ünlü Hakas hayırcıları ile yaptıǵı görüşmelerde “*alıptıǵ nımah*” larla masallar arasındaki farkları açık bir biçimde ortaya koymuş ve halk anlatıcılarının da masalların kahramanlık anlatmalarından farklı olduğu konusunda sağlam bir düşünceye sahip olduklarını belirtmiştir. Her iki türün oluşma zamanının arasındaki farklılıklar da bunları birbirinden ayırmak için kullanılan ölçütlerden biri olarak görülmüştür. Alıptıǵ nımahlardaki tasvirlerle olaylar çok eski dönemlerde meydana gelmişken masallarda karşılaşılan olaylar günümüze daha yakın bir zamanda meydana gelmektedir. Yine söz konusu bu iki türü birbirinden ayırmak için metinlerin içerik yapısı, anlatım metotları, şiir dili ve sanatsal şekilleri gibi özellikleri bakımından karşılaştırmak yeterli olacaktır. Alıptıǵ nımahlarda halk için önemli ve büyük amaçlar uğruna verilen mücadelelerin anlatılması, kahramanlık duygusu, anlatıcıyı ve dinleyiciyi heyecanlandıran bir ritminin olması türün en ayırt edici özelliklerindedir. Alıptıǵ nımah ve masalları ayırt etmede kahramanların isimlerini karşılaştırmak da önemli bir ölçüttür. Bu iki türde kahraman isimleri kural olarak birbirinden tamamen farklıdır. Alıptıǵ nımahlarda kahramanlar “*mirgen*” (avcı), “*möke*” (yigit-bahadır) ve “*alıp*” gibi unvanlara sahip olan alplardır (Ay Mirgen, Altın Mirgen, Hartıǵa Mirgen...). Bu alpların adı mutlaka atlarının adıyla anılmaktadır. “*Ah Oy Attıǵ Aydolay*” (Ak Kula Atlı Aydolay), “*Hara Hullatıǵ Hulatay*” (Koyu

Kula Atlı Hulatay) gibi isimler örnek verilebilir. Buna karşılık masal kahramanları özel bir adla anılmayan “Sibiçek”, “Sibdeyek”, “Abahay”, “Pahta”, “Torsih” gibi basit isimlerden oluşur (Ergun, 2010: 32-33).

Bu karmaşanın önüne geçebilmek için araştırmacılar Sibirya sahası destanlarının teşekkül zamanı ve belli özelliklerinden yola çıkarak onları isimlendirme ve tasnif etme yoluna da gitmiştir. Bilindiği gibi folklorla ait türleri tasnif ederken türün sahip olduğu pek çok özelliğini bir arada düşünmek gerekmektedir. Hakas destanlarının ilk şekilleri MÖ VII-III. yüzyıllar arasında var olduğu düşünülen Tagar kültüründen MÖ I-MS V. yüzyıllar arasını kapsayan Tastık kültürüne kadar uzanmaktadır. Bunlar en eski Hakas destanlarıdır ve bu destanlarda orta dünyada yaşayan insanlarla aşağı dünyada yaşayan yaratıklar arasında bir mücadele söz konusudur. VI-XIII. yüzyıllar arasını kapsayan bu dönemde en eski Hakas dönemini takip eden Moğol hareketi ile yurdu düşmandan korumak, halkı esaretten kurtarmak için verilen mücadeleleri konu alan “alıptıg” ya da “çaalig”, yani kahramanlık destanları ortaya çıkmıştır (Killi Yılmaz, 2010: 175). Sibirya sahası destanlarında kahramanların alt dünyanın lideri Erlik ve onun yardımcılarıyla sürekli mücadeleleri, destanlarda karşımıza çıkan olağanüstü, sihrî motifler, özellikle kahramanların sahip olduğu bitmez tükenmez sihrî güçler, hemen bütün destanlarda ortaktır. Bu açıdan bakıldığında Hakas destanlarında da bu özelliğin öne çıktığı görülür. Hakas destanlarında mit ve masal türünün özellikleri açık bir biçimde hissedilse de bu anlatılar aynı zamanda destan türünün tüm içerik ve biçim unsurlarını taşımaktadırlar (Kiremitçi, 2019: 35).

2.3. HAKAS DESTANLARININ ŞEKİL VE İÇERİK ÖZELLİKLERİ

Hakasların sözlü edebî ürünleri arasında en yaygın olanı hiç şüphesiz kahramanlık destanlarıdır. Bu destanlarda asıl kahramanların olağanüstü güçleri vardır ve bu güçleri daha doğarken beraberlerinde getirirler. Sıra dışı bir kahramanlık gösterdiklerinde bir yakınları veya aile büyüğü tarafından onlara ad verilir ve atlarının adı da mutlaka kahramanın adına eklenir. Destan kahramanları yiğittirler, düşmanlarının hep karşısında olup iyilerin de hep yanında olurlar. Düşmanlarını yendiklerinde mallarını fakirlere dağıtırlar, köleleri serbest bırakırlar. Kendilerinin büyük yurtları vardır ki bu yüzden düşmanlarını yendiklerinde o ülkeye, alplardan birini bey olarak tayin ederler. Kahramanlar yiğitliklerine güvendiklerinden bazen de hesapsızca hareket ederler bu da onları çeşitli zaafalara düşürür. Bunun önüne geçmek için onların akıl hocaları vardır. Akıl hocaları ya bir aile büyüğü ya eşleri ya da atlarıdır. Akıl hocaları kitaplarına bakarak kahramanlara gelecek hakkında bilgi verir ve zaaflarına yenik

düşecekken uyarıda bulunur (Arıkoğlu, 2007: 379).

Hakas kahramanlık destanlarının önemli bir özelliği de asıl kahramanların çoğunlukla “kadın” olmasıdır. Bu kadın kahramanlar elli belik saçları önlerine, altmış belik saçları sırtlarına yayılan, ay kadar parlak, güneş kadar güzel ve yiğitten yiğit alp kişilerdir. Çok güzel olan bu kadınlar düşmanlarından gerçek kimliklerini saklamak için, bazen çirkin bir kılığa da girerler. Düşmanlarıyla savaştıklarında onlardan daha iyi ok atarlar, daha iyi güreş tutarlar. Bu destanlarda kadınlar bazen de erkek olan kahramana öğüt veren, akıl veren, onu koruyan anne, abla, eş gibi rollerle karşımıza çıkmaktadır (Killi Yılmaz, 2013: 22). Hakas destanlarındaki bazı önemli kadın kahramanlar şunlardır: Ak Çibek Arığ, Altın Arığ, Alp Han Kız, Kün Sarığ Han, Huu İney, Alıp Han Hıs, Ay Huucın, Ay Hanat, Kilin Arığ, Han Orba, Kök Nincil, Huban Arığ, Han Kız, Altın Harlığ, Ay Arığ, Altın Çaçah, Kaan Hıs (Aktaş, 2016: 239).

Hakas destanlarının tıpkı diğer Türk destanları gibi en vazgeçilmez unsurlarından biri de attır. At yetiştiriciliği yarı göçebe bir hayat süren Hakasların hayatlarının bir parçasıdır. Destanlarda alpların atlarına “aran-çula” denir. Bu atlar, her zaman sahibi olan kahramanın yanındadır. Onlara yol gösterir, öğütler verir, gerektiğinde hayatlarını kurtarır, insan diliyle konuşabilir. Sahiplerinin yol arkadaşı olan bu atlar, sahipleri öldüğünde onlarla birlikte ölür ve gömülürler. Bu atların renkleri ve isimlerindeki çeşitlilik de Hakas Türklerinin hayatında atın ne kadar önemli olduğuna ispat niteliğindedir (Killi Yılmaz, 2013: 22).

“Şekil Değiştirme” Hakas destanlarında sık görülen bir motiftir. Şekil değiştiren kahramanlar başka bir canlının (kuş, kurt, ağaç) kimliğine bürünebileceği gibi, cansız bir nesneye (yüzük, taş) de dönüşebilir ve böylelikle kahraman düşmanı alt edebilmekte ya da hedefine ulaşabilmektedir. Asıl kahramanlar hiçbir zaman gerçek anlamda ölmezler. Ancak, tanrının verdiği zamanları bittikten ve belli bir yaşa ulaştıktan sonra ölürler. Öldüklerinde yurtlarına hanlık edecek yeni nesiller yetişmiş olur. Kahramanlar düşmanlarını yendiklerinde onların kızlarını kendilerine eş olarak alırlar. Bu eşler alınırken bütün halk davet edilir. Günlerce sürecek eğlenceler düzenlenir. Malın semizinden, içkinin sertinden hazırlanan yeme içme faslı bitince herkes kendi yurduna dağılır. Yeni evlenenler, kendilerine yeni yurt tutarlar (Alizade, 2012: 1).

Hakas destanlarının hemen hepsinde iyi ve kötünün mücadelesinin, kahramanların yaşantısının ve her türlü maceranın öykülerinin anlatıldığı ortak bir içerik söz konusudur. Canavarlarla mücadele, kahramanın evliliği, aile ve akrabalık ilişkileri, istilacılarla (canavar, istilacı han, aşağı dünyadan varlıklar) savaş Hakas destanlarının temel konularını oluşturmaktadır (Killi Yılmaz, 2010: 156).

Bu destanlarda mücadeleler “üst”, “orta” ve “alt” dünya arasında gerçekleşmekte ve bu üçlü bölümün arasında hiçbir sınır görülmemektedir. Destan kahramanı üç dünya arasında rahatlıkla gidip gelebilmektedir. Kahraman ruhlarla, dağ, orman iyeleri, gök sahipleri ile açık bir şekilde ilişki kurabilmektedir. Kahraman asla yalnız değildir mutlaka beraber mücadele ettiği arkadaşları vardır ki bunlar çoğu zaman destandaki ikinci merkezî kahramanlardır ve bu kahramanlar bütün mücadelelerinde yan yanadırlar (Aktaş, 2007: 47-48).

Hakas destanlarında anlatının geçtiği yerler daha çok “ak”, “kara”, “kızıl”, “sarı” gibi renkler ile “kumlu bozkır”, “hanım zirve”, “uzak yer”, “kızıl ova”, “ak denizin kıyısı”, “ak kaya” gibi sıfatlarla nitelendirilen ve nerede olduğu tam olarak bilinmeyen yerlerdir. Destanlarda uçsuz bucaksız bir tabiat manzarası çizilir. Aynı sıfatlar “alt dünya” için de kullanılır fakat burada hâkim renk siyahtır ve kötüyü temsil eder. Aynen orta dünya gibi ağaçları, gölleri, ovaları tasvir edilen alt dünyanın manzaraları karanlıklar içinde ve korkutucudur. Destanlarda zaman zaman Altay Dağı, Kırım Dağı gibi gerçek yer adlarına da rastlanır (Killi Yılmaz, 2010: 162).

Hakas destanlarında evrenin yaratılış zamanı, madenlerin katılaşp sertleştiği, ovaların, dağların, göllerin oluşmaya başladığı başlangıç zamanıdır. Destanda anlatılan zaman ise kahramanın ömrü kadardır ve destanın konusunun geçtiği zaman ne kadar uzun olursa olsun bu başından sonuna kadar kahramanın hayatını aşamaz. Destanlarda kahramanın yaşlanıp, işten elini ayağını çektiği devrelerin anlatılmaması ise zamanın merkezinin kahramanın gücünün yerinde olduğu dönemi kapsamasıdır. Bu nedenle Hakas destanlarının bazılarında üç kuşağın öyküsü ele alınabilir ancak bu üç kuşaktan öteye geçilemez (Killi Yılmaz, 2010: 162).

Sözlü gelenekte düşüncenin dengeli tekrarlar, ritim, ünlü ünsüz uyumu gibi ses olaylarıyla kurulması, düşünceyi akılda tutma yollarındandır. Nitekim müzik eşliğinde icra edilen bazı sözlü edebiyat ürünlerinin bu şekilde zamana karşı daha dayanıklı hale geldiği de bunun bir örneğidir. Hakas destanlarının da en önemli özelliklerinden biri şiir biçiminde olmasıdır. Haycı kendi tasarrufuna bağlı olarak destanın içeriğini bazen kısa tutsa da destanın asıl metni şiir şeklinde kalır ve bugün yayınlanan destan metinlerinin tamamı da manzum şeklindedir (Killi Yılmaz, 2010: 164).

Türklerin milli ölçüsü olan hece Hakas destanlarında kullanılmaktadır ancak ölçünün çok düzenli olduğu söylenemez. Bu destanlarda ahenk aliterasyon, asonans, uyak ve rediflerle sağlanmış olup dize başı ve dize sonu uyaklar da sıklıkla kullanılmıştır (Killi Yılmaz, 2010: 165).

Hakas destanlarının önemli biçim özelliklerinden bir diğeri de sıklıkla kullanılan “kalıp

ifadeler” dir. Türk destanlarında “*başlangıç*”, “*geçiş*” ve “*bitiş*” kalıpları olmak üzere üç temel ifade kalıp vardır. Bu kalıplar standart olabileceği gibi her destanda kendine özgü de olabilir (Killi Yılmaz, 2013: 25). Hakas destanlarında yeryüzünün meydana gelişi, bitkiörtüsü başta olmak üzere diğer coğrafi unsurların oluşumu (dağ, ova, nehir, göl vb.) anlatıldıktan sonra destan kahramanlarının yaşadığı mekânın ve destan kahramanının tanıtıldığı bölüm başlangıçtır. Kendi içinde tekdüzelik arz eden bu yapı, Sibiryada destanlarına has bir özelliktir. Hakas destanlarındaki başlangıç kalıpları Türk yaratılış mitlerini çağrıştırmakta olup bu durum destanların çok eski dönemlere ait olduğunu göstermesi bakımından da önemlidir. Hakas destanlarının bitiş kalıplarında ise bazen alpların savaşa ara verip silahlarını bir kenara kaldırdığı görülürken bazen kazanılan zafer ve elde edilen iktidarın şerefine toylar kurulduğu görülmektedir. Bazı bitiş ifadelerinde de haycı olaya doğrudan müdahil olarak kendisinin de bu olan bitenin canlı tanığı olduğunu ifade eder (Aktaş, 2012: 650).

Hakas destanlarında başlangıç ve bitiş kalıpları dışında bahadırın gittiği yol, kahramanın evi, kadının güzelliği gibi betimlemelerin yer aldığı bölümler ve standartlaşmış ifadeler vardır. Hakas destanlarında kullanılan dil, günlük dilden oldukça farklıdır. Bu destanlarda söz sanatlarının, abartıların, metaforların karşılaştırmaların ve benzetmelerin bolca kullanıldığı bir dil hâkimdir. Özellikle duyguların ifadesinde, kahramanların fiziksel güç veya dış görünüşlerinin tasvirinde bu kullanımlara sıkça yer verilir (Killi Yılmaz, 2010: 169-170).

2.4. HAKAS DESTANLARINDA HAYCILIK SANATI

Hakas kahramanlık destanları Hakas Türkleri arasında “*haycı*” adını almış destan anlatıcılarının aracılığıyla söylenir, homis ve çathan adlı çalgı aletleri eşliğinde de icra edilir. Sanatkâr yönleri gelişmiş olan haycıların kendilerine has üslûpla anlattıkları destanlara özel yetenekleri sayesinde anlam kazandırır. Destan anlatma yeteneğine “*haylamak*” denir. Türkmen bağşıları, Kırgız manasçıları ve Altay kayıcıları gibi haycılar da konu, tema ve olayın akışına göre gırtlaklarını boğup, kısarak destanı müzik eşliğinde anlatırlar. Haycı eğer bir savaşı anlatıyorsa gür, yüksek bir sesle; kahraman zor durumdaysa veya gurbetteyse boğuk, kısık bir sesle; taygada at sırtında dolaşıyorsa başlangıçta çok hafif, fakat gittikçe yükselen, gürleşen bir ses tonuyla, kısacası destandaki bütün olayları ses tellerini kullanmak suretiyle vermeye çalışır (Özkan, 1997: 12).

Haycılar, destanlarda geçen konuşmaları da taklit ederek verirler. Eğer bir erkeğin, hem de destanın esas kahramanı olan erkeğin sesini, konuşmasını veriyorlarsa oldukça gür bir sesle ve keskin bir üslûpla ifade ederler. Kadın kahramanın konuşması verilmek istenirse yumuşak,

tatlı bir kadın sesi çıkarırlar. Destandaki bütün olayları canlandırırılar, ellerindeki kopuzu Anadolu âşıklık geleneğinde olduğu gibi bazen at yerine koyup üzerine binerler, bazen kılıç gibi havada sallarlar, bazen de destan kahramanının sevgilisi yerine koyup onunla konuşurlar. Bazen düşmanı gözetliyormuş gibi ellerini gözlerinin üzerine siper edip ufka bakarlar; bazen de düşmana yaklaşıyormuş gibi sessizce yürürler, tam düşman hatlarına yaklaşınca da homuslarını at yapıp hücumu geçmiş gibi dörtlüğe koşan atın koşuşunu canlandırırılar. Kısacası onlar, aynı zamanda iyi birer oyuncudurlar (Ergun,1996: 122).

Metin Ergun, Stoyanov'a istinaden Hakas Türkleri haycılarını “*uluğ haycı, kiçiğ haycı ve huruğ haycı*” olarak üç grupta tasnif eder. Araştırmacıya göre destanı çathan veya homis eşliğinde en iyi icra eden haycılara “*uluğ haycı*”denir. Bu haycılar, gırtlaklarını iyi kullanırlar. Destanı olduğu gibi anlatmayıp kendilerinden de bir şeyler katarak destandaki olayları hareketleriyle gösteren bu haycılar aktör gibidirler. Destanı olduğu gibi anlatan, kendinden hiçbir şey katmayan haycılara ise “*kiçiğ haycı*” denir. Hatta bu haycıların bir kısmı destanı tam olarak da anlatamaz. Destanın bir kısmını unutan veya epizotların yerlerini değiştiren bu tarz kiçiğ haycıların aktörlüğü ve taklit yetenekleri de oldukça azdır. Destanı iyi anlatamayan, epizotlarını tam olarak bilmeyen ve aktörlüğüyle taklit yeteneği de olmayan haycılara ise “*huruğ haycı*”denir. Huruğ haycılar, tam olarak haycı kabul edilmezler. Bunlara “*tahpahçı*” diyenler de vardır (Ergun, 1993: 24).

Destanı anlatma süresi de haycıdan haycıya değişmektedir. Bazı haycılar uzun bir giriş müziğinden sonra destana başlarken, bazıları giriş müziğini daha kısa tutar. Giriş müziğinin uzun ve kısa olmasında dinleyicilerin de rolü vardır. Dinleyiciler ne zaman dikkatlerini yoğunlaştırırlarsa destana o zaman geçilir. Destan anlatılırken daha hafif ritmik bir müzik çalınır. Epizodun biri bitince diğerine geçmeden önce ise daha gür bir ara müziği çalınır (Ergun, 1996: 23).

BÖLÜM III: ŞEKİL DEĞİŞTİRME

3.1. ŞEKİL DEĞİŞTİRME (METAMORFOZ) NEDİR?

Canlılar, hayatta kalmak için buldukları ortamın şartlarına uyum göstermelerini sağlayacak bir takım fiziksel değişimler geçirirler. Kelebek, sinek, arı, kurbağa gibi canlılar bu değişim sürecini yaşayan canlılardan bazılarıdır. Bu tür canlıların yaşamlarını devam ettirebilmek için yaşadıkları bu değişim süreci insanların da ilgisini çekmiştir (Elmalı, 2012: 2).

Biyolojide daha çok “başkalaşım” olarak bilinen bu terim, bir hayvanın embriyo evresinden ergin olana kadar geçirdiği şekil ve yapı değişikliği yani metamorfoz olarak tanımlanmıştır. Bunun yanında TDK Türkçe sözlükte şekil değiştirme/metamorfoz kavramını karşılamak için “başkalaşmak” kelimesi madde başı olarak alınmış ve “1. Başka bir varlığa, niteliğe dönüşmek, değişmek, farklılık kazanmak. 2. Biçim değiştirmek, istihale etmek.” şeklinde açıklanmıştır (Elmalı, 2012: 2).

Şekil değiştirme, biçim değiştirme, değişim, dönüşüm, başkalaşım, başkalaşma, metamorfoz ile ifade edilen bu değişim süreci halk hikâyelerinde ve destanlarında “*don değiştirme*” kavramı ile karşılanmıştır. Folklor araştırmalarında sıkça rastlanılan bu motif, bu alanın araştırmacıları tarafından “*İnsanların, hayvanların, bitkilerin, cansız varlıkların öz niteliklerini yitirip birinden ötekine geçmesi; cansız varlığın canlanması, canlı varlığın cansız madde haline gelmesi; dönüşüm (biçim değiştirme).*” şeklinde tanımlanmaktadır. “*Ermiş bir kişinin turna, güvercin, doğan, geyik, yılan, balık veya ejderha gibi hayvanların şekline girerek kerametini göstermesi için kullanılan söz.*” tanımı da “*don değiştirme*” kavramı için yapılan bir başka tanımdır (Elmalı, 2012: 2).

Şekil değiştirme, farklı isimlerle ve farklı biçimlerle hemen hemen her dönemde, her uygarlıkta ve her edebi türde karşılaştığımız bir motiftir. Batılı masallarda prensin kurbağaya, balkabağının faytona, kertenkelenin uşağa, sıradan insanların kurt adamlara dönüşmesine sıkça rastlanırken Türk masallarında da “*don değiştirme*” geyik, kuş ya da herhangi bir hayvanın şekline, donuna girme olarak görülmektedir. Tarihin her döneminde ve dünyanın pek çok yerinde meydana gelen efsaneler, masallar ve menkıbelerde yer alan şekil değiştirme örnekleri çeşitli araştırmacılar tarafından incelenmiş, bu motifin insanın bilinçaltından ve yine onun yaratıcı gücünden ortaya çıkan arzuların ifadesi olduğu da ileri sürülmüştür (Elmalı, 2012: 3).

3.2. TÜRK HALK ANLATILARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİ

Halk anlatılarının yapı taşları olan motifler ve tipler, kültürlerin ve binlerce yıllık tecrübelerinin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli role sahiptirler. Bütün kültürler, yazının toplum düzenine hâkim olmadığı dönemlerden başlayarak, varlıklarını muhafaza etmek için motifler ve tipler üzerine oluşturdukları anlatılardan istifade etmişlerdir. Motifler ve tipler, aslında birer simgedir, semboldür. Simge olmaları itibariyle evrensel olmakla birlikte aslında her kültürde aynı şeyi de simgelemezler yani bu simgelerin, bu kalıpların evrensel olmaktan öte bir de kültürel boyutu vardır. Etkin kültürler, motifleri ya kendileri yaratırlar ya da kendi değer ve normlarıyla ilgili bir olguya bağlayıp sahiplenirler (Aslan, 2004: 38).

Türkler, İslâmiyetin yayılması sürecinde Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş ve burada, eski dini inanışlarından bazılarını devam ettirmişlerdir. Bu inanışlardan İslam'a uygun olmayanlar çıkarılmış veya İslamî yapıya kavuşturulmuş ve bir bölümü de değiştirilmeden “*örf*” biçiminde yaşatılmıştır. Böylece geleneksel Türk dinî inanışına sahip Türkler ile İslam inancını benimseyen Türkler arasında ortak anlayışlar ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. “*Don değiştirme*” motifi de bu ortak anlayışlardan ve inanışlardan birisidir (Küçük, 2020: 98). Temeli eski Türk inançlarına ve dünya görüşüne dayanan “*uçma*” ile “*şekil veya kılık değiştirme*” anlamındaki “*don değiştirme*” motifi Türk destanlarında, efsanelerinde, tasavvufunda, masallarında ve halk hikâyelerinde sıkça karşımıza çıkmaktadır ve “*don değiştirme*” motifi ile “*uçma*” olayı genellikle yan yana görülmektedir. Çünkü kuş inancı, ruh ile bağdaştırılmıştır. Türk inanışlarında, gelenek ve göreneklerinde, bir evde bir kişi öldüğünde onun odasında ışık açık tutulur ve tüm gece boyunca odanın ortasına bir bardak su konur. Ölenin ruhunun bir kuş olarak geleceği, bardaktaki su ile temizlenip uçacağı ve aslına kavuşacağı inancı yaygındır ve bu olay Türk kültürü uzmanlarınca İslam öncesi Türk inanç sisteminin bir uzantısı olarak yorumlanmaktadır. Şamanın esrik yolculuğu esnasında gökyüzüne çıkabilmek için kuş şekline girmesine ya da ruhların onu tanımaması için maskeler kullanması İslamiyet öncesi gelenekten örnek olarak verilebilir (Aslan, 2004: 38). Yine Saltuk-nâme, İslamiyet'ten sonra Anadolu'da teşekkül eden ve gaza özellikleri ağır basan bir eser olmasına rağmen bu eser üzerinde çalışan araştırmacılar onda, Altay Yaradılış efsanesinde, Oğuz Kağan destanında ve diğer Türk ve İran efsanelerinde geçen bazı isim ve unsurların varlığını tespit etmişlerdir. Bu unsurlar (mitik ve masalsı öğeler), arkaik kahramanlık destanı olarak adlandırılan Güney Sibiryâ Türklerinden (Altaylılar, Tuvalar, Hakaslar ve Şorlar) derlenip yazıya geçirilen destanlarda bolca yer almaktadır (Küçükyıldız, 2014).

Türk söylence ve masallarında “*don bürünme*” genelde üstün bir güç (Tanrı, sihirbaz, cadı, evliya vb.) tarafından gerçekleştirilmektedir. Evliya menkıbelerinde rastladığımız “*don değiştirme*” motifi kahraman açısından dinî-mistik bir güçtür ve bir keramet olarak takdim edilir. Efsanelerdeki şekil değiştirme kalıcı iken masal ve destanlarda görülen şekil değiştirmeler geçicidir, kahraman eski haline dönebilir. Masallardaki şekil değiştirmeler sihir ve büyü ile yapılır ve bunlarda eğitime, terbiye etme gayesi güdülmez. Masallar inandırıcılıktan uzak türler olduğu için değişimlere de pek inanılmaz. Efsanelerde durum masala göre farklıdır çünkü efsanelerde ise bir inanç söz konusudur ve anlatan da dinleyen de efsanede geçen olaya inanır. Bu nedenle herkes efsane içinde geçen şekil değiştirmeye inanır ve bu inanç ile birlikte kişiler terbiye edilmeye çalışılır. Efsanelerdeki şekil değiştirmeler Allah tarafından veya bir velinin, dervişin duası sonucunda gerçekleşir. Masallardaki değişimleri ise sihirbaz, büyücü gibi olağanüstü varlıklar yapar. Destanlarda ise genellikle olağanüstü güçlere sahip olan kahraman kendi isteğiyle dönüşümünü gerçekleştirir (Ergun, 1997: 175). Değişime uğrayan varlık hangi şekle girerse girsin özü ve kimliği değişmez. Ocak bu değişimin sadece şeklen olduğunu ve genellikle üstün bir güç tarafından ya yapılan bir iyiliğe karşılık mükâfat ya da kötülüğe karşılık bir ceza olarak gerçekleştiğini söyler (Ocak, 2005: 205). Salahaddin Bekki ise destanlarımızdaki değişikliğin temel sebebinin ceza değil, muhtemel tehlikelerden korunma ve hedefe ulaşma isteği olduğunu, efsanelerde görülen şekil değiştirmelerin kalıcı, masal ve destanlardaki değişmelerin geçici olduğu ve değişen nesne veya kişinin asıl mahiyetini etkilemediğini belirtir (Bekki, 2007: 294-295).

3.2.1. Türk Anlatılarında Öne Çıkan Şekil Değiştirme Motifleri

Türk anlatılarında yer alan “*şekil değiştirme*” motiflerine bakıldığında hedefine ulaşmak ya da tehlikeden korunmak isteyen kahramanın çoğunlukla şu nesne ve hayvanlara dönüştüğü görülmektedir:

3.2.1.1. Taş / Kaya:

Taş kutsal olması, koruyucu olması ve bir ruhunun var olduğuna inanılması nedeniyle saygı gösterilmesi gereken bir nesnedir. Anadolu sahasındaki anlatılar içerisinde yaygın bir şekilde kullanılan taş kesilme motifi birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır. Anadolu sahasındaki anlatılarda kişi ya toplumsal kuralları ihlal ettiği için ya da toplum tarafından denetim altında tutulmak için taşa dönüşür. Yani kişinin toplum ile iletişimindeki aksaklıklar neticesinde taşa dönüşme söz konusudur (Çelik, 2019: 70-71). Türk destanlarında da taşın

kutsiyeti işlenmiştir ki bu destanların birçoğunda kahramanın düşmandan saklanıp hedefine ulaşmak için taşa dönüştüğü görülmekteyken Hakas Destanlarından Altın Taycı'da taş kutsanarak saç yapılmıştır. Günümüze kadar gelen bazı belgelerde ise taşların kimyevî etkisinden faydalanılarak panzehir olarak kullanıldığı hastalıktan, gebelikten koruduğu, doğumu kolaylaştırdığı gibi şifalı özelliğinden de bahsedilmektedir. Hikmet Tanyu "*Türklerde Taşla İlgili İnançlar*" adlı eserinde Yaratılış Destanı'ndan aldığı örnekte insan suya düşüp boğulmak üzereyken Tanrı'ya yalvarır. Tanrı da insana "*Ey İnsan!.. Suda yüksel...*" diye karşılık verir. Yükselen insan Tanrının ikinci buyruğu olan "*Yalçın kaya ol.*" emri üzerine bir yalçın kaya meydana gelir ve insan onun üzerine çıkar. Yine İslâmiyet'te hac ibadetindeki şeytan taşlama ile Hacer-ül Esved taşının kutsallığı, taşın kültürler ve dinler değişse de kıymet verilen bir nesne olduğunu ortaya koymaktadır. Türk folkloru ve edebiyatı incelendiğinde Bengi Taş deyiminin sıklıkla kullanıldığı görülür. Türkçedeki "*bengi*" veya "*bengü*" nün anlamı "*Sonu olmayan, hep kalacak olan, ölümsüz, ebedî*"dir. Ebedi anlamına gelen bengü/mengü taşı mezarların yanına yekpare taş olarak dikilen balballarla da ilişkisinin olması dikkat çekicidir (Bal, 2018: 86).

3.2.1.2. Su

Tüm kültürlerde temizliğin, saflığın simgesi olan su kutsal kabul edilir ve bu yüzden kirletilmemeye gayret gösterilir. Yer-Su unsurunun iki ana unsurundan biri olan su Türkler için hayat kaynağıdır. Ve ayrıca toprağa olduğu gibi suya da hayat vermesinden ötürü analık vasfı yakıştırılmıştır. Şamanlıkta ise tatlı ve soğuk suların cennetten, sıcak suların ise cehennemden geldiğine inanılmaktadır. Su kültü ilk olarak Yaratılış Destanı'nda işlenmiştir. Hiçbir şey yaratılmamışken Tanrı ile birlikte var olan su, insanın yaratılması için ilham kaynağı olmuştur (Bal, 2018: 91). Hakas destanlarından Huban Arığ destanında ise kişi bir göle dönüşerek kahramana yardım etmiştir. Destan metinlerinde suyun şifalı gücüne çokça yer verilmiştir. Öldürülen ya da yaralanan kahraman veya at su ile yıkanarak tedavi edilir ya da diriltilir.

3.2.1.3. Kuş

Orhun yazıtlarını keşfeden Strahlenberg, Yakut Türklerini ziyaretinden vermiş olduğu bilgilerde Türklerin kuşlardan türediklerine inanıp bu hayvanı ata hayvan olarak kabul ettiklerini açıklar. Yine Radloff'un derlediği Altay Yaratılış Destan'ında dünya yaratılmadan önce sularla kaplı olan yeryüzünde Tanrı ile kişinin suyun üzerinde iki kaz gibi uçtuğu, Sümer ve Babil uygarlıklarında ve bazı kutsal kitaplarda buna benzer tufan efsanelerinde kuşların öneminden bahsedildiği görülmektedir. Türk destanlarda da kuşun birçok çeşidine değişik

görevler yüklenerek yer verilmiştir. Destanlarda en çok bahsi geçen kuşlar doğan, kartal, kuzgun, saksağan, karga, güvercin, şahin, kuğu, leylek, guguk kuşu ve turgaydır (Bal, 2018: 45). Hakas destanlarından Han Orba'da altın guguk kuşuna dönüşerek düşmandan kaçan ve hedefine ulaşan kahraman sık sık karşımıza çıkar.

3.2.1.4. Kurt

Kurt tanrıyla ilişkilidir ve bu yüzden öldürülemez. Türklerde ata hayvan olarak kabul edilen kurt üreme ile bağlantılı olarak görülür ki kurtla evlenen kadın motifi çok sık işlenen bir motiftir. Kurt halkını her türlü beladan ve hastalıktan koruyan büyük ata olarak görülür. Ergenekon destanında yeniden türeyiş anlatılırken kurt, anne rolünde üremeyi ve soyun kurtuluşunu simgelemektedir. Başka bir destanda ise kurt, sıkışıp kaldıkları yerden yol gösterip dağları aşarak halkının dünyaya açılmasında önderlik etmiştir. Türk kültüründe kutsal hayvan olan kurt soyun ilk atası olması, sözü dinlenen, yol gösterici bir varlık olarak görülüp saygı gösterilmesi açısından önemlidir. Kurdun boz ve gök kelimeleri ile de tanımlanması tanrısal bir özelliği olduğu şeklinde yorumlanmaktadır (Bal, 2018: 54). Hakas destanlarından Altın Arığ'da yaşlı bir kadının kahramana yardım etmek için kurt donuna büründüğü ve Han Orba'da ise büyü ile ilgilenen Hara Marha'nın Han Mirgen ile evlenmek istediği için kurt donuna bürünüp onu takip ettiği anlatılmaktadır.

3.2.1.5. Tilki

İyi ruhlar arasında sayılan tilkinin eski çağlarda ataları simgelediği düşünülmektedir. Tilki, Sibiryaya Sahası Türk destanlarında genellikle yer iyisi olarak kabul görmüştür. Ancak Türklerde kutsal kabul edilen tilki daha sonraları kurnazlık, hile ve yalanın simgesi haline gelmiştir (Bal, 2018: 59). Kahramanın hedefine ulaşmak için tilkiye dönüşmesi Hakas destanlarından biri olan Ay Huucın destanında yer almaktadır.

3.2.1.6. Yılan

Türklerde genel olarak kutsal sayılan ve korkulan yılan, Altay Türklerine göre kutsaldır ve öldürülmez. Çünkü Altay iyesinin ak yılan şeklinde görüldüğüne inanırlar. Bazı durumlarda da yılan, su iyisi şeklinde görülür ki bu yüzden de sudaki yılan öldürülmez. Üç büyük semavî dinin kutsal kitaplarında ise şeytanın yılan kılığına girerek ilk insanı kandırdığı ve cennetten kovulmasına sebep olduğu hikâyesi anlatılmaktadır. Yılan kabuğunu değiştirip hayatını sürdürebildiği için ve hem yer altında ölümlerin arasında hem de yer üstünde canlılar arasında dolaşabiliyor olabilmesi nedeniyle iki dünya arasında gidip gelen bir hayvan olarak kutsal

görülmüştür (Bal, 2018: 73). Hakas destanlarından Han Orba'da çift kanatlı karayılan aslında Han Mirgen'e yardım eden bir dağ tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır.

3.2.1.7. Köpek

Ayin yapan Şamanlar genellikle kurt ve kartal gibi hayvanların kılığına girerken zayıf Şamanlar köpek kılığına girerler ve köpeği yeraltına inerken kullanılır. Bazı Türk topluluklarında cenaze töreninde kurban edilen bu hayvan çoğu zaman olumsuz bir unsur olarak görülür ancak önemli sayılan bazı efsanevi köpekler de vardır. Kırgızlarda “*Kumayık*”, Başkurlarda “*Barak*”, İslamiyet'ten sonraki Müslüman Türk topluluklarında “*Kıtmir*” önemli köpeklerdir. Eski Türklerde, On iki Hayvanlı Türk Takviminde on birinci yılı simgesi olan köpek, Oğuznamelerde kimi zaman olumlu, kimi zaman da olumsuz nitelikleriyle karşımıza çıkmaktadır. Köpek kimi zaman sahibinin canını kimi zaman da malını korumuştur (Demirci, 2020: 7). Hakas destanlarından Huban Arığ destanında adı geçen altın tüylü ak köpek kahramanı beladan kurtaran en büyük yardımcısıdır.

3.2.1.8. Kartal

Türk mitolojisinde kartal uğur getiren bir tılsım ve koruyucu olarak bilinmektedir. Türk tarihinde dini, astrolojik ve hukuki bir sembol olan kartalın yerle gök arasında kutsal bir kapıyı tuttuğuna inanılır. Bu düşünceden hareketle insanlara yardım etmek, hasta olanları iyileştirmek için düzenlenen Şaman törenlerinde Gök Tanrı ile iletişim kurabilmek için kutsal sayılan kartal ve başka yırtıcı kuşlara müracaat edilmiştir. Türklere özgü bir durum olarak da çift başlı kartal ve bir de kulaklı kartal tasvirleri yapılmaktadır (Demirci, 2020: 11). Hakas destanlarında kahramanın düşmanı yenmek için kartala dönüşmesi Huban Arığ destanında yer almaktadır.

3.3. ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFİNİN KODLANMASINDA “MOTIF-INDEX OF FOLK-LITERATURE” KULLANIMI

Geçmişten günümüze bir gelenek içerisinde varlığını sürdüren anlatılar, insanlık bilincinin ortak mirası olarak kabul edilir ve insanoğlunun iç dünyasından izler taşır. Bu izler anlatılarda birer motif olarak kendilerini gösterir. Motifler, yapıları gereği bir anlatının çatısını oluşturur ve onlar sayesinde anlatı bir organizma gibi varlıklarını devam ettirirler. İnsanoğlunun yeryüzüne hâkim olma sürecine paralel olarak anlatılar gitgide birbirine benzememeye başlamıştır. Her ne kadar bu anlatıların temaları farklı ve kahramanları çeşitli olsa da motifler, her zaman aynı kalarak anlatıcının anlatıyı oluşturmasında birer yapı taşı görevi üstlenmişlerdir. Bu nedenle bir anlatının iyi bir şekilde çözümlenebilmesi için en başta

motiflerinin tespit edilmesi gerekir. Bir anlatının motiflerini tespit etmek kolay bir iştir ancak anlatılardaki motiflerin belirli bir kurama göre tespit edilememesi daha sonraki çalışmalar için birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu problemin farkına varan Stith Thompson, “*Motif-Index Of Folk-Literature (MIFL)*” isimli eserinde sistematik bir şekilde motifleri tasniflemek için oldukça kullanışlı bir metot geliştirmiştir. Çalışmada ilk önce Thompson tarafından geliştirilen, motifleri alfabetik sıraya göre 23 ana başlık altında tasniflenmiştir (Karagöz, 2019: 75).

Ana başlıkların tespitinden sonra Thompson, tematik ana başlıkların altında motifleri genelden özele doğru tasniflemeye devam etmiştir. Bu işlem yapılırken birçok alt başlığın açılması gerektiğinden her bir motif Thompson tarafından sistematik bir şekilde numaralandırılmıştır. Başka bir ifadeyle bu hacimli motif indeksindeki motifler, daha sonrasında yapılacak olan çalışmalarda tespit edilecek olan motiflerle tekrarlık göstermemesi için kodlanmıştır (Karagöz, 2019: 77).

MIFL’de bir motifin izini sürmek isteyen bir araştırmacı ilk önce motifin ana temasını belirlemelidir. Örneğin, “*dönüşüm*” ile ilgili motifler, Thompson tarafından MIFL’de “*D. Sihir*” ana teması altında “*D0 - D699*” kod numaraları arasında tasnif edilmiştir. Eğer araştırmacı daha özel bir “*dönüşüm*” motifinin izini süreceksse genelden özele doğru tasniflenen “*dönüşüm*” ile ilgili motiflerin kodlarına bakmalıdır. Örneğin, sözlü anlatı türlerinde “*dönüşüm*” motifleri içerisinde en çok rastlanan motiflerden birisi “*İnsanın taşa dönüşmesi*” motifidir. Bu motif, Thompson’un tasnifinde genelden özele doğru şu şekilde yer almaktadır:

D. Sihir

D0-D699. Şekil Değiştirme (Dönüşüm)

D200-D299. İnsanın nesneye dönüşmesi

D230. İnsanın bir minerale (madene) dönüşmesi

D231. İNSANIN TAŞA DÖNÜŞMESİ

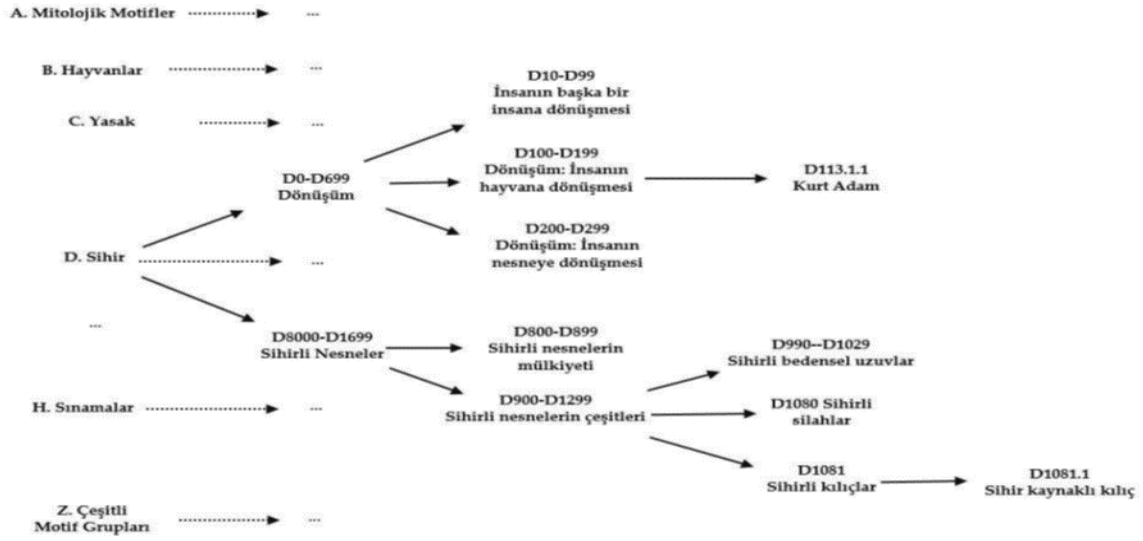
D231.1. İnsanın değirmen taşına dönüşmesi

D231.2. İnsanın mermer sütuna dönüşmesi

D231.2. 1. Bir düğünün davetlilerinin toplu bir şekilde mermer heykellere veya benzer şeylere dönüşmesi

Görüldüğü üzere Thompson tarafından geliştirilen, motiflerin alfabetik ve numaratik olarak kodlanması metodu, pratikliği ve karşılaştırmalı çalışmalara imkân tanınması açısından sözlü halk edebiyatı motif inceleme çalışmalarında önemli bir yere sahiptir. Dünyada birçok halkbilimci bu metodu benimsemiş ve çalışmalarında uygulamıştır. Thompson, dünyanın sadece belirli bölgelerinden derlenen anlatılardaki motiflerden hareketle motif atlasını oluşturduğundan bu eser tam anlamıyla tamamlanabilmiş de değildir. Ayrıca derleme yapılan bir bölgeden daha sonraki zamanlarda yapılabilecek olan başka anlatılarda ya da daha önce derlemesi yapılan bir anlatının yeni varyantlarında farklı motiflerin ortaya çıkabilmesi ihtimali yüksektir (Karagöz, 2019: 78-79).

Şekil 3.1. Motif İndeksi

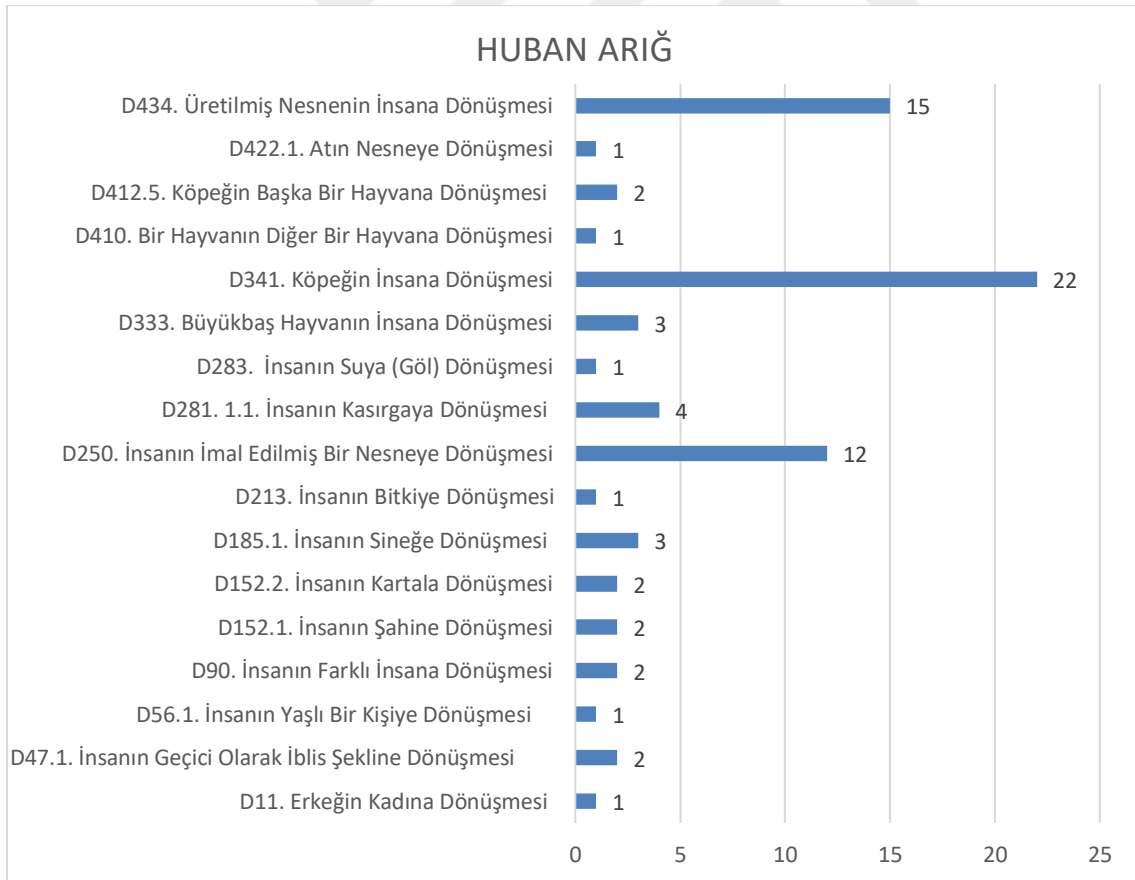
Türkiye Türkçesine aktarılmış olan Han Orba, Altın Taycı, Han Gicegey, Ak Çibek Arığ, Kök Han, Hara Molat, Han Mirgen, Alp Sarığ Plat Hıs, Kara Kuzgun, Huban Arığ, Ay Huucın, Altın Çüs ve Kün Sarığ Han başlıklı Hakas destanlarındaki şekil değiştirme motifi Stith Thompson, “*Motif-Index Of Folk-Literature (MIFL)*” adlı eserindeki motif indeksine göre tasnif edilmiştir. Destanlarda özellikle düşman ülkesine girecekken tanınmamak için kahramanın başka bir insan kılığına dönüşümü çokça kullanılmıştır. Yine kahramanın tanınmamak ve düşmanını yenmek adına kuş, kartal, şahin ve guguk kuşlarına veya kurt, yılan, gibi vahşi hayvanlara da dönüşümü sıkça karşılaşılan bir durumdur. Kahramanın düşmanı yenmek için rüzgâra, kasırgaya ya da düşmandan saklanmak için bitkiye dönüşümü de çokça

kullanılan bir diğer dönüşüm şekillerindedir.

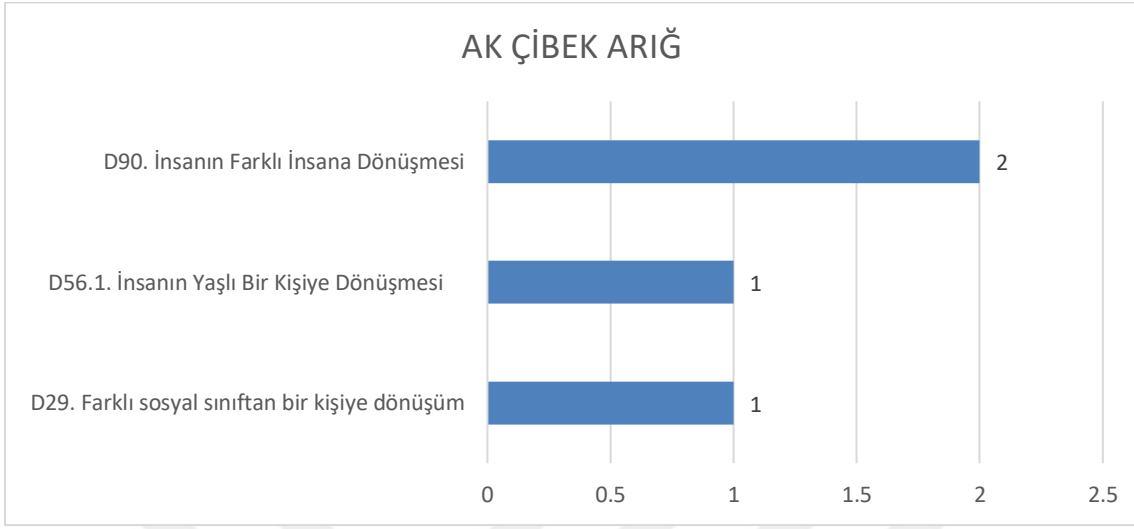
Şekil değiştirme motifini tespit ettiğimiz 13 Hakas destanında, Hakasçası “*hubul*” olan fiil köklü sözcüğün Huban Arığ destanında 11609. dizede, Ak Çibek Arığ destanında 3129. dizede, Hara Molat destanında 1470. dizede, Alp Sarığ Plat Hıs destanında 445. dizede, Han Gicegey 3909. dizede, Han Orba destanında 2390. dizede ve Kök Han destanında 2122. dizede “*dönüşüm, değişim, kılık değiştirme, don değiştirme, dona girme, dondan çıkma*” anlamlarına gelecek şekilde kullanıldığı tespit edilmiştir. Bu tespit şekil değiştirme motifinin Hakas destanlarındaki önemini ve olayların seyrine etkisini doğrular niteliktedir.

3.4. HAKAS TÜRK DESTANLARINDA ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFLERİ

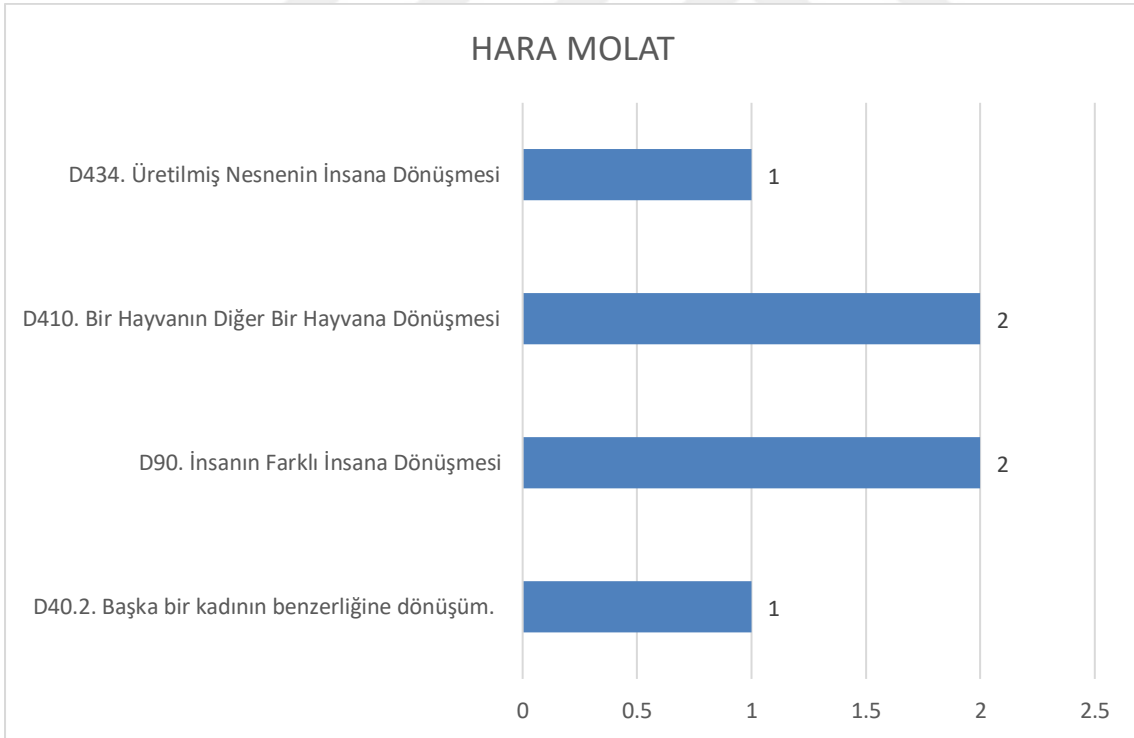
Türkiye Türkçesine aktarılan 13 Hakas destanında “*şekil değiştirme*” motifi incelendiğinde 2021 yılında yayımlanmış olan Kün Sarığ Han destanında herhangi bir şekil değiştirme motifine rastlanmamış olmakla beraber diğer 12 Hakas destanında bu motifin ne sıklıkla kullanıldığı sayısal verilerden yararlanılarak grafik üzerinde gösterilmiştir.

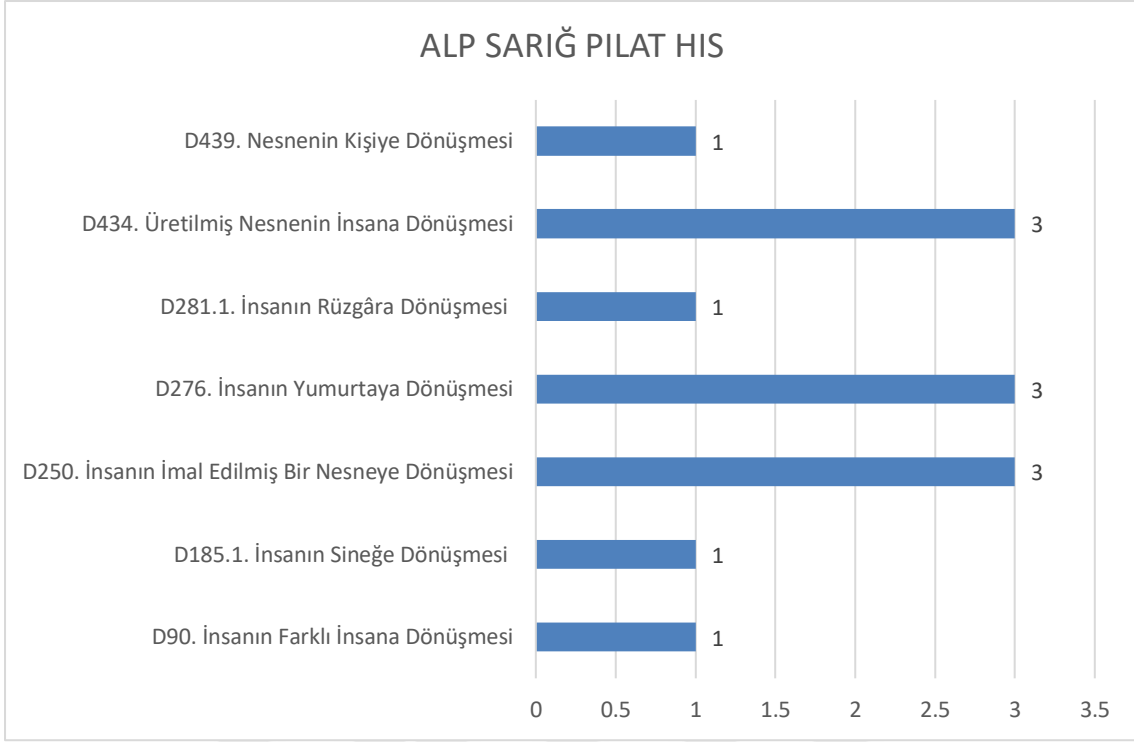
Grafik 3.1. Huban Arığ Motif Grafiği

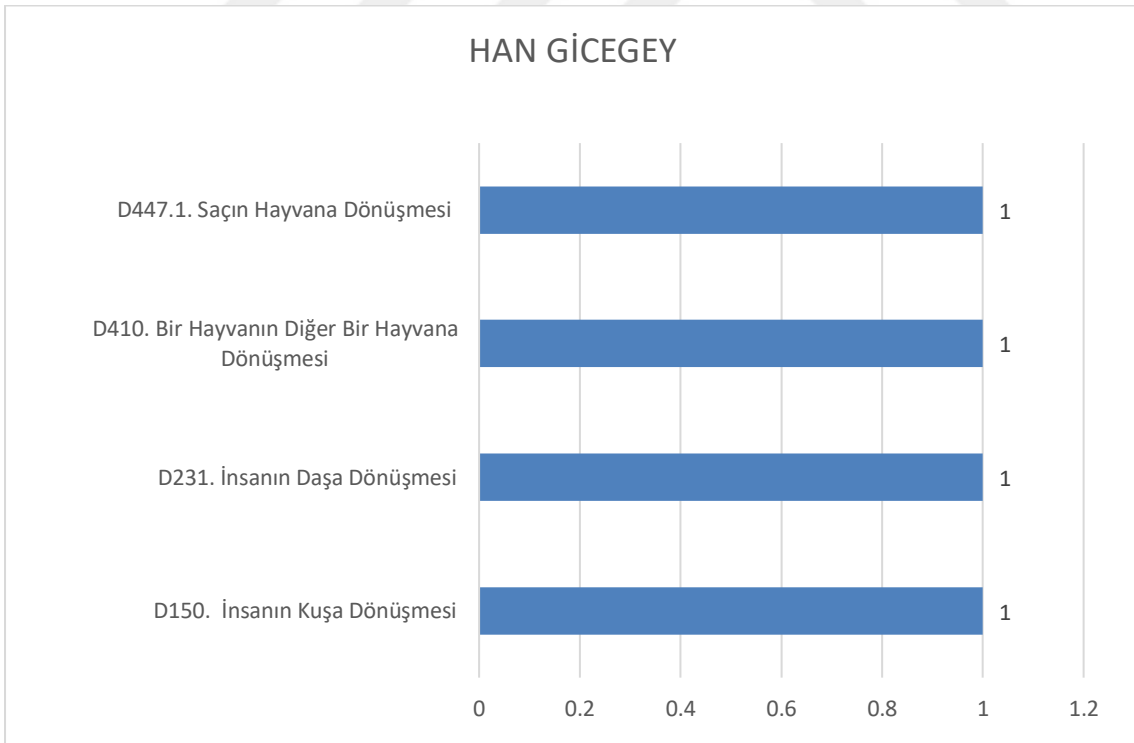
Grafik 3.2. Ak Çibek Ariğ Motif Grafiği

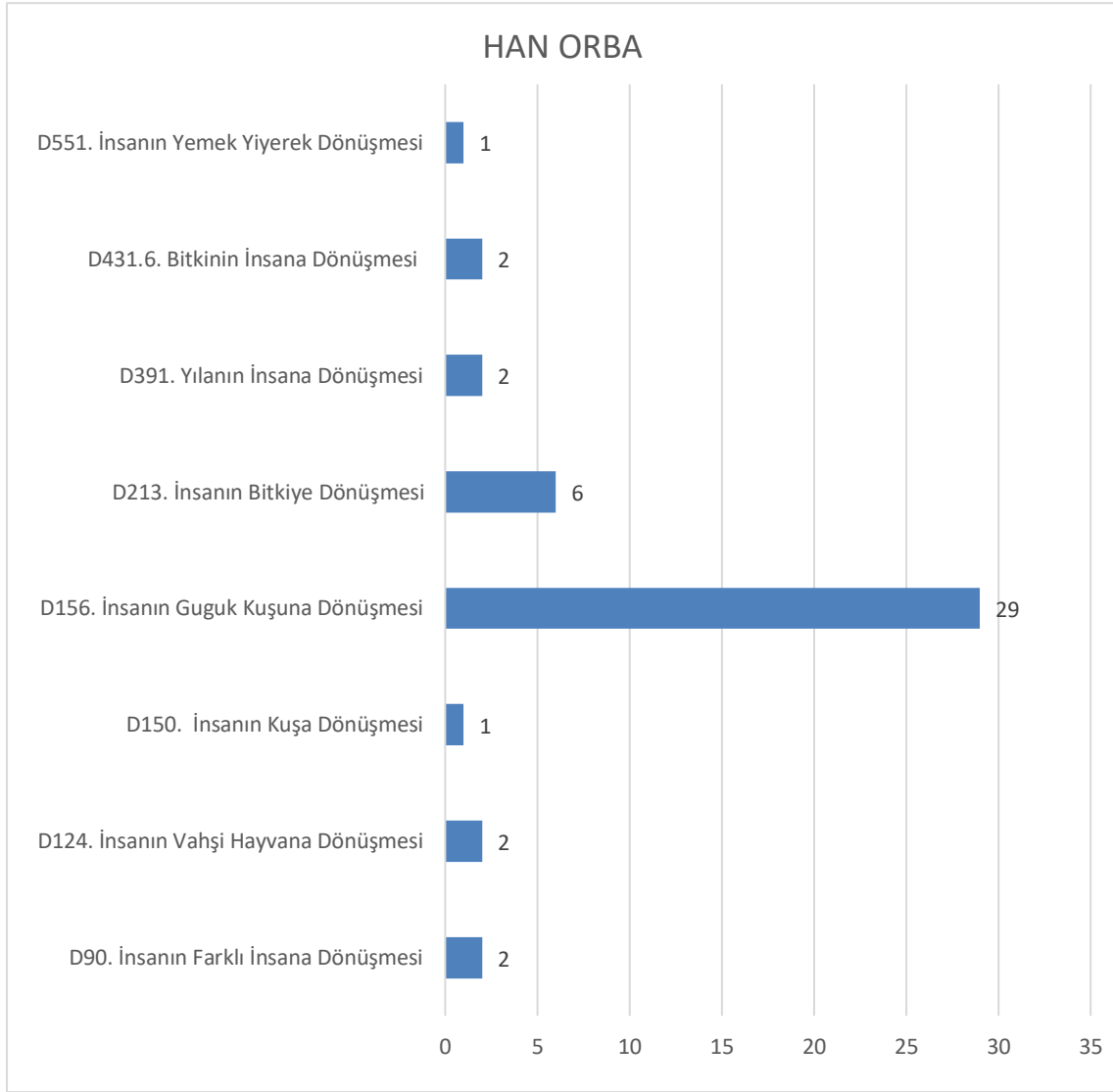
Grafik 3.3. Hara Molat Motif Grafiği

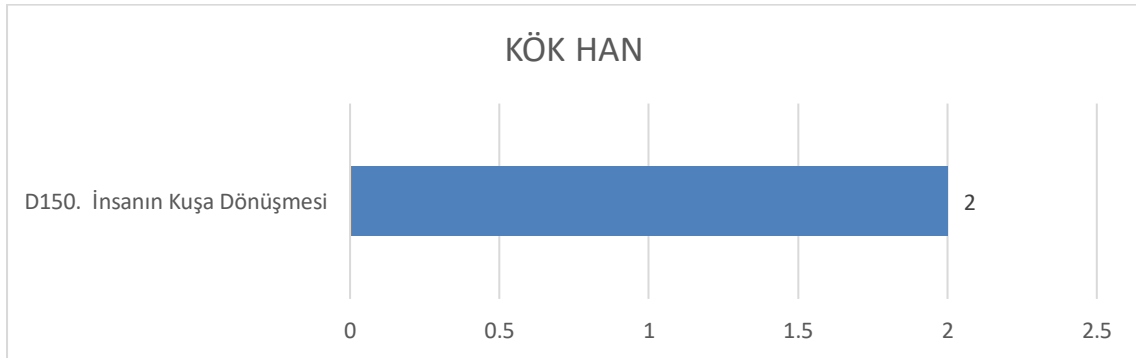
Grafik 3.4. Alp Sarığ Pilat His Motif Grafiğı

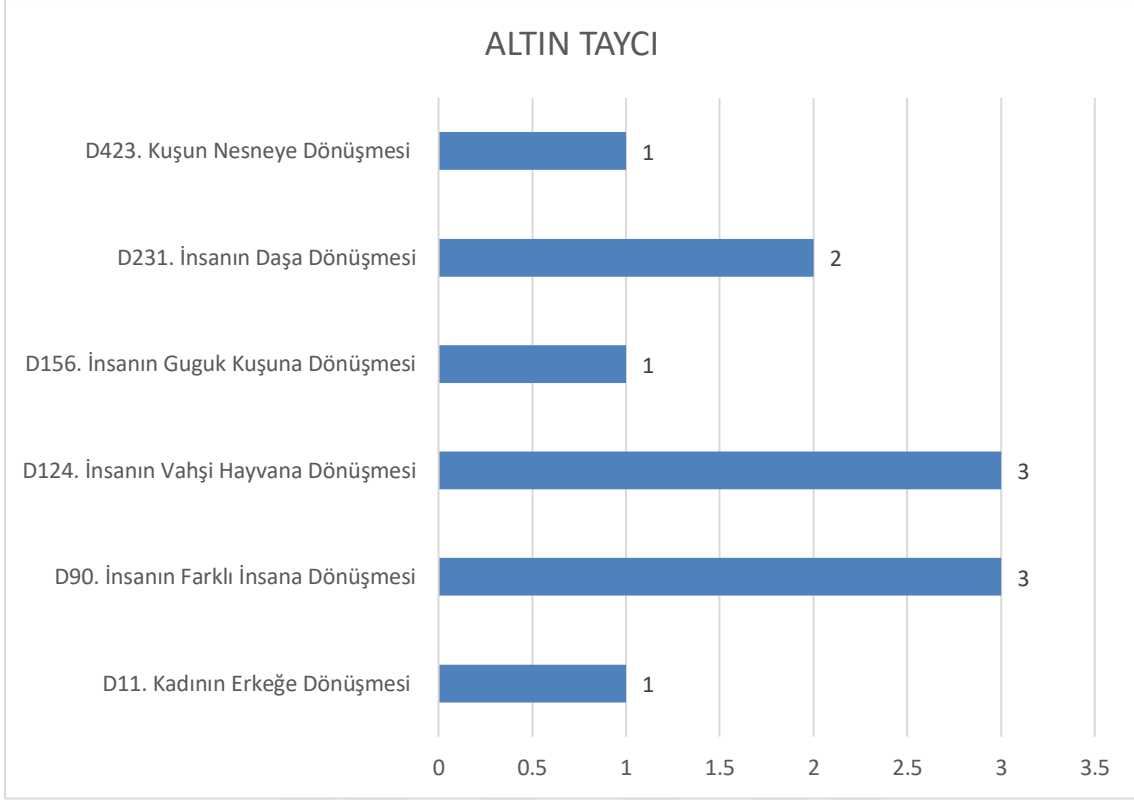
Grafik 3.5. Han Gicegey Motif Grafiğı

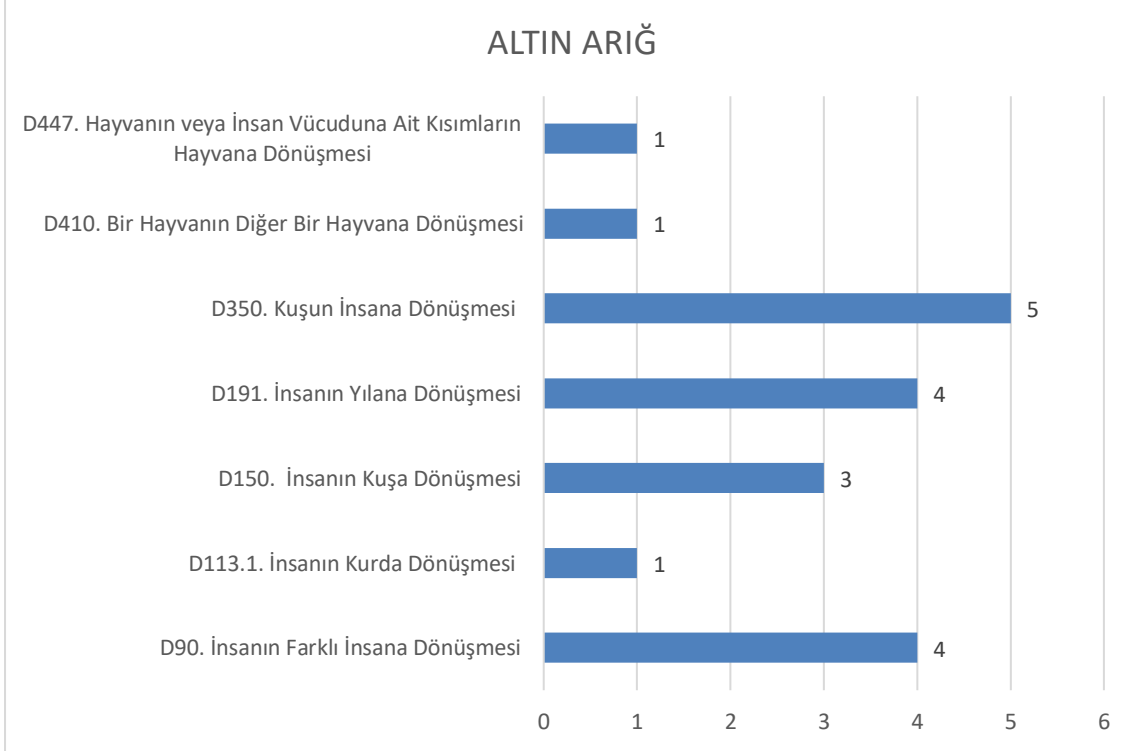
Grafik 3.6. Han Orba Motif Grafiği

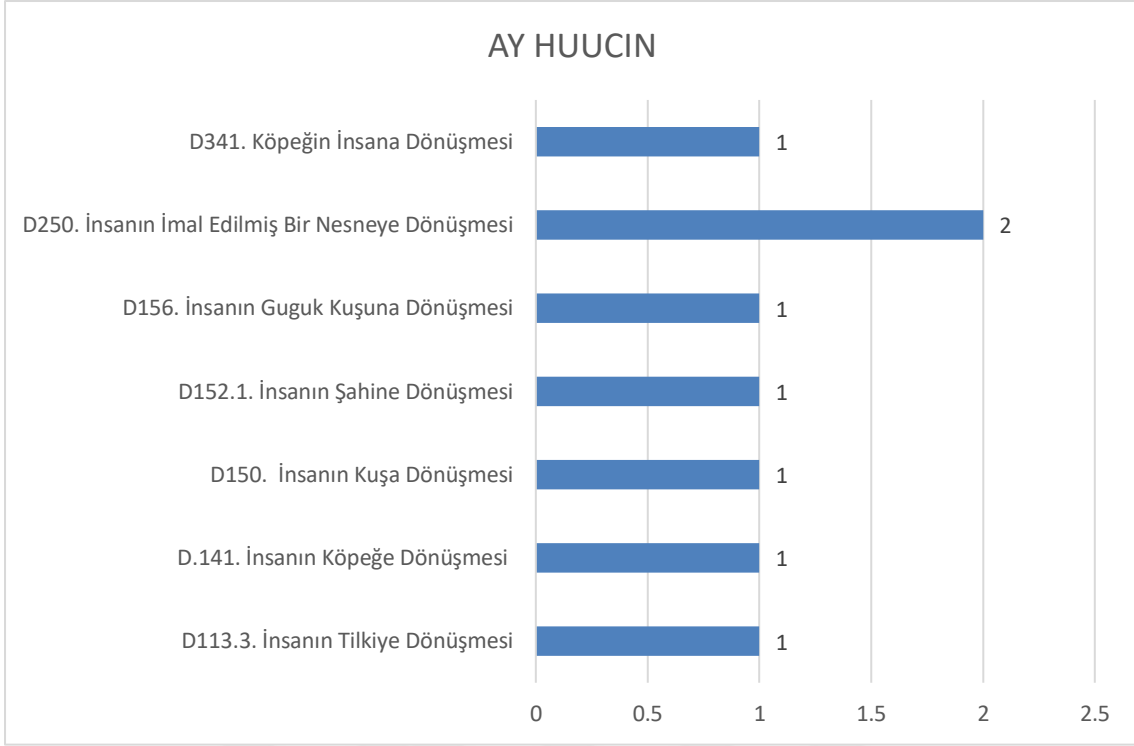
Grafik 3.7. Kök Han Motif Grafiği

Grafik 3.8. Altın Taycı Motif Grafiği

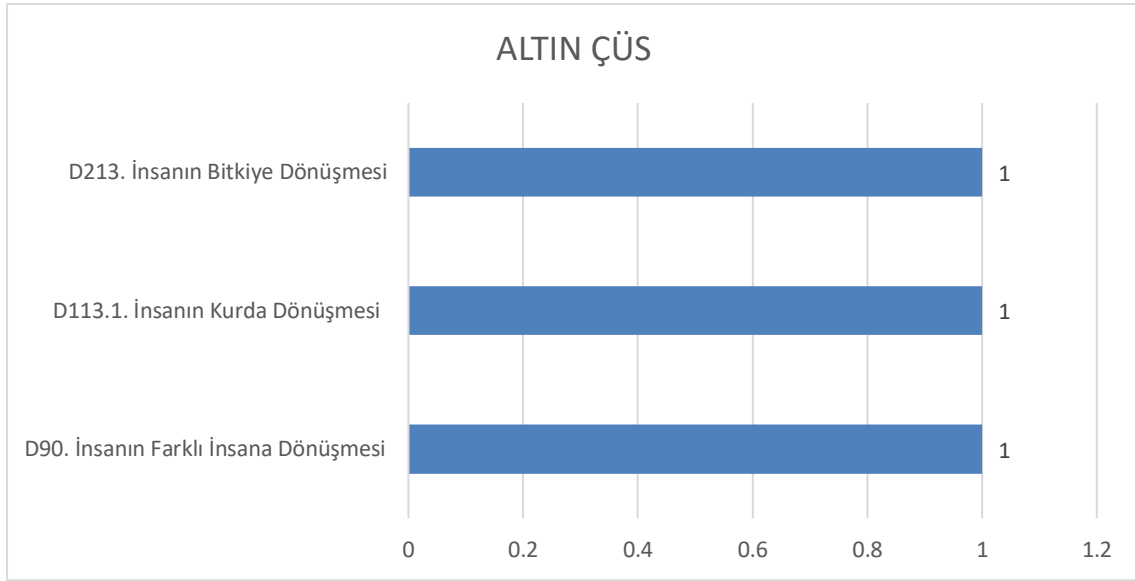
Grafik 3.9. Altın Arığ Motif Grafiği

Grafik 3.10. Ay Huucın Motif Grafiği

Grafik 3.11. Kara Kuzgun Motif Grafiği

Grafik 3.12. Altın Çüs Motif Grafiği

Hakas destanlarındaki “*şekil değiştirme*” motifinin S. Thompson motif indeksine göre genelden özele doğru yapılmış ayrıntılı tasnifi şöyledir:

3.4.1. İnsanın Farklı Bir İnsana Dönüşmesi

D10-D99. İnsanın Farklı İnsan Şekline Dönüşmesi

D11. Kadının Erkeğe Dönüşmesi

D11. Kadının erkeğe dönüşmesi. (Altın Taycı, s.107)

D12. Erkeğin Kadına Dönüşmesi

D12. Erkeğin kadına dönüşmesi. (Huban Arığ, s.149)

D47. İnsanın Canavar Suretine Dönüşmesi

D47.1. İnsanın Geçici Olarak İblis Şekline Dönüşmesi. (Huban Arığ, s. 197)

D56. Kişinin yaşında sihirli değişim.

D56.1. İnsanın Yaşlı Bir Kişiye Dönüşmesi. (Huban Arığ, s.168)

D56.1. İnsanın Yaşlı Bir Kişiye Dönüşmesi. (Ak Çibek Arığ, s.199)

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi.

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi (AÇA, s. 55)

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi (Hara Molat, s.744)

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi (Alıp Sarığ Plat Hıs, s. 525)

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi (Han Gicegey, s. 674)

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi (Han Orba, s. 311)

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi (Altın Taycı, s. 91-93)

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi (Altın Çüs, E-kitap)

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi (Kara Kuzgun, s. 105)

3.4.2. İnsanın Hayvana Dönüşmesi

D100-D199. İnsanın Hayvana Dönüşmesi

D113. İnsanın Yabani Hayvana Dönüşmesi

D113.1. İnsanın Kurda Dönüşmesi. (Altın Arığ, s. 87)

D113.1. İnsanın Kurda Dönüşmesi. (Altın Çüs, E-kitap)

D113.3. İnsanın Tilkiye Dönüşmesi (Ay Huucın, s. 276)

D124. İnsanın Vahşi Hayvana Dönüşmesi

D124. İnsanın Vahşi Hayvana Dönüşmesi. (Han Orba, s. 277)

D124. İnsanın Vahşi Hayvana Dönüşmesi. (Altın Taycı, s. 93-95-97)

D.141. İnsanın Köpeğe Dönüşmesi. (Ay Huucın, s. 290)

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi.

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi. (Hara Molat, s. 722)

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi. (Han Gicegey, s. 682)

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi. (Han Orba, s. 340)

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi. (Kök Han, s. 783-865)

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi. (Altın Arığ, s. 249-251-275)

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi. (Ay Huucın, s. 317)

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi. (Kara Kuzgun, s. 41)

D152. İnsanın Kuşa (Şahin Biçimli) Dönüşmesi.

D152.1. İnsanın Şahine Dönüşmesi. (Huban Arığ, s. 77-83)

D152.1. İnsanın Şahine Dönüşmesi. (Ay Huucın, s. 326)

D152.2. İnsanın Kartala Dönüşmesi (Huban Arığ, s. 216-224)

D156. İnsanın Guguk Kuşuna Dönüşmesi.

D156. İnsanın Guguk Kuşuna Dönüşmesi. (Han Orba, s. 243-245-247-256-287-291-299-311-317-319-328-355-361-364-373-393-410-417-427-432-453-460-463-467-470-471-494-511-519)

D156. İnsanın Guguk Kuşuna Dönüşmesi. (Altın Taycı, s. 67)

D156. İnsanın Guguk Kuşuna Dönüşmesi. (Ay Huucın, s. 381)

D156. İnsanın Guguk Kuşuna Dönüşmesi. (Kara Kuzgun, s. 123)

D185. İnsanın Çift Kanatlı Böceğe Dönüşmesi

D185.1. İnsanın Sineğe Dönüşmesi. (Huban Arığ, s. 178-180-196)

D185.1. İnsanın Sineğe Dönüşmesi. (ASPH, s. 548)

D185.1. İnsanın Sineğe Dönüşmesi. (Kara Kuzgun, s. 45-74-75-99-100)

D190. İnsanın Sürüngenlere ve Çeşitli Hayvanlara Dönüşmesi.

D191. İnsanın Yıлана Dönüşmesi. (Altın Arığ, s.215-277-315-317)

3.4.3. İnsanın Nesneye Dönüşmesi

D200 – D299 İnsanın Nesneye Dönüşmesi

D213. İnsanın Bitkiye Dönüşmesi.

D213. İnsanın Bitkiye Dönüşmesi. (Huban Arığ, s. 79)

D213. İnsanın Bitkiye Dönüşmesi. (Han Orba, s.238-240-244-246-249-314)

D213. İnsanın Bitkiye Dönüşmesi. (Altın Çüs, E-kitap)

D213. İnsanın Bitkiye Dönüşmesi. (Kara Kuzgun, s. 141)

D231. İnsanın Daşa Dönüşmesi.

D231. İnsanın Daşa Dönüşmesi. (Han Gicegey, s.643)

D231. İnsanın Daşa Dönüşmesi. (Altın Taycı, s. 67-117)

D250. İnsanın İmal Edilmiş Bir Nesneye Dönüşmesi

D250. İnsanın İmal Edilmiş Bir Nesneye Dönüşmesi. (Huban Arığ, s.58-59-74-91-94-103-108-134-164-215-216-225)

D250. İnsanın İmal Edilmiş Bir Nesneye Dönüşmesi. (ASPH, s.527-533-541)

D250. İnsanın İmal Edilmiş Bir Nesneye Dönüşmesi. (Kara Kuzgun, s.55-99-117-159-171-197)

D250. İnsanın İmal Edilmiş Bir Nesneye Dönüşmesi. (Ay Huucın, s. 296-307)

D276. İnsanın Yumurtaya Dönüşmesi.

D276. İnsanın Yumurtaya Dönüşmesi. (ASPH, s.527-533-541)

D281. İnsanın Fırtınaya Dönüşmesi.

D281.1. İnsanın Rüzgâra Dönüşmesi. (ASPH, s. 543)

D281. 1.1. İnsanın Kasırgaya Dönüşmesi. (Huban Arığ, s. 78-104-107-193)

D283. İnsanın Suya (Göl) Dönüşmesi.

D283. İnsanın Suya (Göl) Dönüşmesi. (Huban Arığ, s. 220)

3.4.4. Hayvanın Bir İnsana Dönüşmesi

D300—D399. Hayvanın İnsana Dönüşmesi.

D313. Köpek Soyundan Gelen Hayvanın İnsana Dönüşmesi.

D313.2. Kurdun İnsana Dönüşmesi. (Kara Kuzgun, s. 150-151)

D341. Köpeğin İnsana Dönüşmesi.

D341. Köpeğin İnsana Dönüşmesi. (Ay Huucın, s. 295)

D341. Köpeğin İnsana Dönüşmesi. (Huban Arıĝ, s. 35)

D350. Kuşun İnsana Dönüşmesi.

D350. Kuşun İnsana Dönüşmesi. (Altın Arıĝ, s. 63-65-67-69-71)

D390. Sürüngeñlerin ve Çeşitli Hayvanların İnsana Dönüşmesi.

D391. Yılanın İnsana Dönüşmesi.

D391. Yılanın İnsana Dönüşmesi. (Han Orba, s. 330-354)

3.4.5. Deĝişmenin Diĝer Şekilleri

D400-D499. Deĝişmenin Diĝer Şekilleri

D410. Bir Hayvanın Diĝer Bir Hayvana Dönüşmesi.

D410. Bir Hayvanın Diĝer Bir Hayvana Dönüşmesi. (Hara Molat, s. 739-744)

D410. Bir Hayvanın Diĝer Bir Hayvana Dönüşmesi. (ASPH, s. 533)

D412. Memeli (Evcil) Hayvanın Başka Bir Hayvana Dönüşmesi.

D412. 0.1. Evcil Hayvanın Vahşi Hayvana Dönüşmesi. (Huban Arıĝ, s. 49)

D412.4 İnsanın Parsa Dönüşmesi. (Kara Kuzgun, s. 75)

D412.5. Köpeğin Başka Bir Hayvana Dönüşmesi. (Huban Arıĝ, s. 146-147)

D422. Memeli Hayvanın Nesneye Dönüşmesi.

D422.1. Atın Nesneye Dönüşmesi. (Huban Arıĝ, s. 146)

D422.1. Atın Nesneye Dönüşmesi. (Altın Taycı, s. 67)

D423. Kuşun Nesneye Dönüşmesi

D423. Kuşun Nesneye Dönüşmesi. (Altın Taycı, s. 67)

D431. Bitkisel Formdan İnsana Dönüşmesi.

D431.6. Bitkinin İnsana Dönüşmesi. (Han Orba, s. 244-255)

D434. Üretilmiş Nesnenin İnsana Dönüşmesi.

D434. Üretilmiş Nesnenin İnsana Dönüşmesi. (Hara Molat, s. 755)

D434. Üretilmiş Nesnenin İnsana Dönüşmesi. (ASPH, s. 521-524-530)

D437. Dönüşüm: İnsanın veya Hayvanın Bir Parçasının İnsana Dönüşmesi

D437.1. İnsan Kemiiĝinin İnsana Dönüşmesi. (Altın Arıĝ, s. 301)

D439. Nesnenin Kişiyeye Dönüşmesi.

D439. Nesnenin Kişiyeye Dönüşmesi. (ASPH, s. 521-524-530-534-535)

D447. Hayvanın veya İnsan Vücutuna Ait Kısımların Hayvana Dönüşmesi.

D447. Hayvanın veya İnsan Vücutuna Ait Kısımların Hayvana Dönüşmesi. (Altın Arıĝ, s. 301)

D447.1. Saçın Hayvana Dönüşmesi. (Han Gicegey, s. 641-642)

3.4.6. Dönüşüm Araçları

D550.-555. İnsanın Yeme ya da İçme ile Dönüşmesi.

D551. İnsanın Yemek Yiyerek Dönüşmesi. (Han Orba, s. 300)

BÖLÜM IV: HAKAS DESTANLARINDAKİ ŞEKİL DEĞİŞTİRME MOTİFLERİNİN TAHLİLİ

Bu bölümde Hakas destanlarındaki şekil değiştirmenin hangi şartlar altında ve nasıl

gerçekleştığı anlatıldıktan sonra destanlarda şekil değiştirme motifinin yer aldığı dizeler sayfa numaraları belirtilerek yazılmıştır.

4.1. İNSANIN FARKLI BİR İNSANA DÖNÜŞMESİ

D10-D99. İnsanın Farklı Bir İnsan Şekline Dönüşmesi

Hakas kahramanlık destanlarında şekil değiştirmeler genellikle kahramanın kendi isteği doğrultusunda gerçekleşir. Kahramanın şekli değişirken, özü aynı kalır yani değişim sadece şeklen gerçekleşir ve kahraman daha sonra kendi öz şekline geri döner. Kahramana lütfedilmiş ilahî kaynaklı bir meziyet ile kahraman zor bir durumdan kurtulmak ya da düşman merkezlerine tanınmadan kolayca girebilmek için kısmî şekil değiştirir. Hakas kahramanlık destanlarında en fazla şekil değiştirme “*başka bir insan suretine bürünme*” şeklinde gerçekleşmektedir.

D11. Kadının Erkeğe Dönüşmesi

Altın Arığ ile Altın Taycı oturmuş sohbet ediyorlarken önce bir atın ayak sesleri, ardından da dağın üzerinden birinin Altın Arığ’ı vuruşmaya çağırdığı duyulur. Sesleri duyan Ay Mirgen de koşup yanlarına gelir. Alıp Han Hıs’ın kardeşi Han Mirgen, Alıp Hara Moos’u ve Hara Ninci’yi de yanına alarak intikam için gelmiştir. Altın Arığ, Altın Taycı ile Ay Mirgen’i gelenlerle mücadele etmeleri için erkek kılığına dönüştürür ve iki kardeşi savaşa hazırlar:

“At kır at bağı,

Altın arığ cadısı, evde misin?

Yüce sıra dağın üzerine çık!”

O sırada Ay Mirgen kardeşleri

Bunu duyarak dönüp geldi.

Altın Arığ halaları söyler:

“Alıp Han kızın kardeşi Han Mirgen,

Alıp Hara Moos’un peşinden

Büyük intikamın peşine düşüp geldi,

Nazlılarım canlarım,

Artık erkek oldunuz,

Alpla şimdi siz başa çıkmayı deneyin.” (Altın Taycı, s.107)

D12. Erkeğin Kadına Dönüşmesi

Huban Arığ, Kök Nencil ve Atın Kistik Altın Hus, Gri Işık ülkesinde yaşayan Kök Pora atlı Pora Han adlı zalim kişi işle savaşmak için hazırlanırlar. Bu üstün güç sahibi alpler Pora Han’ın oğlu Kara düşünceli içi kanlı Pora Sağ’ın ve kızı Pora Nencil’in ülkesinde düzenlenen

toya erkek kılığında kadın kılığına geçerek katılırlar:

*Üç alp ayağı kalktı,
Giyim kuşamları yırtık ve pırtık bir halde,
Çayırılık bir yere doğru[birer bez parçası gibi] yayılmaktadır.
Yırtık montları
Ağaçlara takılıp sürtünmektedir.
Üç alp kişi, üç kadına dönüşüp,
El ele tutuşup altın masaya ulaştı. (Huban Arığ, s.149)*

D47. İnsanın Canavar Suretine Dönüşmesi

D47.1. İnsanın Geçici Olarak İblis Şekline Dönüşmesi

Huban Arığ'ın dedesi Altın Kris, Huban Arığ'a orta dünyada ve alt dünyada onunla evlenmek isteyen çok olduğunu ancak onun evlenmemek üzere yaratıldığını; çok güçlü Alplerin onunla evlenmek için mücadele edeceklerini fakat güçlerinin yetmeyeceğini söyler. Altın Kris, Huban Arığ'ın bir toya çağırılacağını ve buradaki Alplerin onunla evlenmek isteyeceklerini haberini verip oraya giderken atını çürük yularlı, hahpas eyerli, yaralı bir çabağaya kendisini ise şeytan kılığına dönüştürerek giderse bu mücadeleyi kazanacağını dönüşmeden giderse kaybedeceğini söyler. Bunun üzerine Huban Arığ dedesinin dediği gibi kendisini şeytan kılığına atını da yaralı bir çabağaya dönüştürerek toya gider.

*Taydası Altın Kris'in sözlerini
Anımsayıp attan indi[Huban Arığ].
Atlayıp bindiği atını
Yaralarla kaplı bir çabağaya dönüştürdü.
İki yanından da kara ve sarı sinekler
Duman gibi kaynamakta,
Yel gibi uğultu yaymaktadır.
Çürük yularlı, hahpas eğerli,
Karnı yere bere olmuş, yüzü yara iziyle dolu
Gözleri çapaklı, yırtık pırtık montlu kız kılığına bürünüp
Silsileli yerden itibaren sivri ve at sinekleriyle dönüşerek[Huban Arığ]
Ulu toya ancak şimdi ulaştı. (Huban Arığ, s. 197)*

D56. Kişinin Yaşında Sihirli Değişim

D56.1. İnsanın Yaşlı Bir Kişiyeye Dönüşmesi

Pay Para Han ülkesinde büyük bir kavga çıkınca Ah Çibek Arığ kız buradaki kargaşayı düzeltmek için gider ve burada Pay Para Han'ın oğlu Ay Molat ile mücadele eder. Onu öldürdükten sonra Alıp Husun ile mücadeleye başlar ve onu da öldürür. Sıra Pay Para Han'a gelmiştir ki o da ihtiyar haline dönüşüp kara sıradağa çıkıp gider.

Alıp Hushun'u öldürdükten sonra

Kurgun kara atın başını aynı biçimde koparmak üzere[kılıçla] vurdu.

Sıcak terlerini saçı olarak saçtılar,

Soğuk terlerini silerek attılar,

Biri birine karşılıklı olarak yürüyerek yaklaştılar,

Esenlikler dileyip karşılaştılar.

Sonra baktıklarında

Pay Hara Han

Kara sıradağa çıkmak üzeredir,

Er kişi bir ihtiyar haline dönüşüp gitmiş. (Ah Çibek Arığ, s.199)

D90. İnsanın Farklı İnsana Dönüşmesi

Ay Huucın hizmetçisi ile bir gün dertleşirken ona şunları söyler: “Alpten üstün alp olan Ah Çibek Arığ kızın doğacağını bütün hanlar ve beyler bilir ancak hangi ülkede doğacağını bilemezler. Ak Sabbar atlı Ah Çibek Arığ bizim ülkede şu altı çatal başlı ak kayanın içinde doğdu ve şimdi er seviyesine geldi. Şimdi onun doğduğunu bilen Kök Han, Ot Han, Pay Sarığ Han büyük bir savaş hazırlamaktadırlar. Ancak bu kızın nerede olduğunu bilemedikleri için kılıktan kılığa giren Ot Han'ın kızı Ozil Arığ nine kılığına girip yanımıza geldi ancak ben onu ilk başta tanıyamadım.”

Kök Han, Ot Han, Pay Sarığ Han.

Ancak onlar, Ah Çibek Arığ'ın doğacağını bilip,

Özlerinin yerlerinde ağır savaş hazırlamaktalar.

Kan pozırah atlı

Hanığ Hılıs'ın doğacağını da bilip aldılar.

Şimdi girip çıkan yaşlı nine[ise aslında]

Yaşlı bir nine değildir,

Ot Han'ın kızı Ozil Arığ kız[dır o].

Handan hana, beyden beye

Kılıktan kılığa girerek dolaşmaktadır. (Ah Çibek Arıĝ, s.55)

Çir Han'ı büyük bir mücadele sonunda öldüren Hara Molat tekrar zorlu bir yola çıkar. Yolculukta ona ihtiyar bir adam eşlik eder. Ört nehri ile Oo nehrinin nasıl geçeceğine dair kaygılanır. İhtiyar adam ona at kılından nehrin üzerine bir köprü yapar böylece nehri geçer. Zor yolları atıyla birlikte geçen Hara Molat yüksek bir dağa geldiğinde atıyla birlikte kılık değiştirmeye karar verir atını sarı ata kendini Çilden Yiğit'e dönüştürür ve bir ak otağa girer. Burada kurulmuş güzel yemeklerden yer ve içkilerden içer, vedalaşır tekrar yüksek bir dağa çıkar. Bu dağda Han Hıls adlı kahramanla karşılaşır. Han Hıls, Çizim Möke ile evleneceğini ancak bunun için savaşması gerektiğini söyler ve bu savaşta Hara Molat'tan yardım ister. Hara Molat'ta don değiştirmeyi düşünür ve sarı atını kan doru ata kendini ise kel bir ihtiyara dönüştürür:

Yiğit doğuşlu Kara Molat

Düşünmediğini düşünmüş,

Hesaplamadığını hesaplamış,

Ve dahi don değiştirmeyi düşündü.

Olduğu yerde attan inerek sıçradı,

Yel sarı at orada

Kan doru at olup belirmiş.

Eyeri ağaç kabuğundan,

Kayış eyerli oldu.

Kendisi ise

Kel bir ihtiyara dönüştü değil. (Hara Molat, s.744)

Kara Moos'un yurduna giden Altın Hosto ve Sarıĝ Plat buraya vardıklarında kanlı bir savaşa katılırlar. Burada Alıp Sarıĝ Plat Hıs, Çis Han'nın karısına dönüşerek Tazıl Möke ile konuşur:

Ne vakit olursa olsun, buradaki yiğitlerin

Tümünü kırıp geçirip,

Tekrar cebine girmek için anlaşır,

Kanlı savaşa saldı.

“El yurduna ben giderim”- deyip,

İyi Alıp Sarı Plat kız,

Çis Han'ın karısına dönüşüp yurduna kirdi.

*“İnsan kanı içen Tazıl Möke,
Burada sırt üstü yatıp kalasın”-deyip,
Don değiştiren yiğit konuştu.
Altmış büyük sihirli
- Ulu bilici yiğittir.”,
Tazıl Möke'nin karısı
Yiğit kocasını düşünüyor. (Alıp Sarıg Plat Hıs, s.525)*

Han Gicegey, Sarıg Han'nın ülkesindeki savaştan sonra aklına bir fikir gelir ve geniş duran yerin üstüne gidip Kılın Arıg'ın cesedini bulmaya karar verir. Han Gicegey kızıl doru atını kara doru ata, kendisini ise Küreldey'e dönüştürerek yola çıkar:

*Han Kicegey vızıldayıp silkeledi,
Küreldey'e dönüştü.
Sarıg Han'ın halkı-boyu, mal-davarı
Savaşın olduğu bu yerden
Kazıp-dizip gitmiş.
Kara doru ata binip,
Küreldey, Hara nehre indi.
Nehir boyunca ilerlemiş.
Görür ki,
Siyah taşbir ev var.
Siyah taş evde küyden güzel küy,
Irdan güzel bir ır duyuluyor.
Küreldey Attan inip, Küreldey
Siyah taş eve girdi.
Girdiğinde, Hara Ninci kızla
Oçı Sarıg kız, Üzüüt Han'ın oğlu İtker Molat
Üçü arakı içip, türkü söylüyorlar.
Küreldey, selam-merhaba diyor.
Selamlar, merhabalar Küreldey, -deyip konuşmuşlar. (Han Gicegey, s.674)*

Ak Han'ın kızı Altın Çaçah, Han Mirgen'in önüne gelip: *“Ben ruh güzelliğiyle doğdum, beni yeryüzünde birçok yiğit bilmektedir ancak beni gören yoktur. Benim kötü biri olduğumu düşünüp geri dönerler. Çünkü ben güzel yaratımlı olduğum için yeryüzünde birçok kez değiştim eğer değişmeseydim güçlü yiğitler benim saf ruhuma girerlerdi.”* der:

*Altmış örgüsü sırtına dökülen
Elli örgüsü omzuna saçılan
Kız durmaktadır.
Kızın ışıltısı güneş ve ayınkinden
Altı kat daha fazladır.
Şimdi ise kız konuşur:
“Ben ruh güzelliğiyle doğdum.
Beni yeryüzünde
Birçok yiğit bilmektedir.
Geniş yerin üstünde
Yedi kez dönüp dolaşıp isterler.
Kara toprağın altını
Altı kez dönüp gelirler.
Fakat beni görmüş olan yoktur.
Yeryüzüne birçok yiğit gelir.
Benim kötü biri olduğumu görüp,
Bana yaklaşmayı dönerler.
Güzel yaratımlı olduğumdan,
Yeryüzünde birçok kez değiştim,
Eğer değişmeseydim,
Çok güçlü yiğitler
Saf ruhuma gireceklerdi.(Han Orba, s.311)*

Altın Taycı çok sarhoş bir durumdadır, yatacak biryer bulamayınca da obanın dışına çıkıp otların arasında uyur. Kızlar Altın Taycı'nın izini sürerek yattığı yere gelirler ve gerçek hallerine dönerler. Bunlar Hara Han kızı Hara Ninci ile Üzüt Han kızı Uçan Arığ'dır. Aralarında Altın Taycı'yı öldürmek üzere anlaşırılar:

*İki kız dışarı çıkıp,
İzini yolunu sürüp
Yattığı yerde buldular.
İki kız gerçek hallerine bürünüp
Hara Han kızı Hara Ninci,
Üzüt Han kızı Uçan Arığ olup
Fısıldaşarak anlaştilar. (Altın Taycı, s.91-93)*

Altın Çüs ve Ak MÖke'nin kanlı savaşını gören Ak Molat korkup taşlı zirve üstüne ak zirvenin birleştiği yere çıktığında kara ırmaqla bora ırmağın birleştiği yerde on iki hanın yurdunu talan edip halkı sert yöneten Bora Han ile Kara Han'nın yurdunu görür. Ak Molat gideceği bu yere bakarken dokuz köşeli kara taş evin önünde kardeşi Gök Molat'ın atını görür. Ak Molat bunu görüncce atından inerek Pilö Harın Pis Tumzuh kılığına bürünür ve kara taş eve doğru gider:

Ak Molat gideceği yere bakıyor.

Kara ırmaqla, bora ırmağın katıştığı yerde,

Dokuz köşeli kara taş ev duruyor.

Kara taş evin önünde

At bağlayacak direkte

Gök Molat kardeşini gök bora atının

Orada durduğunu görüyor.

Ak Molat, onu görüp,

Ormanlı zirveden inip geldi.

Ormanlı zirvenin ortasında

Attan inerek seyirip,

Ak bora atını tepmiş.

Ak erkeşsakalı olmuş,

Kendi bir kere silkinmiş

Pilö Harın Pis Tumzuh oluvermiş. (Altın Çüs, E-kitap)

Alp iyisi Altın Saraçı, yüksek kara zirveye ulaştığında kara ırmağın kıyısında bir köy görür. Bu köye iyice baktığında kısa zaman içinde bir düğün yapıldığını görür. Geleceği yere ulaştığını anlayınca silkelenerek uyuz konur atlı Hodır Tas'a dönüşür:

Yine kendine geldiklerinde

Yüksek kara zirveyi aşmışlar.

Onun altında baktılar ki:

Kara ırmağın kıyısında

Halkın yaşamakta olduğu bir köy var.

İyi sınaayıp baktıklarında,

Kısa zaman önce düğün olan

Yerin ortasına gelmişler.

Alp iyisi Altın Saraçı:

*“Tmama geleceğimiz yere ulaştık.” deyip,
Savrulup çırpındı,
Çırpınarak silkindi.
Uyuz konur atlı
Hodır Tas’a dönüştü. (Kara Kuzgun, s.105)*

4.2. İNSANIN HAYVANA DÖNÜŞMESİ

D100-D199. İnsanın Hayvana Dönüşmesi

D113. İnsanın Yabani Hayvana Dönüşmesi

D113.1. İnsanın Kurda Dönüşmesi

Handan hana beyden beye altmış yıl kadar dolaşıp altmış erkekle evlenen Huu İney, güzel yurduna döndüğünde viran olduğunu görür ve yaşlı kadın İney Kökçin’e bunu kimin yaptığını sorar. O da Picen Arığ ve İcen Arığ adlı iki kız kardeşin yaptığını söyler. Huu İney, bozkurt postuna girerek bu kız kardeşlerin peşine düşer:

*Huu İney şöyle der:
-Tamam, Kökçin İney,
Herşeyi duydum herşeyi anladım
Tamam, sen halkla beraber git.
Ben, geriye döneyim.
İney Kökçin, halkın ardından gitmiş.
Huu İney, bozkurt postuna bürünüp,
Koşarak geriye döner.(Altın Arığ, s.87)*

Ak Möke’nin karısı Hıyan Arığ hamiledir. Hıyan Arığ’ın doğurma vakti geldiğinde kara sarı kulun ondan bebeğini ister. Hıyan Arığ da doğan oğlan çocuğunu kara sarı kuluna bindirir. Kara sarı kulun sırtındaki oğlan çocukla Kirim zirvesine varır. Bu zirvede onları görenPilö Harın Pis Tumzuh silkelenip bozkurda dönüşerek onları takip eder:

*Hıyan Arığ kadının vakti gelip,
Karanlık gecede kıvranıp duruyor.
Böyle duruken kapı açılmış,
Mukozası kabarmış, kara sarı kulun
Göğsüne kadar içeri girmiş,
Kişi sesiyle sesleniyor,*

İnsan diliyle konuşuyor:

“Adıyla hanın beyin,

Karısı Hıyan Arığ,

Bağrından çıkan balanı

Bana veriver.”

Atacaktan atıyor, aydınlık gün parlayıp çıkıyor.

Hıyan Arığ kadın orada görünmüş:

Ala canavar oğlan çocuk,

Hıyan Arığ, doğrulup, kalkarak,

Küçük bebeği kara sarı kuluna bindirmiş.

Kara sarı kulun ak sarayın önünden,

Durduğu yerden seyirmiş.

Arkasında duran yer yükseği

Kirim zirvenin üstünde durmuş.

Durduğunda ormanlı zirve üstünde,

Pilö Harın Pis Tumzuh, silkinip,

Bozkurda dönüşüp koşup gitmiş. (Altın Çüs, E-kitap)

D113.3. İnsanın Tilkiye Dönüşmesi

Kadınların güzeli Han Hıs'ın karnındaki bebeklerini doğurma vakti gelmiştir. Gözü görmez bir kadın bu doğumu gerçekleştirir. Ah Çibek Arığ bu zor doğumda Han Hıs'ın yanında olur ve onu iyileştirir. Han Hıs yakışıklı bir oğlan ve güzel bir kız doğurur. Gözü görmez kadın yeni doğan bu çocukları topa dönüştürerek koynuna-koltuğuna sokar ve yerine iki tane it eniği bırakır. Han Hıs kendine geldiğinde kuması Ak Çibek Arığ'dan çocuklarını ister. O da yerde sürünen iki it eniğini Han Hıs'ın kucağına verir. Han Hıs bu duruma çok sinirlenir ve üzülür. Baş yastığının içindeki düğümlü eşarbı çıkarır. Eşarbı söker ve içinden Ay ayna ile Gün aynayı çıkararak altın masaya koyar. Bu aynalarda Ak Otağa doğru koşan iki tilki görür. Bu iki tilkinin Hara Sırt eteğine varduktan sonra silkelenerek Hara Ninci ve Pora Ninci'ye dönüştüğünü görür. Bu iki kız koyunlarından çıkardıkları iki topu fırlatır ve Han Hıs'ın doğurduğu iki çocuk orada oluverir:

Korkusuz Han Hıs

Altın masadadan kalkıp,

Baş yastığını arıştırmış,

*Baş yastığın içinden
Düğümlü eşarp çıkarmış,
Altın eşerbını çıkarmış,
Ay aynayı, gün aynayı çıkarmış,
Altın masaya koymuş,
İki aynaya bakar.
Ak güzel otağın önünden
Koşup gidermiş
Hayvan bahadırı tilkiler,
Obadan geçip koşup,
Yüksek sırtı aşayıp gitmişler.
İzini izleyip Han Hıs,
Yolunu takip edip gitmiş,
Uzağın uzağı yeri
Aralıksız görür
Yer çukur yeri yönelip gitmişler,
Yer bacasına yetip varmışlar.
İki benzer kara tilki
Kara yer altına inmişler,
Kara yerin altında uazğın uzağı yere inmillen.
Altı gün oturmuş Hıs Han,
Altı gün biterken
Han Hıs bakar:
Yer arkası Hara Sirt
Kararıp görünüp durur,
Yer arkası Hara Sirt'ı koşup aşayıp gitmişler.
Hara Sirt'in eteğinde
Sayısız mal varmış,
Kara Deniz kıyısında
Sayısız halk varmış,
Oba ortasında
Ulu taş otağ durmaktadır,
Ulu taş otağın önünde*

*Kara tilkiler duruvermiş,
Silkinmiş iki tilki,
Gerçek hallerine dönüşmüşler.
Hara Han kızı Hara Ninci
Çatık kaşlı ortaya çıkmış,
Pora Han kızı Pora Ninci
Asıl haline dönüşmüş.
Kara taş otağı iki güzel yürüyüp girmiş
Kollarını koyunlarına sokup,
İki topu çıkarıp fırlatmışlar
Yeni doğan çocukları
Orada duruvermiş. (Ay Huucın, s.276)*

D124. İnsanın Vahşi Hayvana Dönüşmesi

Kara Molat'ın kardeşi Kara Marha, Han Mirgen'in önüne gelerek kurt donundan sıyrılır ve güzel bir kıza dönüşür. Selam verip esenlikler dileyerek onunla konuşmaya başlar:

*Han Mirgen göz atıp gördüğünde,
Yüksek tepeyi aşarak
Dokuz kulaç uzunluğunda
Kara kurt ilerlemektedir.
Han Mirgene yaklaştığında,
Kurt donundan sıyrıldı.
Altmış örgüsü sırtına düştü,
Elli örgüsü omuzuna yayıldı.
Kız Han Mirgen'e gelip,
Sağ eliyle selam verdi,
Eşiğe basıp, selam verdi.
Han Mirgen selamına karşılık verdi,
Esenliğine esenlik diledi.
Kız, konuşuyor:
"Kara Molat'ın kardeşi,
Dokuz kulaç boyunda
Kara kurt donuyla yaşayan*

Ben Kara Marha kızım. (Han Orba, s.277)

Üzüt Hanın kızı Uçan Arığ ve Hara Han'ın kızı Hara Ninci öldürmeyi planladıkları Altın Taycayı öldürmeyip babaları Hara Han'nın toprağına canlı götürmeye karar verirler. Altın Taycayı yorga kula atın kuyruğına bağlarlar. Kızların kötüsü Hara Ninci atına atlarken Uçan Arığ ise kara tilkiye dönüşür ve kimse anlamasın diye sessizce köyün dışına çıkarlar.

Gaflete düşen Altın Taycı'yı

Yorga kula atın kuyruğına

Ayrılmayacak şekilde bağladılar.

Hara Ninci, kızın kötüsü,

Kuzguni yağız atına atladi.

Uçan Arığ, Üzüt Han'ın kızı

Üç kulaç boyundaki kara tilkiye dönüşti.

Alıp Hırçotay anlamasın diye

Kuşu köpeğı bağirtmadan

Köyün dışına gitmekte. (Altın Taycı, s.93-95-97)

D.141. İnsanın Köpeğı Dönüşmesi

Tanrılar tarafından kargışlanmış kara doru atlı Alıp Hushun bataklığı batır. Yanından geçmekte olan Han Mirgen'den yardım ister. Han Mirgen neden burada olduğunu sorar. Alıp Hushun kargışa uğrayıp buraya düştüğünü söyler ve Han Mirgen yardım etmesini ister. Han Mirgen kargışa uğramış birine yardım etmeyeceğini söyleyince Alıp Hushun Han Mirgeni kargışlayıp kara ite dönüşmesini söyler. Korkusuz Han Mirgen de Han Hara suyu geçtikten sonra kara ite dönüşür.

(Alıp Hushun) Han Mirgen'nin arkasından

Han Mirgeni kargışlamış:

“Koşup gittiğı yerde

Kan boz atın,

Şarlayıp gürleyip Han Hara su

Uğuldayıp gürleyip aksın!

Kan boz atlar atı,

Hara suyu geçip,

Altı adım sonra

Yıkılıp düşüp ölsün!

*Korkusuz Han Mirgen
Dört gözlü kara it ol!
Dokuz okka bakır gürzü
Boynunda asılı olsun!”
Tanrının beddua ettiği Alıp Hushun
Han mirgen'e beddua edip sövüp kalmış.
Bilinmez yere gelip,
Han Mirgen bakar:
Gerçektende Han Hara su,
Önünden doğru akmaktadır,
Dörtnala koşup gelip,
Atlar atı seyirmiş.
Erleri Han Mirgen
Alıp Hushun'a aldırmadan
Han Hara suyu geçip,
Atlar atı kan boz at
Altı adım atıp,
Aktarılıp yıkılıp ölmüş,
Korkusuz Han Mirgen
Kara ite dönüşmüş. (Ay Huucin, s.290)*

D150. İnsanın Kuşa Dönüşmesi

Ah Tana cebinden altın iskambil çıkarıp kart dağıtıp oynar ve yiğidin iyisi Hara Molat ile konuşur. Hara Molat'ın küçükken babası ile birlikte cin ve şeytanlarla savaştığını ve sonrasında da Hara Molat'ın evleneceği kişiyi anlatır. Karısı olacak kişinin kötü küçük bir kuş olup Ört nehri ile Oo nehri üstündeki Üzüt ülkesine uçtuğunu söyler:

*Karısı Ah Tana onunla konuşur:
-Sen, Kara Molat,
Baska kisi ile yasayamazsin
Ablanın adını verdiği kişi,
Karın olacak kişiymiş,
Ölümü gelmeden ölmüş.
Şimdi o kötü cin küçük bir kuş olup*

*Tamamen uçmuştur.
Yer altının yedi haçı uçmuş,
Yer üstünün dokuz haçı uçmuş.
Ve gidip geleceğin yer yoktur
Üzüt yurduna uç git.
O yerin üstünde olacaktır. (Hara Molat, s.722)*

Han Gicegey, Hıyan Arıĝ'ın evine gider sofralar kurulur ve yemek yerler. O sırada Kilin Arıĝ gelir ve Han Gicegey'e "Sen beni alıp yaşa." der. Han Gicegey'de "Ak dağın üzerinde saf güzellikte olan Tolay Puruh Han Hıs'ı kendime eş olarak alacağım." der. Bunun üzerine Hıyan Arıĝ handan hana eş almaya giderse eğer tekrar yaratılmamak üzere öleceğini söyler. Ancak Han Gicegey bu söze aldırmaz, masadan kalkar ve gider. Hıyan Arıĝ gözyaşı akıtır. Kilin Arıĝ kızda ala doğan kuşuna dönüşüp Hara dağa doğru uçar.

*Masadan kalkıp, yiğitler hazırlandı.
Alımlı Hıyan Arıĝ
Birlikte çıktı.
Atlarına atlayıp, alplar yürüdü.
Hıyan Arıĝ'ın gözyaşı akmış.
Kızıl doru atla
Kara doru at
Birlikte koşturdu.
Kilin Arıĝ kız,
Kırılmaz kanatlı aladoğan kuşa dönüşüp,
Kanat çırpıp,
Gökyüzünün bağrından uçtu. (Han Gicegey, s.682)*

Han Orba, Altın Çahçah'ın yurduna gider. Altın Arıĝ kızda Altın Çahçah yurduna gidip bir eş edinmek ister, dokuz kara yiğitle savaşır ancak kimse Altın Arıĝ'ın saf gücünü alamaz. O sırada Altın Arıĝ'ın ablası Altın Harlıh uçarak gelir dokuz kara yiğide bir ok atar.

*Yiğit Han Orba konuşur:
" Ay Arıĝ kız buraya geldiğinde,
Dokuz kara yiğit, bekleyip,
Güçlü bir eş edinecekti
Dokuz kara yiğitle savaşıp,
Ay Arıĝ kızın*

*Saf gücü alınamadığında
Ulu gücü ulaşamadığında,
Altın Harlıh ablası geldi.
Gökyüzünde uçup,
Dokuz kara yiğide
Bir ok atıp,
Altın Çaçah 'hın yurduna
Önünü alıp gitmedi. (Han Orba, s.340)*

İzil Han'nın kayını Hurğun Arığ, ak doru atlı Ay Sulaazın ile evlenir. Kalabalık bir kız toyu kurulur. Toy bittikten sonra Ay Sulaazın ile Hurğun Arığ kök zirvenin üzerine çıkıp eylenirler. Alkış ve hayır duaları alırlar. Hurğun Arığ genç ala doğana dönüp göğün ortasında kanat çırpar.

*Ay Sulaazın, Hurğun Arığ ile
. Birlikte tümü çıktılar.
Kök zirvenin üstüne
Rakılı-şaraplı çıktılar.
Alkış hayır dualarla yürüdüler.
Hurğun Arığ kırılmaz kanatlı
Genç aladoğana dönüşüp,
Göğün ortasında
Kanat çırptı. (Kök Han, s.865)*

Çarık Tana evlendiği Kanlı Kılıca, halası Altın Arığ'ın şarkısından bahseder. Şarkıda Altın Arığ, "Üç defa mola verilerek ulaşılabilen yeryüzünün zirvesi Ak dağ vardır bu Ak dağın üzerinde de altın kaya vardır. Bu kayada iki başlı altın tüylü at başı büyüklüğünde altın guguk kuşu vardır, benim temiz canım o kuştur." diyerek şarkı söyler. Altın Arığ'ın yeğeni Kanlı Kılıç ve karısı Çarık Tana bunun doğruluğunu sorduklarında o yine aynı şarkıyla karşılık verir:

*Çarık Tana söylüyor:
"Evet nineciğim, söylediğin doğrudur,
Büyük alpin temiz canı,
Asil ruhu bedeninde olmaz.
Benim temiz canım, asil ruhum bedenimde değildir.
Benim asil canıma
Burada, yetişip alacak kimse yoktur.*

*Kanatlı kuşun,
Üç defa mola vererek ulaşabileceği yerde,
Güçlü av hayvanlarının,
Üç defa mola vererek yetişebileceği yerde,
Yeryüzünün zirvesi, Ak dağ vardır.
Yerin zirvesi Ak dağın üzerinde
Altı ayrı zirveli Altın kaya vardır.
Altın kayada iki başlı, altın tüylü,
At başı büyüklüğünde, altın guguk kuşu var,
Benim temiz canım,
Asıl ruhum, o kuştur”, diyordu. Altın Arığ, şarkısını böyle söyleyip bitirince,
Ben koşarak eve döndüm. (Altın Arığ, s.249)*

Ay Huucın yurduna döner ve ak güzel otağına halkın sevinçleri eşliğinde girer. Üç güzel yengesi Ay Huucın'ı güzelce karşılar, yedirir, içirir ve yatırır. Ertesi gün altın masada yiyip içerlerken Ay Huucın'nın sırtına iki güzel kuş gelip konar. Bu iki kuş silkelenip gerçek şekillerine dönerler. Bunlar Han Mirgen'nin iki kızıdır. Ay Huucın ve bu iki güzel kız ak otağın önüne çıkarlar.

*Hanım sırtı üstüne
Kan boz at koşup çıkmış,
Kanatlı iki güzel,[kuş]
Hanım sırta süzülüp inmiş.
Sırt üstne indiklerinde
Benzersiz iki kuş,
Silkinişip iki güzel,
Gerçek şekillerine dönüşmüş
Han Mirgen'nin çocukları
Yanyana durmuşlar.
Ulu yurda doğru,
Üç güzel ini vermiş.
Ay Huucın kızlar güzeli,
Ak otağın önünde gezinir. (Ay Huucın, s.317)*

Kara Kuzgun, ablası Altın Arığ'dan evleneceği kızıdan bahsetmesini ister. Altın Arığ'da Kara Kuzgun'nun evleneceği kızın Altın Han yurdunda yaşayan Altın Han'nın kızı Han Kız

olduğunu ve bu Han Kız'ın kızıl puhu kılığı olduğunu söyler. Altın Arığ Kara Kuzgun'a sözünden çıkmaması gerektiğini ve kendi üstün yeteneklerini kullanırsa bu kızla evlenebileceğini belirtir:

*Haydiablacığım Altın Arığ,
Erlerden ikisi gelmesine rağmen,
Evlenemedim.
Şimdi bana yakaya takacak
Parlak güzel düğmelerin cinsinden,
Koltuğa dikecek desenli düğme
Evlelilerin neslinden anlat.
- tamam, tamam, sevgili kardeşim Kuzgun
Bundan sonra varolacak
Altın Han'nın yurdunda
Altın Han'nın kızı Han kız,
Yuduna han olur
Bütün halkına bey olur.
Yaşı seninle yazılan,
Kaderi birlikte koşulan odur.
Ay desen aydınlığı yok,
Güneş desen ışığı yok.
Benim sözümden sen çımazsan,
Üstün yeteneğin olursa,
Alabilirsin.
Han Kız'ın kızıl puhu kılığı var.
Hızlıca gidersen görürsün. (Kara Kuzgun, s.41)*

D152. İnsanın Kuşa (Şahin Biçimli) Dönüşmesi

D152.1. İnsanın Şahine Dönüşmesi

Ölen ak köpeğin izini sürmek için Ak Üzüt ülkesine gitmeye çalışan Huban Arığ, kızıl kumlu çayıra geldiğinde burayı aşamayacağını anlayıp altmış hilesini kullanır ve kendini ak şahine dönüştürerek dokuz günde yüzülerek geçilemeyen hızlı nehri hiç kimse fark etmeden geçer.

Huban Arığ, ak şahine dönüştü

*Uzaya, kanat çırpıp uçtu.
Kanat sesi yayılmaktadır,
Tüylerinin sesi çıkmaktadır.
Çayırdaki biten köklü ağaçlar
Yere bitişik ezilmektedir.
Ak bulutun üstüne çıktı,
Huban Arığ kara yere baktığında
Dokuz günde yüzülerek geçilmez. (Huban Arığ, s.77)*

Toy sonrası içki içip sarhoş düşen Ay Huucın tanrılara kendini eş gördüğünü ve hatta üstün olduğunu dile getirir. Bunun üzerine göğün bağrından bir şey gürleyip Ay Huucın'ı içine çeker. Han Mirgen'in iki güzel kızı Ay Huucın'ı yakalamak için akkuşa dönüşür ve göğe doğru kanat çırparak kaybolur. Göğün üstünde bu iki kızın gören Ay Huucın buraya nasıl geldiklerini merak eder ve bu yüksek yerin tehlikeli olduğunu gitmeleri gerektiğini söyler. Ay Huucın boz şahin kuşa güzel iki kızda akkuşa dönüşerek kara yerin üstüne doğru kanat çırpıp süzülürler.

*Korkusuz Ay Huucın:
“Canlarım böyle yüksek yere
Neden çıkıp geldiniz?
Yaramaz güzel yerde
Yatıp kalabilirsiniz,
Issız güzel yerde
Ölüp kalabilirsiniz.
Atamızın güzel yerine,
Dönüp gidelim.”
Parıltıyla silkinip,
Üç güzel kuşa dönüşmüşler.
Ay Huucın kız güzeli,
Dönüp oturmuş
Yumruk büyüklüğünde
Boz şahin kuş olmuş,
Güzel iki çocuk
Kardan ak akkuş olmuşlar.
Kara yerin üstüne doğru,
Kanat çırpıp süzölmüşler. (Ay Huucın, s.326)*

D152.2. İnsanın Kartala Dönüşmesi

Han Mirgen, Huban Arıĝ'ın yurdunu ezip bir daha yurt olmasın diye ateşe verir ve düşmanlarla doldurur. Kök Molat ile Kögetey de Han Mirgen'den öç almak için peşine düşerler. O sırada Kök Molat'ın eşi Kün Arıĝ, yeni doğan bebeğini kaçıırıp babası Pus Han'ın ülkesine götürmek için güzel hileyle ak kartala dönüşür ve buz denizini aşar.

*Kök Molat'nun eşi Kün Arıĝ
Güzel hileyle ak kartala dönüşüp,
Geç doğan yaş balasını kaçıırıp,
Buz denizini uçarak geçti,
Pus Han babasının ülkesine götürüp,
Yedirip, büyütmektedir. (Huban Arıĝ, s. 216)*

D156. İnsanın Guguk Kuşuna Dönüşmesi

Dokuz tarla aşılan yerde, dokuz dere geçilen yerde, kara nehrin aktığı kara zirvenin olduğu yerde, kara doru atlı Han Hınıs babalı Altın Çaçah analı altın guguk donlu yaşayan Altın Harlıh kız, destanda birçok kez altın guguk donuna bürünerek zor durumlardan kendini ve yanındakileri kurtarır.

*Herşeyi bilip,
Basılmayan yere ben bastım,
Girilmeyen yere ben girdim,
Ulaşılmayan yere ben ulaştım,
Buraya gelmemiş olsam,
Siz ilerleyip durmayıp ilerleyin.
Altıncı günün başında,
Burada ölüp gidersiniz
Altı gün geçtiğinde,
Tamammen kuruyup, düşersiniz.
Ben bunu anlayıp, buraya
Altın guguk donumla uçtum.
Kara Han'nın baba yurdunun
Sahipsiz kaldığını anladım. (Han Orba, s.247)*

Altın Taycı, kardeşi Altın Arıĝ'ın sürekli sarhoş gezmesine ve sözlerini dinlemeyip asi

davranmasına çok sinirlenir. Bir gün yine böyle bir durumda Altın Arığ, Altın Taycı'ya babasının da böyle söz dinlemediğini, aklına geleni yaptığını ve bunun neticesinde de taşa dönüştüğünü; annelerinin ise babalarının taş olduğunu anlayıp yeni doğmuş yavrusunu fırlatıp at başı kadar altın guguğa dönüşerek uçup gittiği yerde onunda taşa dönüştüğünü söyler.

*Babanız Ak Han ağabeyim
Aynen böyle söz dinlemezdi!
Gitme, dediğin yere gider,
Gelme dediğin yere gelirdi.
Gökyüzüne ulaşan kutsal dağ üstünde
İlah kızı Çarılı Purhan'ının
Kapalı toynaklı at çıkmamak üzere
Yaratılmış yeri vardı.
Avlanmaya gittiğinde
İlahların izin vermediği yere çıktığında
Atı kendisiyle taş olan
Atınız hala orda durur.
Annemiz Ayazın Arığ,
Ak Han'nın taş olduğunu anlayıp
Yeni doğmuş yavrusunu fırlatıp
At başı kadar altın guguğa dönüşüp
O yere uçup gitti.
Çarılı Purhan'ının toprağına ulaşınca
Açık kula atın sağırsına indi,
Guguk biçimde taşa dönüşüp öylece kaldı. (Altın Taycı, s.67)*

Han Mirgen'nin oğlu Altın Teek Çalay, Puruhan ile evlenir. Toy düzenlenir toydan sonra Altın Teek yurduna gitmek ister. Çalay Puruhan kız, Altın Teek ile yurtlarına gitmek için annesi Çarılı Tana'dan izin ister. Çarılı Tana izinini verir ve korkusuz Altın Teek ile güzel Çalay Puruhan hazırlanıp yola çıkarlar. Altın Teek atıyla Çalay Puruhan ise yaya olarak yola çıkarlar. Kalabalık halkın arasından obayı geçip yüksek ormanlı çarılı sırtına doğru ilerlerken Çalay Puruhan güzel sesli guguk kuşuna döner ve kanat çırpıp göğün bağına doğru yükselir.

*Korkusuz Altın Teek
Hazırlanıp toparlanmış,
Güzel Çalay Puruhan*

*Birlikte hazırlanmış.
Tulpar ak kula atına
Altın Teek atlamış,
Güzel kız kişi
Atsız, yaya yürümüş.
Kalabalık halkın arasından,
Obayı geçip varmışlar
Ormanı yüksek çarlıh sırtı
Tulpar at aşmış.
Geniş bozkıra yönelince,
Yar gibi olanını çekip yarmış,
Yazı gibi buduna kamçı indirmiş.
Çalay Puruhan kız kişi,
Güzel sesli guguk olmuş,
Han göğün bağına
Kanat çırpıp yükselmiş. (Ay Huucın, s.381)*

Kara Han'nın kızları, kara yerin şeytanı kızıl kara atlı Han Hırçotay'ın elinden kurtulmak için Altın Saraçın yanına altın guguk kuşu donunda gelirler.

*İki altın guguk kuşu
Altın Saraçı 'nın yanına,
Uçarak süzüldü.
Hoş ve güzel iki kız,
Kendi bedenlerine dönüşüp,
Kapıyı açıp, selam verdiler.
Eşikten atlayıp, merhabalaştılar.
Gözyaşını kan ettiler,
Burun suyunu buz ettiler.
- Kurttan ayrıldık
Birleştirecek alp var mı?
Savaştan ayrıldık,
Ayıracak alp var mı?
Onları gören Altın Saraçı sorar:
- Niçin korkup,*

*Neden tiksiniþ
Ağlıyorsunuz?
- Altın dağın eteğindeki
Kara Han'nın kızlarıyız.
Kara yerin Şeytanı
Kırk kulaç zirveli
Kızıl kara atlı
Han Hırçotay gelip
Temiz güçle götürmek isteyince,
Babamız Kara Han sana gönderdi. (Kara Kuzgun, s. 123)*

D185. İnsanın Çift Kanatlı Böceğe Dönüşmesi

D185.1. İnsanın Sineğe Dönüşmesi

Huban Arığ ile evlenmek isteyen Ak Molat Alp, ona rızası ile evlenmezse altmış hile ile alıp evleneceğini, yumuşak dille ikna olmazsa da Ak dağın doruğuna hapis edeceğini ve ölünceye dek buradan çıkamayacağını söyler. Huban Arığ, hileleri eksik kalırsa Őayet Ak Dağ doruğun içerisinden çıkamayacağını anlayıp altmış hilesini kurcalar. Başından bir saç koparıp kendi kılığına dönüştürüp Ah Molat'ın oturduğu altın masanın arkasına oturtur. Kendini ise kara bir sineğe dönüştürüp uçup gider.

*Huban Arığ duymaz Şeyi iŐitti,
Bilimez Şeyi öğrendi.
Altmış hilesini döndürmekte,
Elli yöntemini kurcalamakta.
Alp Ah Molat bir Şey iŐitmeden
Bir Şey sezemeden kaldı.
Huban Arığ, başından bir saç koparıp
Özünün kılığına dönüştürüp altın masanın arkasına oturttu.
Özü ise karasineğe dönüşüp
KıpraŐıp uçmaya başladı. (Huban Arığ, s. 178)*

Sarı Plat Alıp Kız, babasının mal ve davarını süren Kara Teek'den öç almak ve açgözlü ordusuyla savaşmak için Kara Teek'in yurduna gider. Bu yurda vardığında da tanınmamak için sarı sineğe dönüşür ve Kara Teek'in otağına girer.

Sarı Plat Alıp kız,

*Sarı sineğe dönüşüp,
Ak otağa girip,
Etrafa bakındı.
Altı ayaklı altın yatakta
Yiğit Kara Teek
Horlayıp uyuyor.
Sarı Plat Alıp kız
Kanat çırparak silkindi,
Kendisi olup belirdi. (Alp Sarıg Plat His, s.548)*

Kara Kuzgun, evleneceği kişiyi görmek için atını dötrnala sürerek Altın Han yurduna doğru yola çıkar. Atı kişi sesiyle seslenerek sahibine uyarıda bulunur: “*Sahibim Kara Kuzgun kendine, halkına han olan, han kızın yurduna ulaşman için geçtiğimiz dağlardan daha yüksek bir sıradağ aşacağız. Sen beni yüksek dağın sırtında ak ota dönüştür, kendinide sivrisineğe dönüştürerek han kızın evine doğru uçup git.*” der.

*Ay kara at,
Hayvan sesiyle kişnedi,
İnsan diliyle konuştu:
- Sahibim, yiğidim Kara Kuzgun,
Bundan daha yüksek sıra dağ aşacağız,
Kendi halkına han
Olan han kızın
Yurduna ulaşacağız.
Sen beni yüksek sıra dağın üstünde,
Ak ota dönüştürüşün.
Kendin sivrisineğe dönüşüp,
Uçup gidersin. (Kara Kuzgun, s.45)*

D190. İnsanınSürüngenlere Ve Çeşitli Hayvanlara Dönüşmesi

D191. İnsanınYılana Dönüşmesi

Hulatay ve Çibetey Han birlikte büyük mücadelelere çıkarlar. Bu mücadelelerin yolculuğunda ağaçlara ve kayalara peşlerinden gelecek evlatları için mektup yazıp bırakırlar. Çibetey Han'nın daha geç doğacak oğlu gelir ancak Hulatay'ın daha erken doğan oğlu gelmez. Çünkü Altın Arıg, Hulatay'ın eşi Pora Ninci'nin kötü düşüncelerinden dolayı oğlunu öldürür.

Evlerine geri dönen Hulatay'ın yanında oğlunu göremeyen Pora Ninci üzülr ve bunu Altın Arığ'ın yaptığını anlar. Oğlunun cesedini bulmak için karışık renkli yılan olup kara yerin dibine gider.

Yavrunuzu da Altın Arığ öldürmüş olabilir.

Pora Ninci bunu duyunca,

Yüksek sesle söylemiş:

- Bağından çıkan yavrumu

Nerede öldürdü Altın Arığ?

Onun cesedini

Bulabilir miyim, bulamaz mıyım?

Gürültüyle silkinip

Karışık renkli yılan olmuş,

Altın direğin yanından

Kara yerin dibine girmiş. (Altın Arığ, s.215)

4.3. İNSANIN NESNEYE DÖNÜŞMESİ

D200. İnsanın Nesneye Dönüşmesi

D213. İnsanın Bitkiye Dönüşmesi

Ak Üzüt ülkesine varmaya çalışan Huban Arığ, kül dökülen çayırı bir ucundan diğer ucuna iz bırakmadan geçmek için altmış hilesini kurcalar ve alnından bir saç demeti koparıp kendi yerine koyar, ak çiçek olup büyür.

Huban Arığ [sen] bu çayırın

Bir ucundan bir ucuna koşacaksın.

Ayağının altından bir kül [taneciği] dahi kalırsa,

Güzel hileyle gelmişsin bu demek.

Arı canına buracıkta ulaşırsın.

Huban Arığ tüm yordamını kullanarak

Alnından bir saç demetini koparıp

Kendi biçimini vererek kendi yerine koydu.

Huban Arığ ak çiçek olup büyüdü

Dokuz oğlan, dokuz kız bilmeden,

Bir şeyin farkına varmadan kaldılar. (Huban Arığ, s.79)

Kara Tarğah, Kara Molat'ın elinden çocuklarını kurtarmak için dokuz defa öpüp

kokladığı çocuklarını ak sarayın dışına çıkararak büyük oğlancığını gümüş yeşil çiçeğe, küçük kızını da altın ak çiçeğe dönüştürür.

Kara Tarğah iki çocuğunu

Dokuz defa öpüp kokladı,

Elinde tutuğu ipek örtüyle

Gözyaşlarını sildi.

İki yavrusunu tutarak,

Ak saraydan dışarı çıktı.

Büyük oğlancığını

Gümüş yeşil çiçek yaptı.

Küçük kızcağını,

Altın ak çiçeğe dönüştürüp

Ak sarayın bahçesinde yetiştirdi. (Han Orba, s.238)

Altın Çüs'ün oğlu Üzüm Han, Kara Han ve Bora Han'nın yurduna esenlik sağladıktan sonra Alp Han kızın yurduna gitmek için yola çıkar. Üzüm Han'a yardım etmek için Ak Molat peşinden gider. Ak Molat ak otlu ak yazının öbür ucundan bozkurdun geldiğini görünce bunun Huu İney olduğunu anlar ve onu yakalamak için atını tezeğe kendini ise ota dönüştürerek tuzak kurar ve Huu İney'i yakalar.

Ak otlu ak yazının öbür ucundan

Üç kulaç boylu bozkurt koşarak çıkmış.

Onu görüp, Ak Molat

Attan inip seğirmiş,

Yiğit atını tepip,

Üç yıllık boz tezeğe dönüştürmüş.

Kendisi silkinmiş.

Üger?, ot olup, büyük kurganın üstünde

Büyüyüp oturmuş.

Bozkurt koşup gelerek,

Büyük gürgenin üstünde durmuş,

Önünü arkasını gözetliyor.

Oradan dönüp gelip, üger otunun üzerinden

Atlayıp geçerken,

Ak Molat ayağından tutuvermiş.

Kılık değiştirmeye fırsat vermeden

Pis Tunzuh Huu İney'i yakalayı vermiş. (Altın üs, E-kitap)

Üzüt kızı Üzen Arığ, kendisiyle evelenmek üzere gelen mukozalı çıplak çocuğu birçok durumla sınar. Bu sınavlardan geçerse onunla evleneceğini, geçemezse onun temiz canını alacağını söyler. Altı atal eski kavalı basıp kırmadan, elli şarkıyla indirip altmış türküyle döndürürse onunla evleneceğini söyleyen Üzen Arığ'ın bu sözünün üzerine mukozalı çıplak ocuk saından birkaç tel koparıp kansırıp tükürür. Kendi gibi göbeğini kuşanan mukozalı küçük çocuğu hazırlayıp, kendi kuru ota dönüşür.

- Gerçekten bu altı atal

Eski kavalı basıp kırmadan,

Elli şarkıyla indirirsen,

Altmış türküyle döndürürsen,

Ölüp yiteceğin gerçek olacak,

Vardığım eşim sen olursun,

Uсталıkla sen gelirsen,

Temiz canını ben alayım.

Mukozalı ıplak ocuk,

Üzen Arığ'ın sözünü işitip,

Saçından birkaç tel koparıp,

Kansırıp tükürdü.

Kendi gibi göbeğini kuşanan,

Mukozalı küçük çocuğa hazırlayıp,

Kendi kuru ota dönüştü. (Kara Kuzgun, s.141)

D231. İnsanın Daşa Dönüşmesi

Toluy Puruh Han kız, altın kitaptan Han Gicegey'ye okuduğu metinde Altın üs'ten bahseder. Yiğitten yiğit Altın üs kimsenin bilmediği arılı zirveyi bulmuştur. arılı zirveye çıkan Altın üs burada arılı Puruh Han Hıs'ı görür ve onunla evlenir. arılı Puru Han Hıs'ın Altın üs'ten iki evladı olur. arılı Puru Han Hıs, Altın üs'e beddua eder: "Kendi atınla taş olası."der. Altın üs, arılı zivenin üstünde kendi atıyla taş olur.

arılı Puruh Han Hıs

Oradan tutunsa, ayağı ağır oldu.

Canlı halısında

İki çocuk göründü.

Çarlı Puruh Han Hıs,

Altın Çüstü kargıyıp, tükürdü:

“Kendi atınla taş olasin” deyip,

Altın Çüs Çarlı zirvenin üstünde

Kendi atıyla taş oldu. (Han Gicegey, s.641)

Altın Taycı, kardeşi Altın Arıĝ’ın sürekli sarhoş gezmesine ve sözlerini dinlemeyip asi davranmasına çok sinirlenir. Bir gün yine böyle bir durumda Altın Arıĝ, Altın Taycı’ya babasının da böyle söz dinlemediğini, aklına geleni yaptığını ve bunun neticesinde de taşa dönüştüğünü; annelerinin ise babalarının taş olduğunu anlayıp yeni doğmuş yavrusunu fırlatıp at başı kadar altın guguğa dönüşerek uçup gittiği yerde onun da taşa dönüştüğünü söyler:

Hiçbir alp demir melez ağacını

Çekip eĝemiyor.

“Çekse çekse, Altın Taycı çeker”, diye

Yukarıda duran dokuz ilah çağırıyor:

“Yedi günün sonunda gelmezsen

Atınla beraber taş olacaksın”.

Alp kişi Tazı Möke,

Sadece bunu söyleyip, çıkıp gitti. (Altın Taycı, s.67-117)

D250. İnsanın İmal Edilmiş Bir Nesneye Dönüşmesi

Han Hartıĝa’nın tek oğlu Altın Hus üçgen kistik (küçük bıçak) olarak yaşar. Mücadele esnasında ihtiyaç duyulduğu anda birçok yerde öz haline dönüşüp yardım eder.

Han Hartıĝa altın masadan dışarı çıktı.

Sağ cebini karıştırıp,

Üç başlı altın kistik çıkarı verip,

Yere onu fırlattı.

Üçgen çıplak oğlan ortaya çıktı.

Kalın vücudunda yara izi yok,

Katı kemiklerinde birleşimleri yok

Baktığı gözleri közler gibi,

Soluduğu soluğu alev gibi.

Üçgen çıplak oğlan,

*Donuk toprağa diz kapaklarına kadar,
Erik toprağa eteğine dek,
Basarak, konuşmaktadır.
“Han Hartığa, alp baba,
Hangi şey için gerekli oldu,
Hangi alpin canına ulaşayım?”
Han Hartığa yanıtlamaktadır:
“Sevdiğim can balam Altın Hus
Ulu konuşmamı anlatayım,
Unutmadan onu düşün.
Vasiyet sözüümü söylemekteyim,
Başına koyup, onu sen taşı.
Kutlanacak yaşımı ben kutladım,
Yatıp ölmeye ben ulaşdım.
Yaşayacak yaşımı ben yaşadım,
Yere yatacak zamanım gelmekte.
Yer toprağın üstünde,
Yalnız oğlum, Altın Hus,
Bu yerde yalnız başına yaşamaya kalma
Bu yer, yabancı yeridir.
Ata yurdun Kara denizin kıyısında,
Karlı zirvenin dibinde,
Hara Han ağabeyinin yurdundadır.
Huban Arığla o yere gidip,
Kardeş ve akraba olup yaşarsın.
Yalnız kardeşinle tanıştıırıp,
Sağlık zamanındayken [seni] eline teslim etmekteyim.”
Üçgen oğlan tartışmadan dedi:
“Besleyen babam, Han Hartığa,
Sana karşı gelmem.
Nereye gönderirsen, oraya varırım.”
Han Hartığa silkiverdi,
[oğlan] Üçgen kıstike dönüştü.*

Üçgen kistiki tutup,

Huban Arığ'ın eline verdi. (Huban Arığ, s. 58-59)

Alıp Sarığ Plat Hıs, Sarı Han'nın yurduna gider ve orada yiğitlerle dövüşür. Sarı Plat Hıs, Sarı Han'la yaka paça kapışır ve mücadele sonunda Sarı Han'ı ve Sarı Han'nın atını öldürür. Bunun ardından Sarı Plat Hıs mızrak tüylü kara yiğitle kapışır. Yiğit doğan Alıp Sarı Plat Hısgücü biter ve ölür. Altın Hosta, Sarı Alıp Plat kızın canını geri getirmek için ikiz ak kulunlardan yardım alır. İkiz ak kulunlar yerin dokuz kat altına, dokuz ambar eşliğini dokuz anahtarla geçip varırlar. Sarı Plat kızın ruhunu bulup altın cebin dibine koyarlar. Alıp Sarı kızın ruhunu Altın Hosto, Alıp Sarı Plat kıza ak ipek şalla vurarak diriltir. Savaşa devam edip savaşı bitirdikten sonra da altın çakıya dönüşüp Altın Hosto'nun cebine girer.

Alıp Sarı Plat kız,

Gerinerek ayağa kalktı.

“Nasıl uzun süre uyudum” – deyip,

Etrafa bakınıyor.

Şimdi öncekinden fazla

Şimdi baştakinden rahat

Göründü Sarı Plat kız.

Açgözlü savaşı tamamen kırıp,

Kötü niyetlileri yok edip,

Yedi köşeli çıplak yiğit,

Yedi köşeli yumurtaya dönüşüp,

Altın Hosto'nun cebine girdi.

Yiğit doğmuş kız çocuğu,

Altın çakıya dönüşüp,

Becerikli yiğidin cebine girdi. (Alıp Sarığ Plat Hıs, s.541)

Beşikte yatan günahsız kız çocuğu acı çekerek ve ağlayarak yerde yatan kara itin babası olmasını diler. Han Mirgen, kızın ağlamasına dayanamaz ve kara it şeklinden sıyrılarak gerçek haline dönüşür. Bu kızını korumak için de kızını silkeleyip altın yüzüğe dönüştürür ve koynuna sokar.

Ot kadar günahsız küçük çocuk,

Ağlayıp konuşur,

İp kadar suçsuz kız çocuğu

Acı çekip dillenir:

*“Bu yatan kara it
Babam olup dönüşeydi!
Babam olup kalsa,
Bu acıdan kurtulurum...”*
*Han Mirgen erler eri,
Kızının diline dayanamamış.
Havlayıp kara it
Kalkıp seyirmiş.
Düşünmüş erler eri,
“Gerçek şeklime dönüşeyim.” diye.
Gerçekten erler bahadırı
Gerçek şekline girmiş.
Bağrından çıkan çocuğunu
Kucaklayıp bağrına basmış.
Kapmış kız çocuğunu,
Han Mirgen silkelemiş
Güzel kız çocuğunu
Altın yüzük etmiş.
Koynuna koltuğuna sokup
Kara taş otağından çıkmış. (Ay Huucın, s.296)*

Alp Altın Saraçı, ölen bedenini diriltten oğlunu tanıyıp attan inerek sıkıca kucaklar. Kuş gibi bakışıp sevişirler. Çıplak oğlunu altın bıçağa dönüştürüp cebine koyar. Dilediği oğlunu bulduğu için sevincinden atını dörtnala sürer.

*Sapsarı atlı Altın Saraçı,
Erkek çocuğunu tanıyıp,
Attan inip seğirerek,
Kara alpin bir dizi uyuşsa,
Diğer dizini uyuşturuyor,
Sıkıca kucaklıyor
“Ölen bedenimi diriltten
Biricik oğlum senmişsin,
Ölen vücudumu çeviren
Oğlum senmişsin.” deyip,*

*Yavru kuş gibi bakıştılar,
Ana kuş gibi seviştiler.
Çıplak oğlunu
Altın Saraç, altı çift
Altın bıçak edip,
Altın cebine koydu. (Kara Kuzgun, s.159)*

D276. İnsanın Yumurtaya Dönüşmesi

Kırk memeli Hitay Arıĝ'la kapışıp vuruşan Altın Hosto, burada yedi köşeli çıplak yiğidi mücadeleye katar. Yiğidin yardımıyla mücadeleyi kazanınca; yedi köşeli çıplak yiğit, ak kaz yumurtasına dönüşür ve Altın Hosto'nun cebine girer.

*Altın Hosto
Altın kılıçla sapladığında,
Kara yiğit kara kıvılcım olup,
Kara fırtına kapıp götürdü.
Karşısında havlayan it kalmamış.
Karşısında çıkacak yiğit yokmuş,
Kötü fikirli yiğitlerin
Tümünü yok ettiler.
Yedi köşeli çıplak yiğit,
Ak kazın yumurtasına dönüşüp,
Altın çakıyla birlikte
Altın Hosto'nun cebine,
Kendileri gelip, girdiler. (Alıp Sarıĝ Plat Hıs, s.527)*

D281. İnsanın Fırtınaya Dönüşmesi

D281.1. İnsanın Rüzgâra Dönüşmesi

Ağabeyi Altın Han'nın canını alan Külbir Han'nın yurduna varmak için Sarı Plat Alıp kız büyü yapar ve kendini rüzgâra dönüştürür. Rüzgâr olup Külbir Han'nın yurduna varır.

*Sarı küllü ovaalr yayılıyor,
Külbir Han'ın yurduymuş.
Altın Hosto yiğit atıyla
Sarı küllü ovada*

*Yeşil teri otları vardır.
Sarı Plat Alıp kız,
Büyü yapıp rüzgâra dönüşüp,
Külbir Han'ın yurduna
Rüzgâr olup .....kaldı.
Alıp Sarı Plat körür ki,
Altı ayaklı altın yatakta
Yiğit Külbir Han yatıyor.
....., kımıldanıyor.
Dışarı geriye .....kaldı.
Kanat çırpıp silkinip,
Alıp Sarı Plat kız
Öz şekliyle belirdi, (Alıp Sarıg Plat Hıs, s.543)*

D281. 1.1. İnsanın Kasırgaya Dönüşmesi

Huban Arıg, ölen ak köpeğin izini sürüp de Ak Üzüt ülkesine varmak için yola çıkar. Önce Kara Üzüt sonra da Sarı Üzüt ülkesinde türlü engellerle karşılaşan Huban Arıg bu engelleri hilelerine başvurarak atlatır. Huban Arıg, Kara Üzüt ülkesinde yaşayan dokuz kara kıza yakalanmamak için kasırgaya dönüşür.

*Huban Arıg,
Altmış yordamını döndürdü,
Elli yordamını evirdi.
Üç gece, Üç gün
Ulu yağmur yağdırdı.
Ulu yel, ulu kasırga oynayıp,
Ulu güreleme, ulu gürültü olmaya başladı. (Huban Arıg, s.78)*

D283. İnsanınSuya (Göl) Dönüşmesi

Kök Molat'ın eşi Kün Arıg yeni doğan bebeğini Huban Arıg'ın elinden kurtarmak için ak kartala dönüşüp buz denizini geçer. Huban Arıg, altı gün içinde o bebeğe yetişemezse bebek ulu bir alp olur ve artık hiç kimse onu yerinden kaldıramaz. Huban Arıg bu altı gün içinde buz denizini geçmek zorundadır. Altın tüylü ak köpek insan diliyle konuşup Huban Arıg'ın buz denizini geçmemek üzere yaratıldığını ancak dedesi Altın Kirs'in altın göle dönüşüp yattığını

ve onu beklediğini söyler. Huban Arıĝ ve kızıl kır atı buz denizini geçerken donunca kendilerini altın göle atarlar ve iyileşirler. Bu sırada göl suyu çekilir ve ihtiyar kişi ortaya çıkar.

İhtiyar kişi ortaya ıktı.

Yanına gelip, elini sıktı,

Hizasına ulaşıp, esenlikler diledi.

“Canım, balam Huban Arıĝ,

Buz denizini geçip, ayaklarının

Soĝuktan donup düşeceğini bilip,

Altın göle dönüşüp [seni] bekledim.

Bu ülkeye üç günlük mühlet vermek suretiyle geldim. (Huban Arıĝ, s. 220)

4.4. HAYVANIN BİR İNSANA DÖNÜŞMESİ

D300-D399. Hayvanın İnsana Dönüşmesi

D313. Köpek Soyundan Gelen Hayvanın İnsana Dönüşmesi

D313.2. Kurdun İnsana Dönüşmesi

Altın Saraçının oğlu Mukozalı çıplak oĝlan ile Kara Alp dokuz yıl süren bir mücadeleye girişir. Birbirlerini yenemeyince mukozalı çıplak oĝlan Kara Alp'e:“Önden çağıracağın varsa çağır.” der. Kara Alp ıslık çalar ve daĝın zirvesinin ardından dokuz bozkurt çıkıp gelir ve mukozalı çıplak oĝlanın baldırına yapışır. Mukozalı çıplak oĝlan bozkurtların kuyruklarını bir yere çekip vurduğunda bozkurtlar kadına dönüşür. Bu kadınları yenen mukozalı çıplak oĝlan Kara Alp'e tekrar sorar:“Önden çağıracağın varsa çağır.” der. Kara Alp ıslık çalar ve daĝın zirvesinden yine dokuz kara kurt çıkıp gelir ve mukozalı çıplak oĝlanın baldırına yapışır. Mukozalı çıplak oĝlan kara kurtların kuyruklarını bir yere çekip vurduğunda kara kurtlar erkeğe dönüşür. Bu erkekleri yenen mukozalı çıplak oĝlan Kara Alp'e tekrar sorar:“Önden çağıracağın varsa çağır.” der. Kara Alp'in çağıracağı bir şey kalmayınca mukozalı çıplak oĝlana yenilir.

Dokuz yılın sonunda

Çıplak oĝul omurgasını

Alp'in yukarı tutuyor,

Kaburga kemiğini aşağı tutuyor.

Ayaklarını yassı tutarak,

Soruyor: “Önüne

Çağıracağı olursa,
Önceden çağır.”
Kara Alp üç kez ıslık çaldı,
Üç kez seslendi.
İşte o anda
Dağ sırtından dokuz bozkurt,
Koşarak, çıplak oğulun
Baldırına yapıştılar.
Boşanıp kopara bilseler,
Baldırını tamamen yiyecekler
Çıplak oğul sağ elini çıkarıp,
Dokuz kurdun kuyruğunu
Bir yere çekip vurduğunda
Gök dibi hemen gürlledi,
Yerötesinin kopuşu duyuldu.
Dokuz bozkurt
Dokuz kara kadın oldular.
Kara kırma çift sağrılar
Kara taşa dönüştüler.
- Yeniden bağıra bilyorsan
Tekrar bağır Kara Alp,
Dedi çıplak oğul.
Kara Alp üç kez ıslık çaldı,
Üç kez seslendi.
Tepe üzerinden dokuz
Kara kurt aşır kondular.
Koşarak çıplak oğullun
Vücuduna yapıştılar.
Et acısına dayanmayıp,
Sağ elin çıkarıp dolayıp
Dokuz kara kurdun
Kuyruklarını bir yere toplayıp,
Dönüp vurduğunda,

Dokuz kara kurt

Dokuz Kara Alp olmuş. (Kara Kuzgun, s.150-151)

D341. Köpeğinİnsana Dönüşmesi

Kara yerdeki kara kayanın içinden kırk abla ve kırk kız çıkar. Bunlar kırk yıl önce analarının canını alan Hara Han'dan öç almak için mücadeleye girişirler. Bu mücadelede Alp Hara Han'ın gücü tükenir. Bu sırada altın tüylü ak köpek altın zırhlı alpe dönüşerek yardıma gelir.

Uluğ gücünün yetmeyeceğini sezip,

Sana yardım etmeye ben geldim

Altın tüylü ak köpek,

Altın zırhlı alpa dönüşüp,

Alp Hara Han'ın yanına gelip elinden tuttu.

Hızasına geçip selamını verdi.

Al Hara Han,

Oraya ve buraya düşüp,

Gayretlenip ayağa kalkarak

Selamını yanıtlayıp

Alnındaki terini silip

Geniş taşa oturup dinlendi. (Huban Arıç, s.35)

Kargış sonrası Han Mirgen kara ite dönüşür. Han Mirgen'nin kızı beşikteki kızını bu kara ite emanet eder. Beşikteki günahsız küçük kız acı çekerek “*Bu yatan kara it babam olup kalksa da bu acıdan beni kurtarsa.*” diye ağlar. Han Mirgen de buna dayanamaz ve gerçek haline döner.

Karanlık gece basmış,

Kara it yatmaktadır.

Küçük beşiğin içinde

Küçük çocuk ağlamaktadır.

Anlayıp idrak eder ki,

Dört gözlü kara it,

Bağrından çıkan çocuğu

Orada ızdırap çekmektedir.

Han Mirgen erler eri,

*Kızını görüp ağlamış.
Izdırap çeken çocuğuna
Söylese dil yok,
Çok küçük kız,
Yastıkta yuvarlanıp,
Bağırıp durur:
“Dokuz kulaç boylu
Tulpar kan boz at
Kara yerin altında
Nasıl inemedi?
Babam idiyse
Hesapsız Han Mirgen,
Kara iblisin yerine
Nasıl gelemedi acaba?
Ala kula atlar atı,
Dönüp, gelmeliydi.
Öbür dünya iblisinin yerine
Ay Huucın ablam yetişir.
Ala kula at yetişse,
İblis kolundan kurtuluruz,
Ablam Ay Huucın gelse
Alçak iblisten kurtuluruz!”
Kara itin gözayışı,
Dere gibi akar,
Güzel kız çocuğu,
Bunu anlayı vermiş.
Ot kadar günahsız küçük çocuk,
Ağlayıp konuşur,
İp kadar suçsuz kız çocuğu
Acı çekip dillenir:
“Bu yatan kara it
Babam olup dönüşseydi!
Babam olup kalsa,*

Bu acıdan kurtulurum...”

Han Mirgen erler eri,

Kızının diline dayanamamış.

Havlayıp kara it

Kalkıp seyirmiş.

Düşünmüş erler eri,

“Gerçek şeklime dönüşeyim.” Diye.

Gerçekten erler bahadırı gerçek şekline girmiş.(Ay Huucın, s.295)

D350. Kuşun İnsana Dönüşmesi

Picen Arığ ve İcen Arığ iki kız kardeş Ak kayanın içindeki mücadeleden sonra Ak kayanın kapısını kapatarak şarkı türkü söyleyip köye doğru ilerler. Köye vardıklarında güzel bir evin içine girer, yemek hazırlayıp yerler. Picen Arığ, buradaki hanın yerine ben han olurum deyip hanın giydiği elbiseleri giyer ve hanın dayandığı bastona dayanır. Her şeyin sahibi olan Picen Arığ halka zor bir hayat yaşatır. Bir sabah uyandığında göğün derinliklerinden gelen sese doğru baktığında kara kuzgun ile ala kuzgunun uçup geldiğini görür. Kara kuzgun ve ala kuzgun aralarında insan diliyle Picen Arığ hakkında konuşmaktadırlar:

Picen Arığ bakar ki,

Kara kuzgun ile ala kuzgun uçup geliyor,

Kara kuzgun, erkek kuzgun;

Ala kuzgun dişi kuzgun.

Ala kuzgun gak gak diyerek geliyor.

Sen, Kara kuzgun

Neleri bilirsin?

Neleri görürsün? Demiş.

Kara kuzgun öterek geliyor:

Ben, sen değilim

Bütün şeyleri görmek isterim.

Herşeyi görmek isterim.

Yine neleri gördün?

Ala dişi kuzgun, söyler:

- Görüyor musun, Picen Arığ,

Hanını, beyini öldürüp,

Altın yakalı kıyafetini giymiş.

Altın bastona dayanmış.

İnsanlardan utanmadan, nasılda duruyor. (Altın Arığ, s.63)

D390. Sürüngenlerin ve Çeşitli Hayvanların İnsana Dönüşmesi

D391. Yılanın İnsana Dönüşmesi

Kara Han'ın yurduna şiddetli bir fırtınayla gelen çift kanatlı karayılan insan diliyle konuşur. Han Mirgen ve Han Orba'nın hile ile kandırılarak Altın Çaçah'ın yurduna gittiklerini söyler.

Karayılan, Kara Han'ın yurdunu,

Üç defa dolandıktan sonra konuştu:

“Altın Çaçah'ın yurduna

Altındaki kara şeytan, yerinden,

Altı defa yollanıp, kanlı savaşa katıldı.

Aydınlık olan yeryüzünden

Yedi defa gelip, savaşa girdi.

Saf gücü yetmeyenleri

Altın Çaçah bilip,

Size çabucak göndermiş.

Kardeş ayağa kalkınca,

Bizim yurdumuza gelsinler”.

Karayılan, vedalaşıp,

Tekrar geri uçup dönmüş. (Han Orba, s.330)

4.5. DEĞİŞMENİN DİĞER ŞEKİLLERİ

D400-D499. Değişmenin Diğer Şekilleri

D410. Bir Hayvanın Diğer Bir Hayvana Dönüşmesi

Çir Han'ı bir mücadele sonunda öldüren Hara Molat, tekrar zorlu bir yola çıkar. Yolculukta ona ihtiyar bir adam eşlik eder. Ört nehri ile Oo nehrinin nasıl geçeceğine dair kaygılanır. İhtiyar adam ona at kılından nehrin üzerine bir köprü yapar böylece nehri geçer. Zor yolları atıyla birlikte geçen Hara Molat yüksek bir dağa geldiğinde atıyla birlikte kılık değiştirmeye karar verir. Atını sarı ata kendini Çilden Yiğit'e dönüşür ve bir ak otağa girer.

Yiğit doğuşlu Kara Molat

*Düşüneceğini düşünmüş,
Meselesini çözmüş,
Onlara değişip, düşündü.
Ver üzerinde olacakmış.
Yel sarı atlı Çilden Yiğit,
Göğün altındaki altı haçı,
Yerin üzerindeki yedi .....
Orada burada süstürdü.
Yiğit kara atını yel sarı ata dönüştürdü,
Kendisini Çilden Yiğit'e dönüştürdü, (Hara Molat, s.739)*

Han Gicegey kızıl doru atını kara doru ata, kendisini ise Küreldey'e dönüştürür. Han Gicegey Sarıg Han'nın ülkesindeki savaştan sonra aklına fikir gelir ve geniş duran yerin üstüne gidip Kilin Arıg'ın cesedini bulmaya karar verir.

*Aklına bir fikir geldi.
Geniş duran yerin üstünü gitmeyi düşünüp,
Gideceği yer bilmekteymiş,
Bitireceği yeri düşünmekteymiş.
Kızıl doru atını,
Yelesinden tutup, silkeledi,
Kara doru at oldu. (Han Gicegey, s.674)*

Altın Hosto'nun yurduna kötü niyetli yiğitler gelmek için hazırlanırken onlardan önce davranarak yola çıkan Altın Hosto'nun mal davarının arasında yiğit aygır ile ak boz kısrağ ikiz ak kulun olur.

*Altın Hosto, senin yurduna
Yiğitler gitmek için hazırlanıyorlar.
Tüm halkını ve mal-davarını
Sürüp götürmeyi düşünüyorlar.
Pek güçlü yiğitleri
. Kendi yurtlarında basmak gerek.
Mal-davarın arasında
Yiğit aygır ile ak boz kısrağtan
İkiz ak kulun oldu.
İkiz ak kulun, oraya gidip,*

Yiğitlere dönüşüp savaşıp,

Kanlı savaşa başladılar. (Alp Sarığ Plat Hıs, s.533)

D412. Memeli (Evcil) Hayvanın Başka Bir Hayvana Dönüşmesi

D412. 0.1. Evcil Hayvanın Vahşi Hayvana Dönüşmesi

Hara Han, avlanarak ilerlediği ak karlı zirvede büyük bir pulan(geyik) görür. Bu pulanı avlamak ister ve peşine düşer. Yayını gerip okunu fırlatacakken geyik altın boynuzlu ala boğaya dönüşür. Altın boynuzlu ala boğa kişi diliyle konuşarak kimseler işitmesin diye geyik kılığına girdiğini ve Hara Han'la konuşmaya geldiğini söyler:

Altmış çatal altın boynuzlu ala boğa

İnek sesiyle meleyip

Kişi diliyle konuştu:

“Alp üstüne Hara Han,

Ulu konuşmamı anlatmaya geldim,

Ulu sözümü söylemeye geldim.

Uzun kulaklılar işitmesin diye

Pulan hayvanına dönüşüp

Bu yere ben geldim. (Huban Arığ, s.49)

D412.4 İnsanın Parsa Dönüşmesi

Hlanır Taycı ile Kara Kuzgun masa başında yemeklerini yerken Han Kız, Kara kadın kılığına dönüşen ve yine ala parsa dönüşüp kanlı savaşı bitirenin kendisi olduğunu, ata yurdunun sahipsiz kalacağını ve buradaki alplara yardım edecek başakasının da olmadığını söyler. Bunun üzerine Kara Kuzgun Altın Han yurduna doğru yola çıkar.

“Aylı güneşli alplara

Benim gibi yardımcım yok,

Kara kadına ben dönüşüp,

Bir torba ekmeği

Ben yedim.

Kanlı savaşı bitiren

Ala pars ben oldum.

Alnında benikli kızıl tilkinin,

Ve Üzüt kızı ala tilkinin

*Temiz canlarını kızıl denizde
Aldım.” diye söylendi.
Yemeğe kıyamayıp
Ata yurdu sahipsiz kalıyor.
Benim altın sofram
Hiçbir zaman tükenmez.
Ata yurdu sahipsiz kalıyor,
Ana yurdu ıssız kalıyor...
Onu işiten Kara Kuzgun,
Masanın başından acelye çıkıp,
Vedasını etti. (Kara Kuzgun, s.75)*

D412.5. KöpeğinBaşka Bir Hayvana Dönüşmesi

Pora Han’ın ülkesine varan üç alp kızdan Kök Nincil kara toprağın altına elini sokup altın tüylü ak köpeği özgürlüğüne kavuşturur. İnsan diliyle konuşan altın tüylü ak köpek Kök Nincil’e dualar ederek karasineğe dönüşüp uzaya doğru çıkar.

*Altın tüylü ak köpek
Karasineğe dönüşüp
Uzaya doğru yönelip çıktı
Gri ışık ülkesine hızlıca uçtu(Huban Arığ, s.146)*

D422. Memeli Hayvanın Nesneye Dönüşmesi

D422.1. Atın Nesneye Dönüşmesi

Kök Pora atlı Pora Han’ın ülkesine mücadele için çıkan üç alp (Huban Arığ, Kök Nincil, Sarığ Nincil) hilelerine başvururlar Pora Han’ın ülkesinde düzenlenen toya katılıp olan biten her şeyi anlamak için kendilerini yırtık pırtık giyimimli yaparken atlarını ise kibrit haline getirip torağa dikerler.

*Pora Han bugün toy-bayram yapmakta.
Bu toya dönüşüm geçirip katılacağız
Yırtık pırtık giyimliler olup
Bu toya girmek için güç sarf ederken
Olan biten her şeyi göreceğiz,
Olan biten her şeyi işitip öğreneceğiz*

Şimdi ise atlarımızdan aşağıya inip dönüşüm yapalım.

Üç alp atlarını

Kibrit haline getirip toprağa diki verdi. (Huban Arıĝ, s.146)

Altın Arıĝ, Altın Taycı'ya babasının da böyle söz dinlemediğini aklına geleni yaptığını ve ilahların izin vermediği yere çıktığı için bunun neticesinde atıyla birlikte taşla dönüştüğünü söyler.

Babanız Ak Han ağabeyim

Aynen böyle söz dinlemezdi!

Gitme, dediğin yere gider,

Gelme dediğin yere gelirdi.

Gökyüzüne ulaşan kutsal dağ üstünde

İlah kızı Çarıh Purhan'nın

Kapalı toynaklı at çıkmamak üzere

Yaratılmış yeri vardı.

Avlanmaya gittiğinde

İlahların izin vermediği yere çıktığında

Atı kendisiyle taş olan

Atınız hala orda durur.

Anneniz Ayazın Arıĝ,

Ak Han'nın taş olduğunu anlayıp

Yeni doğmuş yavrusunu fırlatıp

At başı kadar altın guguğa dönüşüp

O yere uçup gitti.

Çarıĝ Purhan'nın toprağına ulaşınca

Açık kula atın sağırsına indi,

Guguk biçimde taşla dönüşüp öylece kaldı. (Altın Taycı, s.67)

D423. KuşunNesneye Dönüşmesi

Anneleri Ayazın Arıĝ babaları Ak Han'ın taş olduğunu anlayınca yeni doğmuş yavrusunu fırlatıp altın guguğa dönüşür. O yere uçup gittiğinde ise guguk biçiminde bir taşla dönüşür.

Babanız Ak Han ağabeyim

Aynen böyle söz dinlemezdi!

*Gitme, dediğin yere gider,
Gelme dediğin yere gelirdi.
Gökyüzüne ulaşan kutsal dağ üstünde
İlah kızı Çarıh Purhan'ın
Kapalı toynaklı at çıkmamak üzere
Yaratılmış yeri vardı.
Avlanmaya gittiğinde
İlahların izin vermediği yere çıktığında
Atı kendisiyle taş olan
Atınız hala orda durur.
Anneniz Ayazın Arığ,
Ak Han'nın taş olduğunu anlayıp
Yeni doğmuş yavrusunu fırlatıp
At başı kadar altın guguşa dönüşüp
O yere uçup gitti.
Çarığ Purhan'nın toprağına ulaşınca
Açık kula atın sağırsına indi,
Guguk biçimde taşa dönüşüp öylece kaldı. (Altın Taycı, s.67)*

D431.Bitkisel Formdan İnsana Dönüşmesi

D431.6. Bitkinin İnsana Dönüşmesi

Altın Harlıh çocuklara ad koyar. Erkeğe Han Mirgen, kıza ise Han Orba ismini verir. Ailelerini kurtarmak ve Kara Molat'a saldırmak için ise altı sene beklemelerini tembih eder. Daha sonra Altın Harlıh tekrar büyüsünü yaparak önce çiçeğe dönüştürülmüş halkın yarısını daha sonra yine çiçeğe dönüştürülen malı davarı eski hallerine döndürür ve tekrar havalanarak oradan ayrılır.

*“Ak çiçek olup büyüyen
Kara Han'ın kalabalık halkı,
Bugün ayağa kalkıp,
Önceden nasıl yaşadıysan
Ak nehrin kıyısında öyle yaşarsın”.*
*Altı defa çevirip vurduğunda,
Ak nehrin kıyısındaki tüm halk*

Eskisi gibi yaşar oldu. (Han Orba, s.255)

D434. Üretilmiş Nesnenin İnsana Dönüşmesi

Çir Han'ı mücadele sonucunda öldüren Hara Molat tekrar zorlu bir yola çıkar. Yolculukta ona ihtiyar bir adam eşlik eder. Ört nehri ile Oo nehrinin nasıl geçeceğine dair kaygılanır. İhtiyar adam ona at kılından nehrin üzerine bir köprü yapar böylece nehri geçer. Zor yolları atıyla birlikte geçen Hara Molat yüksek bir dağa geldiğinde atıyla birlikte kılık değiştirmeye karar verir atını sarı ata kendini Çilden Yiğit' dönüşür ve bir ak otağa girer. Hara Molat ablası Altın Targah ve Ak Tana kızı koltuğuna alıp ak otağa girer. Burada yerler içeler ve konuşurlar Han Hıllıs eşi ve birlikte yaşadığı ihtiyarla gelirler onlarda sofraya otururlar. Bu arada Han Hıllıs Hara Molat'a Çir Han'nın yurduna gittiğinde ne gördüğünü sorar Hara Molat cebinden Çir Han'nın ülkesinde üç kulplu üç tunç kazanın içinde kaynayan altın ve gümüş yüzükleri çıkarır ve yere fırlatır altın yüzük oğlana gümüş yüzük kıza dönüşür.

Yedinci güne geldiklerinde,

Birlikte yaşayan ihtiyar Han İrgek

Haber soruştu:

- Çir Han'ın yurduna gittiğinde

Ne anladın ne gördün?

Kara Molat unuttu

Altın-gümüş yüzükleri.

Onları cebinden çıkarıp,

Yere fırlattığında,

Altın yüzük oğlana dönüştü,

Gümüş yüzük kıza dönüştü.

İhtiyar Han İrgek

.....anlamıştır:

- Gümüş yüzük benim kızımdır,

Altın yüzük şeklindeki oğlan ise

Ah Tana'nın kardeşiymiş. (Hara Molat, s.755)

İhtiyar Altın Kiris Altın Hosto'ya Kara Moos ile mücadelesinde yardım etmek için oğlan çocuğuna dönen yedi kenarlı ak kaz yumurtası ile kız çocuğuna dönen gümüş çakı verir.

İhtiyar Altın Kiris

Altın Hosto'ya söyledi,

Altmış sözünü indiriyor:

“Yavrum-evladım Altın Hosto,

- Ben sana arkadaşlar vereyim,

Diye söylenip, Altın Kiris

Yedi kenarlı ak kaz yumurtasını

Oğlanın cebine koyuverdi,

- İkincisine gümüş çakı koydu.

Ak kaz yumurtası

Dokuz kenarlı çıplak yiğit olur,

Gümüş çakı kız çocuğu olur.

– Onlar benim çocuklarımdır.

Sana yardımcı olurlar. (Alp Sarığ Plat Hıs, s.521)

D437. Dönüşüm: İnsanın veya Hayvanın Bir Parçasının İnsana Dönüşmesi

D437.1. İnsan Kemığının İnsana Dönüşmesi

Kara Küren atlı Çibetey Han'nın hanımı Ak Han kız on iki büyük savaşın zamanı geldi diyerek Altın Arığ'dan yardım istemeye gider. Altın Arığ ise Ay Mirgen'i öldürüp Ak Boz atına bindiğinde ölümün eşğine geldiğini söyler ve atının dizinini çekerek uzaklaşır. Alp Han kız kaburgasından kanatlı Han Pozirah atıyla onların izini sürer. Ak dağın zirvesinde onları ölü olarak bulur. Ak Han kız Altın Arığ ve atı ölünce üzülen ağlar. Altın Arığ ve atı Ak Boz'un cesedini ve kemiklerini bulamadığını söyleyerek kederlendiğini söyler. Yaşlı adam Altın Arığ'ın topuk kemiğini Ak Boz atında toynağının içindeki küçük toynağını bulur. Halkı için ıstırap çekip ölen Altın Arığ ve Ak Boz atı bu kemiklere beyaz bastonuyla üç defa vurur topuk kemiğinden Taptaan Mirgeni küçük toynaktan da Ak Oy adlı atı meydana getirir.

Yaşlı adam Altın Arığ'ın topuk kemiğine

Beyaz bastonla üç defa vurunca

Küçücük göğüslü

Alp meydana gelmiş.

Ak Boz'un küçük toynağına

Üç defa vurunca,

Aktavşana benzeyen,

Ak Oy adlı at meydana gelmiş.

Yaşlı adam söyler:

- *İşte, Alp Han Kız,*

Altın Arıĝ'ın yadigârı,

İşte budur.

Şimdi ona değerli adını vereyim:

- *Topuk kemiğinden yaratılanın adı,*

Taptaan Mirgen olsun. (Altın Arıĝ, s.301)

D439. Nesnenin Kişiyeye Dönüşmesi

Sarı Han 'nın yurduna varmak için yola çıkan Altın Hosto Altın Kiris'in verdiği yumurta ve çakıyı cebinden çıkararak savaşa katar.

Altın Hosto, cebini karıştırıp,

Yedi köşeli yumurtayı çıkarıp,

Ne vakit olsa bu yiğitlerin

Hepsini dağıtıp,

Tekrar cebine girmeye anlaşıp,

Kara yere fırlattı.

Altın Hosto'nun önünde

Yedi köşeli çıplak yiğidin

Kendisi beliriverdi.

Ne vakit olsa buradaki yiğitl

Hepsini birden kırıp dağıtıp,

Cebine girmek için anlaşıp,

Kanlı savaşa saldı. (Alıp Sarıĝ Plat Hıs, s.534-535)

D447. Hayvanın veya İnsan Vücuduna Ait Kısımların Bir Başka Hayvana Dönüşmesi

Kara Küren atlı Çibetey Han'nın hanımı Ak Han kız on iki büyük savaşın zamanı geldi diyerek Altın Arıĝ'dan yardım istemeye gider. Altın Arıĝ ise Ay Mirgen'i öldürüp Ak Boz atına bindiğinde ölümün eşiğine geldiğini söyler ve atının dizinini çekerek uzaklaşır. Alp Han kızda kaburgasından kanatlı Han Pozirah atıyla onların izini sürer. Ak dağın zirvesinde onları ölü olarak bulur. Ak Han kız Altın Arıĝ ve atı ölünce üzülen ağırlar. Altın Arıĝ ve atı Ak Boz'un cesedini ve kemiklerini bulamadığını söyleyerek kederlendiğini söyler. Yaşlı adam Altın Arıĝ'ın topuk kemiğini Ak Boz atında toynağının içindeki küçük toynağını bulur. Halkı için ıstırap çekip ölen Altın Arıĝ ve Ak Boz atı bu kemiklere beyaz bastonuyla üç defa vurur topuk

kemiğinden Taptaan Mirgen'i küçük toynaktan da Ak Oy adlı atı meydana getirir.

Yaşlı adam Altın Arığ'ın topuk kemiğine

Beyaz bastonla üç defa vurunca

Küçücük göğüslü

Alp meydana gelmiş.

Ak Boz'un küçük toynağına

Üç defa vurunca,

Aktavşana benzeyen,

Ak Oy adlı at meydana gelmiş.

Yaşlı adam söyler:

- İşte, Alp Han Kız,

Altın Arığ'ın yadigârı,

İşte budur.

Şimdi ona değerli adını vereyim:

- Topuk kemiğinden yaratılanın adı,

Taptaan Mirgen olsun. (Altın Arığ, s.301)

D447.1. Saçın Hayvana Dönüşmesi

Tolay Puruh Han kız altın kitaptan Han Gicegey'e okumaya başlar. Herşeyi bilen Alp Altun Çüs'ten bahseder. Yiğidin yiğidi Alp Altun Çüş'ün Çarlı zirvesinin üstünde Çarlı Puru Han Hısı görür ve birbirlerine evlenme niyetinde olduklarını söylerler. Çarlı Puru Han Hısı iki çocuğu olur Altun Çüş'e beddua eder ve atınla birlikte taş olasın der. Atun Çüş Çarlı zirvesinde taş olur. Bu iki çocuk Çarlı zirvesinde at şekilli beyaz taşın kenarında acı çekerek ağlaşırlar. Anaları Çarlı Puru Han Hıs bu sese artık dayanamaz o vakit yine beddua eder erkek çocuk ak ovanın ortasına saçılısın kız çocukta Sarığ Han'nın yurduna dağılısın der. Erkek çocuğumda yaya yürümesin deyip saçından üç kök kopararak kızıl doru at yaratır.

Çarlı Puruh Han Hıs

Oradan tutunsa, ayağı ağır oldu.

Canlı halısında ise

İki çocuk göründü.

Çarlı Puruh Han Hıs,

Çüstü kargıyıp, tükürdü:

"Kendi atınla taş olasın" deyip,

*Altın Çüs Çarlı zirvenin üstünde
Kendi atıyla taş oldu.
Çarlı Puruh Han Hıs iki evladını
Çarlı zirvenin üstüne indirip fırlattı.
Başını eğip, Tolay Puruh Han Hıs
Altın kitabını okumaya devam etmiş.
Başını kaldırıp, Han Kicegey'i görüp,
Yine konuşmuş:
-Duyuyor musun, Han Kicegey?
Ayın altında Ay Han,
Ay Han'ın kızı Ay Arıĝ'a
Nasıl acıdın, Han Kicegey?
Babadan tek doğan kız kardeşini
Yiĝit kişiye nasıl verirsin?
Güneşin altında Kün Han.
Kün Han'ın kızı Kün Arıĝ'a
Nasıl merhamet ettin, Han Kicegey?
Dinle, Han Kicegey, diyeyim.
İki çocuk, Çarlı zirvenin üstünde
At şekilli beyaz taşın,
İnsan şekilli beyaz taşın kenarında
Acı çekip, kötü olup,
Gece-gündüz baĝırışıp, ağlaştılar.
Çarlı Puruh Han Hıs analarına
İki evladının sesleri,
İki çocuĝun tasalanması
Gece olsa, uyku tutmadı,
Gündüz olsa, huzuru kalmadı.
İşte, o vakit tükürmüş:
-Erkek çocuk, ak ovanın ortasına saçılınsın,
Kız çocuĝu Sarıĝ Han'ın yurduna dağılıp,
Salacın Arıĝ kızın elinde büyüyüp,
Önü-arkasında koşsun,*

*Adı-sanı Kilin Arıĝ olsun.
İki çocuk orada daĝıldı.
Duyuyor musun, Han Kicegey?
İşte, tüküreceğini tükürüp,
Çarlı Puruh Han Hız'a
İki çocuĝu kıymetli oldu:
Erkek çocuĝum yaya yürümesin deyip,
Saçından üç kök
Saç yolup, fırlattı:
-Ak ovanın orta yerinde
Alnında ay parıltısı
Kızıl doru at olsun, (Han Gicegey, s. 641-642)*

4.6. DÖNÜŞÜM ARAÇLARI

D550.-555. İnsanın Yeme ya da İçme ile Dönüşmesi

D551. İnsanın Yemek Yiyerek Dönüşmesi

Sarı Tamcıl, Han Mirgen'in saf ruhuna ulaşmak ister ve kavgaya başlarlar. Dokuz gün boyunca kapışırılar. Bu kavga sırasında altın tüylü guguk donundaki Altın Harlıh gelir. Altın Harlıh ağlamaktadır çünkü tüyleri kopmuştur. Altın Harlıh, Han Mirgen'in atını gördüğünü söylemektedir; ama Han Mirgen'in bu mücadeleden dolayı gücü tükenmiştir. Altın Harlıh, kendisindeki kaz yumurtasını yedirir ve Han Mirgen eski gücüne tekrar kavuşur.

*Ak sarı atlı Ay Arıĝ
Atını tek başına sürer.
Sevgili kardeşim ağzını aç".
Han Mirgen, ağzını açtığını görür ki,
Ak kazın ak yumurtasını
Altın Harlıh ablası
Ağzına sokar.
Han Mirgen'in ağzında
Ak kazın ak yumurtası
Yağ gibi kayıp,
Midesine inip, eridi.
Han Mirgen, güçlenip,*

*Kara yeri eŖeleyip, dağıttı.
DonmuŖ toprağı yumruklayarak,
Yamru yumru toprakta ilerledi. (Han Orba, s. 300)*

BÖLÜM V: İNCELENEN DESTANLARIN ÖZETLERİ

Şaman mitolojisini zengin bir şekilde ihtiva eden Hakas destanları Türk halk bilimcilerinin de üzerinde çalıştığı bir sahadır. Bu çalışmalara katkıda bulunmak ve araştırmacılara kolaylık sağlamak adına Türkiye Türkçesine aktarılan en son Hakas destanı olan Kün Sarığ Han destanı da dâhil edilmek üzere 13 Hakas destanı özeti aşağıda verilmiştir.

5.1. HAN ORBA

Ak denizin kıyısındaki ak dağın yamacında bir millet yaşamaktadır. Bu milletin hanı Kara Han ile eşi Kara TarĖah birlikte yaşayıp bu ülkeyi idare etmektedirler. Bir gün mutlu ve rahat bir şekilde yaşayan Kara Han'ın yurduna Kara Molat gelir ve Kara Han ile savaşmak istediğini söyler. Bu sırada Kara Han'ın üç yaşında bir oğlu vardır, aynı zamanda Kara TarĖah altı aylık da hamiledir. Kara Han, eşi ve halkı ile birlikte Kara Molat ile savaş için hertürlü hazırlığı yapar. Kara Han ile Kara Molat arasında büyük bir savaş başlar. Bu büyük savaşı durdurmaya çalışan Kara TarĖah sihirli güçlerini kullanarak ak ipekten örtüsüyle büyü yapıp mal vedavarı gök çiçeğe, halkın yarısını da ak çiçeğe dönüştürür. Kara TarĖah, Kara Molat'ın çocuklarına zarar vereceğinden korktuğu içinüç yaşındaki oğlunu ve yeni doğmuş kızını da çiçeğe dönüştürüp ak sarayın bahçesine diker. Kara Molat, Kara Han'ın çocuklarını öldürmek için ak saraya girer ve çocukları sorar. Kara TarĖah ise, Kara Han'dan hiç çocuğu olmadığını söyler. Buna inanan Kara Molat ak asaraydan çıkıp Kara Han'ın halkını esir alıp sürürerek yurduna doğru yola çıkar.

Altın guguk donlu Altın Harlıh bu büyük savaştan sonra büyük bir fırtınayla Kara Han'ın dağıtılmış yurduna uçup gelir. Altın guguk donunu değiştirip özüne dönen Altın Harlıh önce ak saraya girip kırk anahtarla açılan sandığı açarak oradaki silah ve zırhları çıkarır. Sonra bahçeye çıkıp savaş esnasında çiçeğe dönüştürülerek bahçeye dikilen çocukları özlerine döndürür. Ak ipekten örtüsüne sarıp içeri getirir. Kara Han'ın çocukları altın guguk donlu kızla konuşup onun kim olduğunu öğrenirler. Altın Harlıh, Kara Molat'ın babalarının yurduna neler yaptığını anlatır, bunları duyan çocuklar ağlarlar. Altın Harlıh erkek olan çocuğa Han Mirgen, kız olan çocuğa ise Han Orba ismini verir. Altın Harlıh, çocuklara Kara Molat'a karşı savaşıp ailelerini kurtarmak için altı sene beklemelerini tembih eder. Daha sonra Altın Harlıh tekrar büyüünü yaparak önce çiçeğe dönüştürülmüş halkı daha sonra yine çiçeğe dönüştürülmüş malı eski haline getirerek onları çocuklara emanet edip, altın guguk donuna bürünerek uçup gider. Han Mirgen, Kara Molat'ın yurduna gitmek için Altın Harlıh'ın tembihlediği üzere altı senelik mühleti beklemez. Han Orba buna karşı çıksa da Han Mirgen kararından dönmez ve Kara

Molat'ın yurduna gitmeye karar verir. Han Mirgen, kardeşi Han Orba'yı halkının başına geçirip silahlarını ve zırhını kuşanarak Kara Molat'ın yurduna doğru yola çıkar.

Han Mirgen yüksek dağları aşarak Kara Molat'ın yurduna ulaşır. Kara Molat'ın babasının yurdundan esir olarak aldığı halkı eziyet ederek öldürdüğünü ve hatta kendi halkına da eziyet ettiğini görür. Han Mirgen, Kara Molat'ın evinin önüne gelip içeri girer. Kara Molat, gelen yiğidi masasına davet eder, yerler ve içerler. Daha sonra ona kim olduğunu sorar. Han Mirgen de ana babasının adını vererek kendini tanıtır. Kara Molat'a yaptıklarının yanlış olduğunu, doğru yola gelip Tanrı'ya isyan etmemesi gerektiğini söyler. Buna ters bir şekilde karşılık veren Kara Molat ile Han Mirgen kapışmaya başlarlar. Günler süren kapışmanın sonunda Han Mirgen Kara Molat'ı öldürür. Kara Molat'ın karısı Kara Nincil Han Mirgen'e kendisini öldürmemesi için yalvarırken Kara Kuzgun ağabeyinin öcünü almak için gelir. Bu sefer de Kara Kuzgun ile Han Mirgen günlerce kapışır ancak Han Mirgen Kara Kuzgun'u da öldürür ve Kara Molat'ın yanına koyar. Daha sonra Han Mirgen'nin yanına dokuz kulaç boyunda bir kara kurt gelir. Bu kurt donuna bürünen Kara Molat'ın kız kardeşi Kara Marha'dır. Kara Marha kurt donundan sıyrılarak Han Mirgen'e selam verir ve buraya gökte yaşayan altın guguk donlu Altın Harlıh'ı ağabeyi Kara Kuzgun'a eş yapmak için bir de ağabeyi Kara Molat'ın öcünü almak için geldiğini söyler. Han Mirgen ile Kara Marha kapışmaya başlar. Bu arada tepede atı ile birlikte Ay Arığ kız belirir. Han Mirgen'e yardım etmek için gelen Ay Arığ, ona Kara Nincil'in bir çocuğunun olduğunu ve Kara Molat gibi acımasız biri olduğunu söyler. Ay Arığ, Kara Molat'ın eşi Kara Nincil'in başını koparır. Sonra kara denizin kıyısındaki kara kayanın içinde bulunan dokuz kara kızı öldürür. İkinci kez kara kayanın içine girerek oradaki dokuz kara yiğidi öldürür. Son bir kez daha kara kayanın içine giren Ay Arığ bu kez de dokuz sarı yiğidi öldürür. Ay Arığ kara kayanın içindeki herkesi öldürünce kayayı alıp denize fırlatır. Han Mirgen ve Kara Marha'nın dövüşmesi devam ederken o sırada Ay Arığ, Kara Molat'ın oğlunun saldırmak için hazırlandığını duyup Kara Molat'ın evine giderek onunla kapışmaya başlar. Bu esnada gökyüzünde bir fırtına kopar. Altın Harlıh altın tüylü guguk donuna bürünüp Han Mirgen ve Ay Arığ'a yardım için uçup gelir. Han Mirgen'e altı yıllık mühleti beklemediği için kızıp ona atını çifte boynuzlu şeytanın kaçırdığını söyler. Günler süren mücadeleler sonunda artık gücü tükenen Han Mirgen'e Altın Harlıh kendi atı ile güç verir. Han Mirgen eski gücüne kavuşarak Kara Marha'yı öldürür. Kara Han'nın yurdunda Kara Molat'ı, Kara Kuzgun'u ve Kara Marha'yı öldüren Han Mirgen babası Kara Han'a ve annesi Kara Tarğah'a kavuşur. Kara Molat'tan eziyet gören halk tüm bu yaşananlara sevinerek toy düzenler ve Han

Mirgen'e şükranlarını sunar.

Altın Harlıh şeytanlar tarafından kaçırılan Han Mirgen'nin atının izini sürerken yolda Kara Tana ile savaşmıştır. Kara Tana Altın Harlıh'ın tüylerini koparıp Kara Noçıl'a vermiştir. Altın Harlıh tüylerinden bazılarını kaybettiği için de acı çekmektedir. Ay Arığ, dokuz dağın ortasındaki dokuz denizin kıyısında yaşayan Kara Tana ile kapışır ve onu öldürür. Kardeşinin öcünü almak için gelen Kara Noçıl ile de şeytanlar tarafından kaçırılan atının izini süren Han Mirgen, ak ovanın ortasında karşılaşırlar ve orada kapışmaya başlarlar. Sonunda Kara Noçıl'ı öldüren Han Mirgen de Altın Harlıh'ın tüylerini alıp cebine koyar.

Bu arada çifte boynuzlu şeytanın alıp götürdüğü atının izini hızla süren Han Mirgen yorulup bir subaşında dinlenir. O sırada yanına Sarı Tamcıl gelir. Sarı Tamcıl, Han Mirgen'in saf ruhuna ulaşmak istediğinden oradakapışmaya başlarlar. Dokuz gün süren kapışmada güçsüz düşen Han Mirgen'nin yardımına altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh gelir. Altın Harlıh, Han Mirgen'nin eski gücüne dönmesi için atının ağzından aldığı kaz yumurtasını yedirir. Kaz yumurtası yiyen Han Mirgen eski gücüne kavuşarak Sarı Tamcıl'ı öldürür. Altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh buradan havalanarak ayrılırken bir tüyünü daha düşürür. Han Mirgen bu tüyü de alıp cebine koyar. Ay Arığ da buradan çok uzakta olmayan bir yerde Altın Harlıh'ın kuyruğundan tüy koparan Sarı Ninci'yi öldürür. Bu nedenle yerin altındaki şeytanın ininden altmış oltayla aşağı çekilen ve yerin üstünden ise yetmiş demir oltayla yukarı alınmak istenen Ay Arığ'ın gücü tükenir ve sol gözünü kaybeder. Bunu gören Han Mirgen yerin altındakileri ve yerin üstündekileri yenerek Ay Arığ'ı kurtarır. Ak ipekten örtüyü çıkarıp ayın karşısında altı defa çevirip Ay Arığ'ın gözünü iyileştiren Han Mirgen mavi ipekten örtüsünü de çıkarıp güneşin karşısında altı defa sallayarak Ay Arığ'ın eski gücünü verir. Ay Arığ, bu yaptıklarından dolayı Han Mirgen'e teşekkür edip oradan ayrılır.

Han Mirgen, atının izini sürmeye devam eder. Bir dağın kenarından aşağıya baktığında ıssız bir ev görür. Ovaya iner eve gelir ancak evin önünde tek bir tane bile at bağlı değildir. Evin içine giren Han Mirgen burada arı ve sinek vızıltıları arasında altı ayaklı bir yatakta yatan vücudunda yaraları olan çirkin bir kız görür. Çıplak bir halde bulunan bu kız dünyada kendinden başka bir güzel kızın olmadığını söylerek Han Mirgen'in kendisiyle beraber olmasını ister ama Han Mirgen bunu kabul etmez. Daha sonra kız, Han Mirgen'e güzel bir sofraya hazırlar, sofraya bir de yılan eti koyar. Altın Harlıh'ın Han Mirgen'i daha önceden tembihlediği gibi Han Mirgen sofradaki yılan etini yer. İşte o esnada çirkin olan kız güzeller güzeli bir kıza

dönüşüverir. Altın Çaçah isimli bu kız yerin altından ve üstünden çok kişinin kendisiyle birlikte olmak istediğinden sürekli şekil değiştirdiğini söyler. Han Mirgen ve Altın Çaçah evin önüne çıktıklarında çatal kanatlı bir yılan görürler. Altın Çaçah, Han Mirgen'e bu çatal kanatlı yılanın ona zarar vermeyeceğini ve atını bulmak için ona binip gitmesini söyler. Bunun üzerine çatal kanatlı yılanı binen Han Mirgen göğe doğru yükselir. Yukarıya çıkan Han Mirgen yüksek kayalıklara doğru giden Ay Arığ kızı görür ancak atını göremez. Yüksek kayalıkları aşan Ay Arığ'ın karşısına alevli ve zehirli bir deniz çıkar. Ay Arığ ve atı denizin içine girdiklerinde tüm vücutları ağrıyıp sızlamaya başlar ancak denizden çıktıklarında eski güçlerine kavuşurlar. Tüm bunlar yaşanırken aradan altı yıl geçmiştir ve Han Mirgen'in kız kardeşi Han Orba, altı senelik mühlet dolduğu için kendi yurdundan ayrılmıştır. Han Mirgen ve Ay Arığ'ı bulan Han Orba onları selamlar ve sonra hep birlikte çatal kanatlı yılanı kamçılıyıp oradan uzaklaşırlar. Ay Arığ, Han Mirgen ile Han Orba'nın yanından ayrıldıktan sonra bu iki kardeş de babalarının yurtlarına dönerler.

Anneleri Kara Tarğah, Ay Arığ'dan övgüyle bahsederken Ay Arığ'ın babası ile Kara Han'ın çok eskiden dost olduklarını bu nedenle de Han Mirgen'e yardım ettiğini söyler. Kendilerine yardım eden Ay Arığ ve Altın Çaçah'ı unutmamaları gerektiğini tembihler. Kara Tarğah, kızı Han Orba ve oğlu Han Mirgen'i besleyip doyurur, onlar da dokuz günlük alp uykusuna yatarlar ve güç toplarlar. İki kardeş uyandıklarında altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh gelir. Altın Çaçah'ın yardıma ihtiyacı olduğunu söyler ki o sırada gökyüzünden çatal kanatlı yılan da gelir. Yılanı Altın Çaçah onlardan yardım istemek için göndermiştir. Altın Çaçah'a yardım etmek için hazırlıklarını yapan iki kardeş vedalaşarak yola çıkarlar. Han Orba ve Han Mirgen, Altın Çaçah'ın yurduna doğru giderlerken yolda karşılaştıkları düşmanlarla da mücadele ederler. Düşmanları yenerek Altın Çaçah'ın yurduna varan Han Orba ve Han Mirgen, Altın Çaçah'ın Han Taycı ile kapıştığını görürler. Altın Çaçah'ın yurdundaki insanların eziyet gördüğü malının telef edildiği bu büyük savaşta Altın Harlıh, Altın Çaçah ve Ay Arığ bir olup düşmanla savaşır. O sırada Han Orba dokuz canlı okunu kullanarak Han Taycı'yı öldürür. Han Mirgen de savaşı yenen yiğit kızların yanına gelerek onları kutlar. Han Mirgen, cebinden çıkardığı tüyleri Altın Harlıh'a verir. Tüylerini yerine takan Altın Harlıh'ın acısı biter ve eski gücüne kavuşur. Savaşı kazanan Altın Çaçah, Han Orba, Ay Arığ, Ay Arığ ve Han Mirgen, Altın Çaçah'ın büyük sarayına girip büyük masanın etrafına oturarak yiyip içerler. Altın Çaçah bu sevinç ile yurdunda dokuz gün süren bir toy düzenler ve tüm halkını davet eder. Toy bittikten sonra yiğitler vedalaşarak yurtlarına doğru yola çıkarlar. Yurtlarına varan Han Orba ve Han

Mirgen, anaları Kara Tarğah ve babaları Kara Han tarafından karşılanır. Hep birlikte ak sarayın içine girip büyük masanın etrafında oturarak yiyip içerler. O sırada Kara Tarğah, Han Mirgen'in evleneceği kızın Ay Arığ olması gerektiğini söyler. Bunun üzerine Han Mirgen ve Han Orba giyinip kuşanıp hazırlanarak Ay Arığ'ı istemek için onun yurduna doğru yola çıkarlar. Sonradan yanlarına altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh da gelir. Hep birlikte Ay Arığ'ın yurduna ulaşırlar. Ay Arığ evine girip sofrasına oturduklarında Altın Harlıh, Ay Arığ'ı Han Mirgen'e ister. Ay Arığ babasından kalan altın kitabı açıp okuduğunda evleneceği kişinin Han Mirgen olduğunu okuyunca bu evliliğe ikna olur. Hep birlikte Han Mirgen'nin yurduna doğru yola çıkarlar. Yurda vardıklarında güzel ve büyük bir toy düzenlenir. Toya gelen tüm yiğitler ve halk güzelce eğlenir karınlarını doyurur. Toy bittikten sonra herkes gibi Altın Harlıh ve Altın Çaçah da oradaki herkesle vedalaşıp Kara Han'ın yurdundan ayrılırlar.

Bir gün Kara Tarğah, Han Mirgen'e uzaklarda bir yerde yaşayan kendi halkı dâhil olmak üzere herkese eziyet eden zalim Hazır Han'ın bütün obaları kendine kattığını yalnızca Kara Han'ın yurdunu eline geçiremediğini ve ele geçirmek için de hazırlık yapmakta olduğunu söyler. Kara Tarğah, Altın Harlıh ile Altın Çaçah'ın Hazır Han'ın yurduna gidip onun bu hazırlığını bozmak için savaştıklarını ancak asıl işin Han Mirgen ve Han Orba'ya düştüğünü söyler. Bunu öğrenen iki yiğit kardeş hazırlıklarını yaparak Hazır Han'ın yurduna doğru yola çıkarlar. Han Orba ile Han Mirgen, Hazır Han'ın yurduna geldiklerinde Altın Çaçah ile Altın Harlıh'ın şiddetli bir mücadele içinde olduklarını görürler. Han Orba, Hazır Han'ın oğlu Han Hartığ'a ile dövüşmek istediği için önce saraya girer, kendini Han Hartığ'a tanıtır sonra da aralarında büyük bir kapışma başlar. Günler süren kapışmanın sonunda Han Orba önce Han Hartığ'a'yı sonra da babası Hazır Han'ı öldürür. Hazır Han'dan eziyet çekip mutlu bir gün görmemiş olan halk bu duruma sevinir ve Han Orba'yı kutlar. Hazır Han'ın kardeşi Han Sabar tüm bu yaşananlara dayanamaz ve Han Orba ile kapışmaya başlar. Hazır Han'nın yurdunun başka bir yerinde başka yiğitlerle kapışan Han Mirgen, Altın Harlıh ve Altın Çaçah'a Han Mirgen'in oğlu gelip yardım eder ve Hazır Han'ın yurdundaki bu büyük savaş nihayet biter. Savaştan sonra Altın Harlıh, Altın Çaçah, Han Orba, Han Mirgen ve oğlu yurtlarına dönmek için yola çıkarlar. Zaten oldukça yaşlı olan Han Orba ve Han Mirgen'nin anne ve babası uzun süren bu savaş yıllarında kendi yurtlarında ölmüşlerdir. Yurtlarına dönen Han Orba ve Han Mirgen önce ana babalarının mezarına uğrayıp ağıt yakarlar ve sonra evlerine gelip yiyip içtikten sonra dokuz günlük alp uykusuna yatarlar. Alp uykusundan kalktıktan sonra Han Orba, Han Mirgen ve Ay Arığ'ın oğluna Han Çibek adını verir. Ay Arığ da oğlu Han Çibek için Gök Han'ın kızı Gök Nincil'i eş

olarak seçer. Ancak Han Çibek'in Gök Nincil ile evlenebilmesi için Gök Han'nın yurdunda düzenlenen yiğitlerin kıyasıya yarıştığı yarış kazanıp o yiğitleri alt etmesi gerekmektedir. Han Orba ve Han Çibek, Gök Han'nın yurduna birlikte gitmek için hazırlanırlar, vedalaşarak yola çıkarlar. Bu sırada Gök Han'ın kızı Gök Nincil de babası Gök Han'a altın kitapta yazdığı üzere Kara Han'nın yurdundan gelecek bir yiğitle evleneceğini söyleyerek onlar gelmeden yarışmayı başlatmamasını tembihler. Gök Han'ın yurduna geldiklerinde sarayın önünde bağlı üç atı gören Han Orba bu atlarla yarışacaklarını Han Çibek'e söyler. O sırada altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh, Ay Mirgen ve Sarı Hartığ'a gibi güçlü yiğitlerin yarışmaya katıldığını duyunca Han Orba ve Han Çibek'e yardım etmek için gelir. Kurulmuş ziyafet masasına oturan yiğitler kendilerini tanıtır ve yiyip içtikten sonra kapışmaya başlarlar. Büyük mücadele başladığında Han Mirgen de oğluna yardım etmek için çıkıp gelir. Han Mirgen ile Ay Mirgen'nin, Han Çibek ile de Sarı Hartığa'nın kapışması günler sürer. Sonunda Han Mirgen ve Han Çibek rakiplerini alt edip onların saf canlarına ulaşırlar. Yarışma kazanılınca Altın Harlıh, Gök Han'dan kızı Gök Nincil'i Han Çibek'e ister. Gök Han da kızını Han Mirgen'in oğlu Han Çibek'e verir. Bu mutlu karardan sonra kız evinde üç gün süren kısa bir toy düzenlenir. Toy bittikten sonra Altın Harlıh, altın tüylü guguk donuna girerek oradan ayrılırken diğerleri de Gök Nincil'i yanlarına alarak Kara Han'ın yurduna doğru yola çıkarlar. Kara Han'ın yurduna gelirken halk tarafından coşkuyla karşılanırlar ve burada büyük bir toy düzenlerler. Yiyip, içip eğlendikten sonra alp uykusuna yatarlar.

Dokuz günlük alp uykusundan kalkan yiğitler masa başına oturup karınlarını doyuracakken Ay Arığ ağlayarak uzaklarda bir obada yaşayan ve halkına eziyet eden Taş Han ile Buz Han adlı iki kardeşin gelip kendilerine zarar vereceğini söyler. Bu sırada Han Mirgen'in evine Buz Han ve Taş Han'ın yurdundan gelen ve onlardan çok eziyet görmüş biri olan Altın Taş gelir. Selam verdikten sonra kendini tanıtan Altın Taş masa başına oturtulur, yedirilip içirilir. Buz Han ile Taş Han'nın yaptıklarını anlatarak Han Mirgen'den yardım ister. Bunları duyan Han Mirgen, Han Orba ve Han Çibek silahlarını ve zırhlarını kuşanarak atlarına atlayıp Buz Han ve Taş Han'ın yurtlarına doğru yola çıkarlar. Yol boyunca Buz Han ile Taş Han'ın eziyet ettiği yerleri görüp onların ne kadar vahşi insan olduklarını anlayan yiğitler, o güne kadar hiçbir yiğidin ulaşamadığı Buz Han ve Taş Han'nın yurduna sonunda varırlar. Yiğitler saraya girip kendilerini tanıttikten sonra savaşa başlar. Bu savaşta öleceğini anlayan Han Mirgen savaşa başlamadan önce oğlu ve dostlarıyla vedalaşır. İlk önce Taş Han'ın oğlu Tazır Mirgen ile Han Mirgen, dokuz gün boyunca kapışırlar. Gücü tükenen Han Mirgen'e atının yardımcıları bile

yetersiz gelir. Han Mirgen ölmek üzereyken altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh çıkıp gelir. Altın Harlıh atının ağzından çıkan kaz yumurtasını Han Mirgen'e yedirir ve Han Mirgen eski gücüne kavuşur. Tazır Mirgen ile Han Mirgen tekrardan kapışmaya başlarlar dokuz günün sonunda ölmek üzereyken altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh, bir kaz yumurtası daha Han Mirgen 'e yedirir. Eski gücüne kavuşan Han Mirgen Tazır Mirgen ile tekrar kapışmaya başlar ancak yine dokuz günün sonunda Han mirgen gücünü kaybeder. Altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh elindeki son yumurtayı Han Mirgen'e yedirir. Dokuz gün daha Tazır Mirgen ile kapışan Han mirgen'nin gücü tükenir ve ölür. Han Mirgen'in oğlu Han Çibek babasının öcünü almak için Tazır Mirgen ile kapışmaya başlar. Han Çibek önce Tazır Mirgen'i sonra sırasıyla Taş Han'ı kardeşi Buz Han'ı ve oğlu Puzır Han'ı öldürür. Savaşı kazanan yiğitler Han Mirgen'in cansız bedenini de alarak yurtlarına doğru yola çıkarlar. Kara Han'nın yurduna vardıklarında tabiatın bile ölümüne ağladığı Han Mirgen'in cansız bedenini gören halk büyük bir üzüntü yaşar, perişan olur. Han Mirgen'nin cansız bedeni önce bir demir tabuta konur sonra da Altın Dağ'ın içine gömülür.

Taş Han ve Buz Han'ın ülkesinde savaş olurken Han Mirgen'nin eşi Ay Arığ bir kızdünyaya getirir. Han Orba ağabeyi Han Mirgen'in kızına Kaan Kız adını verir. Kara Han'ın yurdunda herşey yolundayken bir gün altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh uçup gelerek onlara Kara Mool ve onun kızı Azgın Noğas adlı zalimlerden bahseder. Han Mirgen'nin yiğit çağına ulaşmış kızı Kaan Kız Altın Harlıh'ın söylediklerini duyunca zırhını ve silahlarını kuşanıp atına binerek Kara Mool'un yurduna doğru yola çıkar. Kaan Kız'ın ardından Han Orba, Han Çibek ve Altın Çaçah da atlarına atlayıp süratle Kara Mool'un yurduna doğru giderler. Yiğitler, Kara Mool'un yurduna vardıklarında Kaan Kız Kara Mool'un oğlu Kara Türtüs ile Han Orba ise Azgın Noğas ile kapışmaya başlar. Günler süren bu kapışmada iyi ve kötü alplar karşı karşıya gelir ve büyük bir savaş olur. Altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh dostlarının yardımına uçup gelir. Savaşta her kapışmaya yardım eden Altın Çaçah ölür. Altın Harlıh'ın yardımıyla yiğitler Kara Mool'u, Azgın Noğas'ı, Kara Türtüs'ü ve diğer kötü yiğitlerin öldürerek bu büyük savaşı bitirirler. Kara Mool'un yurdunda esenlik sağlayan yiğitler kendi yurtlarına dönerler. Yiyip, içerler ve güç toplamak için dokuz günlük alp uykusuna yatarlar.

Han Orba, Han Çibek ve Kaan Kız alp uykusundan uyandıklarında sarayın içinde Ay Arığ'ın ağladığını görürler. Ay Arığ ağlayarak onların Kara Mool'un yurdunda savaştayken Gök Nincil'in bir erkek çocuk doğurduğunu ve bu erkek çocuğun kendine Han Sarığ adını koyarak kimseye bir şey demeden ak denizin ötesine geçtiğini söyler. Ak denizin ötesinde

yaşayan ve halkına eziyet eden Ak Hartığa ile kardeşleri Gök Hartığa ve Kara Sorhıl yaşamaktadır. Yiğitler altı yıldır haber alınamayan Han Sarığ'ın başına bu zalim kardeşler tarafından bir şey gelebileceğini düşünerek hazırlıklarını yapıp Ak Hartığa'nın yurduna doğru yola çıkarlar. Ak Hartığa'nın yurduna vardıklarında büyük bir savaş başlar. Yiğitlerin yardımına yine altın tüylü guguk donlu Altın Harlıh uçup gelir. Onlara yardıma gelen bir başka yiğit Ak Ölen ise Kara Sorhıl ile kapışırken ölür. Han Orba ve Kaan Kız Kara Sorhıl'ı, Altın Harlıh da Ak Hartığa'yı öldürür. Bu büyük savaşta Han Çibek de yaralanarak ölür. Savaşı bitirip Ak Hartığa'nın yurduna esenlik sağlayan yiğitler ölen dostlarını da alarak yurtlarına doğru yola çıkarlar. Ak Ölen'nin yurduna uğrayıp cansız bedenini teslim edince, Ak Ölen'nin kardeşi Tilki Arık'ı Han Sarığ'a eş olarak alırlar. Hep birlikte Kara Han'nın yurduna doğru yola çıkarlar. Kara Han'nın yurduna vardıklarında Han Çibek için ağıtlar yakılır ve cansız bedeni gömülür. Daha sonra Han Sarığ ve eşi Tilki Arık için büyük bir toy düzenlenir. Günlerce süren toyun ardından Kara Han'nın yurdunda herkes rahat ve mutlu bir şekilde yaşamaya devam ederler (Aktaş, 2007: 231-521).

5.2. AK ÇİBEK ARIĞ

Yeryüzünün oluşmaya başladığı zamanlarda, ak nehir suyunun kıyısında ucu bucağı görünmeyen bir oba vardır. Bu obanın ortasındaki ak sarayda obanın hanı ak kula atlı Ak Han ile eşi Ay Huucın yaşamaktadır. Ancak yaşları ilerlemiş olmasına rağmen çocukları yoktur. Ak Han, halkını sert bir biçimde yönetmekte, eşi Ay Huucın'a ve onun yaşlı hizmetçine de kötü davranmaktadır.

Bir gün Ak Han halkını ve malını saymaya gitmek için evinden çıkar. Ak Han evden çıktıktan sonra elinde asasıyla ihtiyar bir kadın gelir ve Ay Huucın'dan bir kâse süt ister. İhtiyar kadın sütü içip evden çıktıktan sonra Ay Huucın, bu kadının, Ak kayanın içinde yaşayan Ak Çibek Arığ'ı aramaya çıkan kılık değiştirmiş bir alp olduğunu anlar. Hizmetçisine olup biteni anlatan Ay Huucın, bu gelen ihtiyarın Ot Hanı'nın kızı Ozıl Arığ olduğunu söyler. Ak Çibek Arığ ile handan hana koşacak olan yiğide (Kanlı Kılıç) ise hamile olduğunu ve hamileliğini ihtiyar kılığında gelen Ozıl Arığ'ın anladığını söyler. Bir süre sonra evine dönen Ak Han'ın yurduna Bay Kara Han'ın oğlu Ay Molat ile Kızıl Tas gelir. Ay Molat ve Kızıl Tas, Ak Han'la on iki gün boyunca savaştıktan sonra onu öldürür ve yurdunu talan ederler. Bu sırada Ay Huucın erkek çocuğunu dünyaya getirir. Ay Huucın'ın hizmetçisi yaşlı kadın çocuğu alıp kaçıtır. Ay Molat ile Kızıl Tas, Ay Huucın'a çocuğun nerede olduğunu sorarlar ancak o hiçbir şey söylemez. Ay Molat ve Kızıl Tas oba halkıyla birlikte Ay Huucın'ı da yanlarına alıp yurtlarına

dönerler.

Kendi yurtlarına getirdikleri Ay Huucın'ı kara taş evin içine hapsederek evi ateşe verirler ve Ay Huucın'ı yanan evin içinde bırakırlar. Ay Huucın'ın oğlunu kaçıran yaşlı kadın Ak kayanın kenarında bu çocuğu besleyip büyütür. Ak kayanın içinden çıkan Ak Çibek Arığ bu kadını görünce şeytan sanıp ok atıp öldürecekken kadın çocuğu nehre fırlatır. Ak Çibek Arığ'ın attığı ok ile yaşlı kadın ölür. Yanlış yaptığını anlayan Ak Çibek Arığ, kadını diriltten otlardan yaptığı merhemle diriltir. O sırada uzaklardan Ay Molat'ın sesi duyulur. Al Çibek Arığ ve Ay Molat kapışmak için giderken yaşlı kadın çocuğu fırlattığı nehirde aramaya gider ve çocuğu bulur. Çocuk çıplak haliyle Ak zirveyi aşip gelen han boz atı kendine at yapar ve Ay Molat ile savaşılan Ak Çibek Arığ'ın peşinden gider. Çıplak oğlan onların yanına varıp Kızıl Tas'ı öldürür. Ak Çibek Arığ, kendisine yardım eden bu oğlanla selamlaşacakken oğlan atına binerek kaçip gider. Buna anlam veremeyen Ak Çibek Arığ da oğlanın peşinden gider. Çocuğun peşinden uzun yollar giden Ak Çibek Arığ, gölgeli gök zirveye varıp Kök Han'ın yurduna vardığında çocuğun burada yiğitlerle savaştığını görür ve ona yardım eder. Çocukla birlikte altıncı günün sonunda savaşı kazanırlar. Selamlaşmak için tekrar çocuğun yanına giden Ak Çibek Arığ, çocuğun yine kendisinden kaçmasıyla onun peşine düşer. Uzun yollar gittikten sonra sarı zirveye ulaşan Ak Çibek Arığ, çocuğun yine bir savaş içinde olduğunu görür ve ona yardım eder. Çocukla birlikte yedinci günün sonunda savaşı kazanırlar.

Ak Han'ın yurdunda tek başına kalan yaşlı kadın ise götürülen halkın izini sürerek Bay Kara Han'ın yurduna gitmeye karar verir. Yolda Ay Molat'ın oğlunu gören yaşlı kadın, onun da babasının peşinden gittiğini anlayarak takip eder ve Bay Kara Han'ın yurduna ulaşır. Burada kara taş ev içinde yanmakta olan Ay Huucın'ın çığlıklarını duyan yaşlı kadın, ona yardım edemeyeceğini anlayarak Ak çibek Arığ ve çıplak oğlanı bulmak için geri dönmeye karar verir. Çıplak olan da yaşlı kadını bulmak için Ak kır at ve han boz atın izini sürerek gölgeli gök zirve ve otlu zirveyi aşan yaşlı kadın, sarı zirveye ulaşır. Bu zirvede kendisiyle evlenmek isteyen Alp Saaday'la savaşılan Ak Çibek Arığ'ı ve Bay Sarı ile savaşılan Kanlı Kılıç'ı görür. İki de mücadele ettikleri alpleri öldürürler. Ak Çibek Arığ kendisine yardım eden bu yiğitle tanışmak ister ancak utandığını düşünerek bu kez yanına gitmez. Çıplak oğlan da Ak Çibek Arığ'ı atlatıp yaşlı kadını bulmaya gider. Onu bulunca kendisine elbise vermesini ister. Yaşlı kadın çıplak oğlana elbise verir. Sonra da ona bir ad konulması gerektiğini söyleyerek Kanlı Kılıç adını verir.

Han boz atına binip kızıl kum ovayı aşan Kanlı Kılıç, kara zirveye çıktığında burada yaşlı kadınla karşılaşır. Yaşlı kadın Kanlı Kılıç'a çıplak gezmekten utanmadığını sorar. Kanlı

Kılıç da utandığından zaten Ak Çibek Arıĝ ile tanışmadığını söyler. Bunun üzerine yaşlı kadın ve Kanlı Kılıç giyecek bulmak için yurtlarına doğru yola çıkarlarken Ak Çibek Arıĝ da oĝlu tarafından diriltilen Ay Molat'ı savaşmaya davet eder. Ak Çibek Arıĝ, Ay Molat'ın kendisiyle savaşmaları için gönderdiği yiĝitleriyle vuruşurken giyininip kuşanan Kanlı Kılıç, onun yardımına yetişir. Ay Molat'ın yiĝitleriyle on iki gün boyunca savaşan Ak Çibek Arıĝ ve Kanlı Kılıç, sonunda yiĝitleri yenerek galip gelirler. Bu kez de Kanlı Kılıç Ay Molat'ı kendileriyle savaşmaya davet eder. Ak Çibek Arıĝ ve Kanlı Kılıç'ın karşısına oĝlu Al Kuzgun'la çıkan Ay Molat, uzun süren savaştan sonra yenik düşer. Ay Molat'ı Ak Çibek Arıĝ, Alp Kuzgun'u da Kanlı Kılıç öldürür. Elbisesi olduĝu için Ak Çibek Arıĝ'dan utanıp kaçmayan Kanlı Kılıç, Ak Çibek Arıĝ'ın yanına gidip, onunla selamlaşarak sohbet eder. Bu esnada elinde yiyecek ve içeceklerle gelip kendilerini zehirlemek isteyen Bay Kara Han'ın bu düşüncesini anlayan Ak Çibek Arıĝ, Bay Kara Han'ı öldürür. Savaşacak başka kimse kalmayınca Ak Çibek Arıĝ ve Kanlı Kılıç, dokuz köşeli kara taş evde yanmakta olan Ay Huucın'ı kurtarmaya giderler. Evin bekçiliğini yapmakta olan dokuz alpin başlarını keserek öldürürler. Kanlı Kılıç annesi Ak Çibek Arıĝ'ı kızıl bakır ocaktan çıkarır, eziyet görmekten zayıflayan halkını da kurtarır. Bay Kara Han'ın kendisine baĝladığı beyleri de serbest bırakan Ak Çibek Arıĝ, Kanlı Kılıç'ın bu beylerden biri olan Hıyan Han'ın kızı Hıyan Arıĝ'ı almasını ister. Kanlı Kılıç, çok çirkin bir kız olan Hıyan Arıĝ'ı almak istemez. Aslında çok güzel bir kız olan Hıyan Arıĝ, Ay Molat'tan korktuĝu için kılık deĝiřtirmiřtir. Silkelenerek eski güzel haline dönen Hıyan Arıĝ'ı kendisine eş alan Kanlı Kılıç annesini ve halkını alarak yurduna doğru yola çıkar. Yolda Ak Han'ın cesedini bulan Ak Çibek Arıĝ ve Kanlı Kılıç, onu güzel bir tabuta koyup gömdükten sonra yurtlarına girerler. Annesi Ay Huucın ve yaşlı hizmetçisine bir ev yaptırın Kanlı Kılıç, Hıyan Arıĝ'la düĝünü yapıldıktan sonra halkının başına geçer ve halkına çok iyi davranarak yurdunu yönetir.

Bir süre sonra halkını kötü yöneten Ot Han'ın yurduna gidip oradaki halkı kurtarmaya karar veren Kanlı Kılıç hamile olan eşi Hıyan Arıĝ'la vedalaşıp yola koyulur. Uzun yollar aşarak otlu zirveye varın Kanlı Kılıç Ot Han'ın evine ulaşır. Eve girip Ot Han'a selam veren Kanlı Kılıç, Ot Han'ın kızı Ozıl Arıĝ'ın kendisine sunduĝu içkiden içmek istemez. Çünkü Ak Çibek Arıĝ kendisine sunulan içkiyi içmemesi konusunda uyarımıştır. Ancak Ozıl Arıĝ'ın ısrarlarıyla üç kadeh içki içen Kanlı Kılıç, sarhoş olup üç gün boyunca Ozıl Arıĝ'la şarkı türkü söyleyerek günlerini geçirir. Üç günün sonunda Ozıl Arıĝ'ın kendisine sunduĝu, içine konulduĝu kâseyi sertliĝinden yakan içkiden tekrar içip, sarhořluĝu daha da artın Kanlı Kılıç'ı, atı han boz at uyarır. Kişneyip, insan sesiyle konuşan han boz atın uyarısını gören Ozıl Arıĝ,

Kanlı Kılıç'ı yakalayıp sırt üstü yere yatırır. Babasının kılıcını alıp evden çıkan Ozıl Arıĝ, han boz atın peşine düşer. Ozıl Arıĝ'ın daha önce dirilttiĝi Ay Molat'la oĝlu Alp Kuzgun Ot Han'ın evinde uyuyan Kanlı Kılıç'ı öldürmek isterler. Kanlı Kılıç'ı evden çıkarıp, ellerini ayaklarını bağlarlar o sırada Ak Çibek Arıĝ gelir. Ak Çibek Arıĝ, Ay Molat ve oĝlu Alp Kuzgun'la vuruşurken üç günlük uykusundan uyanan Kanlı Kılıç bağlarını çözüp han boz atına binerek Ak Çibek Arıĝ'a yardım etmeye gider. Ak Çibek Arıĝ, Ay Molat ve Alp Kuzgun'la savaşıırken otlu zirve üstünde ak kula atına binip yardıma gelen Kanlı Kılıç'ın kızını görür. Ak Çibek Arıĝ'ın yardımına yetişen Kanlı Kılıç Alp Kuzgun'u bir daha dirilmeyecek şekilde öldürür. Ay Molat'ı mağlup eden Ak Çibek Arıĝ ise onu öldürmek yerine atının kuyruĝuna bağlayıp Ot Han'ın evine getirir. Ak Çibek Arıĝ Ozıl Arıĝ'ı ve babası Ot Han'ı bir daha dirilmeyecek şekilde öldürür. Kanlı Kılıç, kızı ve Ak Çibek Arıĝ, atının kuyruĝuna bağladığı Ay Molat 'ı da alarak Kanlı Kılıç'ın yurduna doğru yola çıkarlar. Yurda vardıklarında karşısında Ay Molat'ı gören Ay Huucın kendisine yapılan işkencelerin aynısının ona yapılmasını ister. Bunun üzerine Ak Çibek Arıĝ Ay Molat'ı türlü işkencelerle öldürür. Ak Çibek Arıĝ, mücadeleyi kazandıkları için Kanlı Kılıç'la birlikte büyük bir eğlence düzenler ve bu eğlenceye Kanlı Kılıç'ın kızına Ay Tappa adını verir.

Ak Çibek Arıĝ, Kanlı Kılıç'ın yurdunda yedi gün eğlendikten sonra Kanlı Kılıç, Ay Tapa ve bütün halkla birlikte ak kayaya giden Ak Çibek Arıĝ, orada da üç gün eğlenir. Artık ölme vaktinin geldiğini anlayan Ak Çibek Arıĝ bütün malını ve halkını Kanlı Kılıç ile eşi Hıyan Arıĝ ve kızları Ay Tappa'ya emanet ettiğini söyler. Bütün halk Ak Çibek Arıĝ için ağlarken Ak Çibek Arıĝ, önce atını ak kaya içindeki ak tabutun içine koyar sonra da kendisi tabutun içine girer. Tabutun kapağı kendiliğinden kapanır, sonrasında ak kayanın kapağı kapanarak ak kaya ortadan kaybolur (Davletov, 2015: 40-332).

5.3. ALIP SARIĝ PLAT HIS

Baştaki neslin sonunda, şimdiki neslin önünde, Ak nehrin kıyısında, Ak zirvenin ortasında kalabalık bir millet yaşar. Halkın han-beyi, malın davarın sahibi, babası Altın Han olan, annesi Altın Tarĝah olan, Altın Arıĝ'ın kardeşi, üç boğumlu demir değnekli, atın taşıyamadığı yiğit Altın Hartıĝa'dır. Günlerin birinde Ah Tas adında bir elçi Kara Molat'ın kendisini, yurdunda yarışa beklediğini söyler. Yiğit yaratımlı Altın Hartıĝa da davete icabet ederek Kara Molat'ın yurduna gider. Burada kendisini mağlup eder ve baba yurduna galip döner. Döndüğünde ablasının Kara Moos adlı kötü bir alp olan Kara Moos'a eş olduğunu

öğrenir ve ayrıca Kara Moos'un kendi kılıcını çaldığını fark eder. Kendisi de evlenmeye karar veren Altın Hartığa, Gümüş Han'ın kızını almak için hızlıca yola çıkar. Günde kırk dönür çıkan Gümüş Han'ın kızı Gök Nincil, yarışta galip olan Altın Hartığa ile evlenir. Büyük bir toy kurulur ve tüm halkın gelmesiyle düğün yapılır. Düğünden sonra Altın Hartığa sahip olduğu dokuz gözlü canlı okunu çıkararak Kara Moos'un yurduna atar, ok Kara Moos'un yurduna isabet edip yurttan ne kadar canlı varsa hepsini öldürür. Yüksek dağlardan aşır gelen Sayın Mirgen yiğidin kızı Sarı Plat adlı kadın alpa tanışır Altın Hartığa. Sarı Plat, Altın Hartığa'ya canlı oku hedef almadan attığı için kızar ve oradan ayrılır. Altın Hartığa, Sarı Plat'dan sonra kendisiyle güç yarıştırmak için kendi yurduna gelen Sarı Molat ile dövüşür ve onu öldürür. Bundan sonra otağına dönen alp, Kök Nincil'in bir erkek çocuk dünyaya getirdiğini öğrenir. Dokuz gün süren toyun ardından ona Altın Hosto ismini koyar. Önceden Kara Moos'un yurduna attığı canlı ok bu kez gelip Altın Hartığa'nın göğsüne saplanır ve ağır yaralanan Altın Hartığa ölür. Babasının canlı ok yüzünden ölmesiyle Altın Hosto oku durdurmak için epeyce çabalar ancak başarılı olamaz. O sırada yanına gelen Yiğit Altın Han'ın altı yaşındaki büyük ağabeyi Altın Kiris canlı oku durdurur. Altın Hosto'ya da kendisine yardımcı olmaları için kendi çocuklarına dönüşebilen yedi kenarlı ak kaz yumurtası ile gümüş bir çakı verir. Ak kaz yumurtasının dokuz kenarlı çıplak yiğit, gümüş çakının ise kız çocuğu olduğunu söyler. Babasının kılıcını çalan ve Sarı Sayın'ın bu kılıçla Kara Moos tarafından öldürüldüğünü öğrenen Altın Hosto, Kara Moos'un yurduna yollar ve orada karşısına çıkan ilk kötü alp olan Yiğit Kara Plat Kız ile mücadele eder ve nihayetinde onu öldürür. Kötü alp Tazıl Möke'ye haracını vermek için yola çıkan Altın Tade, Altın Hosto ve Sarı Plat Kız ile karşılaşır. Altın Tade'nin peşinden giderek gördüğü yiğitlerin tümünü yok etmesi için cebindeki yedi kenarlı yumurtayı çıkarıp kara yere fırlatır. Yedi kenarlı çıplak yiğit meydana gelip kanlı savaş başlar. Altın çakıyı fırlattığında ise yiğit kız çocuğu belirir ve yiğitlerin tümünü kırıp geçirir. Sarı Plat Kız el yurduna gitmek için Çis Han'ın karısına dönüşüp yurda girer ve Tazıl Möke'nin yakasına yapışır, onunla mücadele eder ve onu öldürür. Daha sonra kötü alp olan Ah Pus'u da öldürür. Altın Hosto'nun yardımcılarından altın bıçak kız çocuğu kırk memeli Hıtay Arıg'ı daha sonra da Ton Molat'ı öldürür. Böylece halkı ve yilkıları esir olan Altın Tade tüm halkıyla birlikte yeniden öz yurduna döner. Altın Hosto, Sarı Plat Kız ile birlikte ata yurduna döndüğünde Sarı Plat kız, ona imalı şekilde konuşur. Altın Hosto Sarı Plat Kız ile Kara Han'ın oğlu Kara Moos'un yurduna gelirler. Altın Hosto, cebindeki altın çakıyı ve yedi köşeli yumurtayı çıkarıp düşmanları alt eder. Altın Hosto Altın Arıg ablasının otağına girip Kara Moos eniştesine bir tokat vurarak onu öldürür. Altın Arıg ise canlı kalır. Altın Hosto, kıymetli ablasını altın saçına

ters bağlayıp ata yurduna geri döner. Sarı Plat Kız, ona Sarı Han'ın yurdunda kötü alpların topladığını ve kendi yurtlarına saldırmak için hazırlık yaptıklarını söyler. Alplar yeniden hazırlanıp yola çıkarlar. Burada alplar ve yardımcıları Kara Nügil, Demir Nügil ve Sarı Han ile kapışırlar. Ancak Sarı Plat Kız bu ağır savaşa dayanamaz ve ölür. Öfkelenip kızan Altın Hosto mızrak tüylü kara yiğidi yere serip öldürür. Altın Hosto, Sarı Plat Kız'ın ruhunu geri getirmek için Ak Üzüt'e gitmeye hazırlanır. Sarı Plat Kız'ın dış ruhu dokuz ambarın eşğinde saklıdır. Bunu bulup getirir ve yaptığı büyü ile Sarı Plat Kız'ı yeniden hayata döndürür. Altın Hosto ve Sarı Plat Kız, bu sefer de Külbir Han'ın yurduna gitmeye karar verirler. Külbir Han Altın Hosto'nun dedesi Altın Han'ı öldürmüştür. Altın Hosto da bunun intikamını alacaktır. Sarı Plat Kız Külbir Han'ın yurduna rüzgâr donunda girer. Burada Altın Hosto, Külbir Han'ı ve oğlu Külbir Möke'yi öldürür ancak eşlerine dokunmaz. Yılkıları alıp yeniden öz yurtlarına dönerler. Altın Hosto ve Sarı Plat Kız bu sefer Kara Tek'in yurduna doğru yola çıkarlar. Kara Tek'in yurdunda onunla birçok güçlü ve namlı alp vardır. Sarı sinek donunda obaya giren Sarı Plat Kız yeniden eski haline dönüp Kara Tek'in karşısına dikilir. Kara Tek, Sarı Plat Kız'ın babası Sayın Mirgen'in yılkılarını kaçırmıştır. Sarı Plat Kız Kara Tek'i öldürür ve ardından da kardeşi Sarı Tek ile dövüşmeye başlayarak onu da ortadan kaldırır. İki alp, Kara Tek'in yurdundan yeniden kendi yurtlarına dönerler. Altın Hosto ile Sarı Plat Kız, bu sefer de Altın Hosto'nun halası Altın Arığ'ın yurduna gidip Altın Arığ'ın kötü oğlu Kara Möke'nin hakkından gelirler. Altın Arığ'ın yurdunda giden Altın Hosto halasının oğlunu öldürür. Sürülen yılkılarını geri döndürüp yurduna varır. Halasının yurdundan geri dönen Altın Hosto'yu amcası Altın Kiris beklemektedir. Oğlunun kanlı savaşta acımasız alplar arasında kaldığını söyleyen Altın Kiris, Altın Hosto'dan yardım ister. Yetmiş kat yerin altına inen Altın Hosto ve Sarı Plat Kız burada kötü Kök Moos, Kök Möke ve Kara Martha gibi alplarla mücadele edip yeniden yurtlarına geri dönerler. Ata yurduna geri dönen Altın Hosto annesi ile beraber bekâr yaratılan Sarı Plat Kız'a birlikte yaşamayı teklif eder. Kardeşi olmayan Sarı Plat Kız, bu teklifi kabul eder ve yiğitler dokuz gün süren alp uykusuna yatarlar. Kök Nincil, uykudan uyanan Altın Hosto'ya artık evlenme çağının geldiğini söyleyerek ona Ak Han'ın kızı Ay Arığ Hanım'ı tavsiye eder. Altın Hosto, Ak Han'ın yurdunda yapılacak at yarışında katılır ve yarışı kazanıp Ay Arığ Hanım ile evlenir. Kız yurdunda toy tertip edilip tüm halk davet edilir. Yakından gelen konuklar ile Altın Hosto yurduna doğru yola koyulur, orada da ulu bir toy kurulur. Ay Arığ Hanım ile Altın Hosto mutlu bir şekilde yaşamaya devam ederler ve yiğit oğlancık beklerler. Sarı Plat Kız da Altın Hosto'nun annesi Kök Nincil ile birlikte yaşar (Aktaş, 2012: 511-569).

5.4. HARA MOLAT

Kara nehrin kenarında, kara dağların uzandığı yerde, kara dağın ortasında, Kara Molat ablası Altın Tarğah ile birlikte yaşamaktadır. Bir gün yedi nehri geçerek kendilerine gelen Kara Han'ın elçisi, küçük kardeşi Kara Han'ın kızının düğününe onları dabvet eder. Ancak Altın Tarğah, kardeşinin bu düğüne giderse bir daha geri dönemeyeceğini söyleyerek bunu kabul etmez. Kara Molat ne yapar ne eder ablasını ikna eder ve düğüne gider. Düğünde Kara Han kızı Kara Üzen Arığ'ı, Kara Molat'a verir ve onları evlendirir. Yurduna dönerken yolda Kara Molat'ın karısı Kara Üzen Arığ, Kara Molat'tan kendilerine rahat vermeyeceği düşüncesiyle ablasını öldürmesini ister. Kara Molat da bunu kabul eder ve kendilerini yolda karşılayan ablasını okla vurarak öldürür. Kara Molat, bu yaptığı işten büyük üzüntü duyarak on gün boyunca kendisine gelemez. Daha sonra Kara Üzen Arığ Kara Molat'tan, Hulatay adlı bir alpın kızını evlendirmek için düzenlediği yarışmaya katılmasını ister. Kara Molat, Hulatay'ın yurduna geldiğinde onun Kara Han'ın kızı Kara Üzen Arığ ile evlendiğini ve sonrasında da ablasını öldürdüğünü bilenler korkup susar ve Hulatay da hiç itiraz etmeden kızı Sarı Tana'yı Kara Molat'a verir. İkinci karısıyla yurduna dönen Kara Molat yurduna yaklaştığında cebinden çıkardığı ak ipek şalla gözünü siler. Bu sihirli ipek şal ile dünyanın her yerini görmektedir. İkinci kez baktığında ise ablasının hayali karşısına çıkar ve kardeş acısı tekrar yüreğine düşer. İki gelin Kara Molat'ı kendine getirmek için Altın Han'ın kızını evlendireceğini söyleyerek Kara Molat'ı oradaki yarışmaya gönderirler. Kara Molat, Altın Han'ın yurdunda yarışmaya katılır. Buraya Han Mirgen ve Sarı Han da gelmiştir ancak yarışmayı Kara Molat kazanır ve Altın Han'ın kızı Ah Tana ile evlenir. Böylece Kara Molat üçüncü eşini de almış olur. Üçüncü evliliğinden sonra otağında oturan Kara Molat'a üçüncü karısı Ah Tana altın iskambil kâğıtlarıyla fal bakar ve Kara Molat'ı Ört Nehri ile Oo Nehri arasındaki olağanüstü atın yanına gönderir. Giderken de üç köşeli beyaz bir şal verir. Bu şal göğe kaldırılınca beyaz bir bulut yayılacaktır ve o zaman ablasının çığlıkları işitilecektir. Yolda ilerlerken beyaz şalı açan Kara Molat ablasının iniltisini duyar. Ablası ruhunu tamamen teslim edecekken kardeşi Kara Molat'tan yardım ister. Kara Molat yolda ilerlerken ablasının iniltisini duyar ve kendisini ilk karısının sözüyle öldürdüğünü söyleyerek ondan şikâyetçi olur. Yine yoluna devam ederken Han İrgek isimli bir ihtiyar ile karşılaşır. Ona, buldukları yerden uzak olmayan mesafede Çir Han isimli bir kötü alpın yaşadığını ve oraya gitmesi gerektiğini söyler. Birlikte oraya yaklaşır dağın eteğinden bakarlar ve Çir Han'ı görürler. Han İrgek, Kara Molat'ı engellese de Kara Molat, Çir Han'ın obasına iner. Önce Çir Han'ın kara atının boynunu keser daha sonra evini

başına yıkar ardından da Çir Han'ı öldürür. Kara Molat daha sonra yıkılan evin olduğu yerde kazanda kaynamakta olan katranın içindeki altından ve gümüşten olan yüzükleri görür, bunları alıp cebine koyar. Çir Han'ın yurduna birlikte geldiği ihtiyarın oradan gittiğini gören Kara Molat onu takip etmeye koyulur ve onu bulur. Daha sonra kendisini Çilden Alp'e atını da başka bir ta dönüştürerek yoldaki bir obaya girer. Orada Han Hılıs ile tanışır. Han Hılıs da Hulatay'ın yurduna gitmekte ve onun kızıyla evlenmek istemektedir. Rakibi yiğit insan Çizim Möke adlı kötü bir alptir. Han Hılıs Kara Molat'tan yardım ister ve birlikte yola çıkarlar. Kara Molat zaten Çilden Alıp kılığında iken bu kez de kendisini kel bir ihtiyara dönüştürüp Hulatay'ın yurdunda ihtiyar kılığında girerek Çizim Möke'yi öldürür. Han Hılıs da kızı alır. Kara Molat özüne dönüp yurduna doğru yola çıkar. Onu üçüncü karısı AhTana karşılar ve Ah Tana Kara Molat'a verdiği örtüyle Kara Molat'ın ablası Altın Tarğah'ı yeniden hayata döndürür.

Günlerden bir gün Kara Molat ablasına, babasının kaçırılan mal ve davasını öz yurduna geri döndürmedikçe rahat olamayacağını söyleyerek yola düşer. Bir obaya vardığında obadaki otağın önündeki at ahırında babasının yurdunu yağmalayan Tas Çürek ile Pus Çürek'in atlarının bağlı olduğunu görür. Otağın içine girdiğinde başköşede oturan yaşlı bir kadın görür. Kadının gençliğinde Pora Han adlı kocası öldürülmüş, üç aylık çocuğu kaçırılmış ve kendisinin de ayağı kırılmış, gözü çıkarılıp eli kesilmiştir. Bunları duyup çok üzülen Kara Molat koca karıya kendi oğlu olabileceğini söyleyerek onu teselli etmeye çalışır. Koca karı ise emilecek sütlerini topladığı siyah şişeyi Kara Molat'a verir. Bunun üzerine gücüne güç katan Kara Molat oradan ayrılır. Tas Çürek ve Pus Çürek'i kara yere seren Kara Molat, onların obasına varır. Karılarını beliklerinden çekip dışarı sürükler ve saf canlarını çıkartır. Kara Molat atına binip ilerlerken atın kendisiyle konuştuğunu görür. At Kara Molat'a yer altından üç kulaklı gri tavşanın kendisiyle yarışacağını, dokuz adamın kucağına sığmayan kara oğlanın da Kara Molat ile kapışacağını söyler. Kara Molat dokuz gün süren dövüşe bir dokuz gün daha ekleyerek kapışır. Üzerinden geçen bir üçüncü günde ise küçük bir oğlancık ortaya çıkar. Girdiği mücadelede ağır yaralanan babasını kurtaramayan küçük oğlancığın gözünden akan yaş ak ipekten şalı ile silen Kara Molat oğlanı kara bir sandığa koyup yurduna döner. Altın Tarğah, olanları öğrenince bu oğlana yiğit doğuşlu Kara Molat babalı, ay kara atlı Han Hartha adını verir. Yurtlarında kalarak birlikte yaşamlarını sürdürürler (Aktaş, 2012: 698-777).

5.5. HAN KİCEGEY

Altay zirvesinin altında büyük bir köy vardır. Bu köyün ortasındaki beyaz otağda

otlayan malın sahibi kır atlı Ah Han ve eşi Ah Ölen Arıĝ yaşamaktadır. Çocukları yoktur ve ihtiyarlıktan artık olma ihtimali de yoktur. Bu durum karı kocayı çok üzmektedir. Ah Han'ın töresi, buyruĝu çok serttir. Boy-milleti zor bir hayatta yaşamaktadırlar. Bir gün Ah Han beyaz otaĝına girerek Ah Ölen Arıĝ'dan rakı ile aş ister ve durmadan içmeye başlar. Sarhoş olan Ah Han tökezleyerek düşer. Ah Ölen Arıĝ onun düştüğünü görür ve otaĝdan çıkar. Karanlık gecede ay ışığı altında binlerce yıldız eşliğinde koca köyü görür. Tüm halk ve hayvanlar derin uykudadır. Hiçbir yerde yanan ateş ve kımıldayan bir şey görmemesi Ah Ölen Arıĝ'ı şaşırır. Ah Han'ın büyü yaptığını düşünür. Beyaz otaĝa girip cebinden altın işlemeli beyaz ipeĝi çıkarıp eşige kıstırır ve Ah Han'ın büyülendiğini buradan anlayacağını garanti altına alarak yürüyerek köye gider. Köyü dolaşır ama böyle kalabalık bir yerde hiçbir şey bulamaz. Öylece dururken karşısında bir anda ateş yanar. Bunun üzerine Ah Ölen Arıĝ karşısındaki eve gider. Evde ihtiyar bir nine ocaĝa ateş atmaktadır. Bunu gördükten sonra geri döner. Ah Ölen Arıĝ gece nereye gittiğini hatırlayamaz ve korkmaya başlayarak yer evinin yanında yüzükoyun yere yatar. Öylece dururken at toynaĝı sesi gelir kulaĝına. Ah Ölen Arıĝ korktuĝu sırada yiĝit kişi yer evine girer. Ah Ölen Arıĝ ayaĝa fırlayarak pencereden bakar. Yiĝit kişinin ihtiyar nine ve dede ile selamlaşıp oturduğunu görür. Yiĝit kişi onlara adımın Han Kicegey olduğunu söyleyip çocuksuz Ah Han'a evlat olmaya geldiğini söyler. Bunu duyan Ah Ölen Arıĝ çocuĝu olacaĝı için sevinçle evine doğru ilerler. Evine döndüğünde Ah Han'ın gerçekten sarhoş olduğunu anlar. Uyku uyumadan yemek hazırlar. Sabah karı koca yemek yerken yiĝit kişi gelerek selam verir ama Ah Han selamı karşılamaz. Ah Ölen Arıĝ selama karşılık verir ve birlikte divana otururlar. Ah Han tek kelime etmeden yemeğini yemeye devam eder. Ah Ölen Arıĝ Ah Han'ın korkusundan yiĝidi sofraya çağırır. Bir süre sonra Ah Han yemeĝe buyur eder ama cimriliğini de gösterir. Ah Han yiĝit kişiye kimlerden olduğunu sorar. Yiĝit kişi anlattıktan sonra Ah Han'a evlat olmaya geldiğini söyleyip ayaĝına kapanır. Ah Han aşıĝılayarak ona vurur. Han Kicegey üzülse de pes etmez. Üç kere ayaĝına düşünce Ah Han düşünür ve onu köle olarak evlat alacağını söyler. Ona yurdunu koruma ve otlayan mal-davarı gözetme emri verir. Han Kicegey bunu kabul eder. Han Kicegey evden çıkınca Ah Han karısına kızıp gürler ve herhangi bir şey olursa onun kanını dökeceğini söyler. Han Kicegey Altay zirvesine çıkar ve kendisine denilenleri yaparak köyü izler. Halkın acı çektiğini görür. Bir gece atına atlayıp otlayan mal-davara arasına girerek altı yedi tayı alıp gider. Ah Han sabah olunca Altay zirvesine Han Kicegey'in yanına varıp otlayan mal-davara görür. Han Kicegey ona önceki gün altı yedi malın öldüğünü söyler. Ah Han onları halka paylaştırmasını söyler. Ah han gidince Han Kicegey altı yedi kısır kısraĝı kesip halka etini bölüştürür. O günden sonra da Han Kicegey sefil halkı beslemeye devam eder. Kıymetli

mal-davarını yok ettiği için Ah Han Han Kicegey'i öldürmeyi düşünür. Han Kicegey onun yanına geldiğinde onu düşmanı Haratı Han'ın yurduna girip Haratı Han'ın arkasından sırt kayışını ve iki başlı erkeğini kesip alıp gelirse kendisinin yarım oğlu olacağını söyler. Tüm malının-davarının, halkının yarısının onun olacağını söyler. Han Kicegey kabul eder ve halktan hayır duası alarak yola çıkar. O gidince Ah Han da Ah Ölen Arığ'ı döver. Han Kicegey Haratı Han'ın yurduna gittiğinde zirveye çıkıp bağırarak kendini gösterir ve altmış alp la kapışır. Haratı Han'ın altmış alpını kırk bizli demir karmaça fırlatır. Daha sonra taşlı zirveye çıkarak tekrar seslenir. Bu sefer yeni büyüyen alp çıkıp gelerek altın kadehe aş, gümüş kadehe su koyar. Han Kicegey'e tapınıp yalvarır. Han Kicegey, Haratı Han'ın evine gider ve Haratı Han'ın oğlu Ay Sulazın Araçon rakıyı paylaşır. Haratı Han ona neden öfkeli olduğunu sorar. Çok sinirlendiyse ona Hara Torğı kızını vereceğini söyler. Han Kicegey kızı görür ama kız iyi de olsa onu almaz. Haratı Han bunun üzerine yalvarıp dövünür ve ne isterse vereceğini söyler. Han Kicegey ona almaya geldiği şeyleri söylediğinde Haratı Han onları vermeyeceğini söyler. Haratı Han'ın oğlu babasını sarhoş ettiğinde Han Kicegey'e ne gerekiyorsa almasını söyler. Han Kicegey sırt kayışını ve iki erkeğinbaşını alarak ak otağ evden çıkar. Han Kicegey oradan ayrılırken Haratı Han'ın sesini duyarak üzülür ama Ah Han'a evlat olmak için başka şansı da yoktur. Han Kicegey uzun bir yolculuktan sonra Ah Han'ın yanına döner. Ona aldıklarını gösterince Ah Han onu yeniden koruması için Altay zirvesine gönderir. Han Kicegey yine semiz hayvanları kesip kalabalık halka dağıtmaya devam etmiş. Artık köy halkı akşam olduğunda meydanlara çıkıp konuşup eğlenip gürültü yapıyordur. Ah Han bu durumdan rahatsız olur ve hırsını Ah Ölen Arığ'dan çıkarır. Han Kicegey gelip de anasını o halde görünce Ah Han ona ne zamandır bir fiske bile vurmadığını söyler. Esasından Ah Ölen Arığ yerine Ah zirvedeki Tolay Puruh Han Hıs'ı alacağını söyler. Eğer onu alıp kendisine getirirse gerçekten oğlu olacağını, tüm her şeyin başı olacağını söyler. Han Kicegey gitmek için kalktığında Ah zirvenin altında alpın kaldıracağı beyaz taşı omzuna yükleyerek fırlatmasını söyler. Bunun üzerine Han Kicegey atına atlayıp yola çıkar. O gittiğinde Ah Han arkasından beddua eder. Han Kicegey, Ah Çarlı Han'ın yurduna gider ve evine konuk olur. Kim olduğunu anlatır, Ah Han'a almak için Tolay Puruh Han Kız'ı aradığını söyler. Bunun üzerine Ay Çarlı Han ona kötü Ah Han'ın sözüyle ölmeye mi gidiyorsun diye kızar. Ah zirveye giderse oradan dönemeyeceğini, isterse kötü Ah Han yerine kendisine oğul olabileceğini söyler ama Han Kicegey töreye aykırı yaşayamayacağında kararlıdır. Ay Çarlı Han ona kızı Çarlı Tana'yı vermeyi teklif eder ama Han Kicegey o kızı da almaz. Ay Çarlı Han, beyaz taşı kaldırmadan devam ederse atıyla birlikte taş oluvereceğini söylese de Han Kicegey gider. Uzun bir yolculuğun ardından Ah zirveye

ulaşır. Beyaz taşın orada onu kaldıramadan ölen alpları görür. Atının yardımıyla taşı zar zor kaldırıarak atar. Han Kicegey orada üç gün perişan halde kalır. Kızıl doru atına atlayarak zirveye koşar. Ah zirvenin üstüne kanatlı kuş gibi atıyla seker. O sırada at insan sesiyle Han Kicegey'le konuşur. Beraber Ah kayanın üzerine çıkarlar. Orada bulunan ak otağ evine girer ve orada bağırıp çağırın bir alp görür. Tolay Puruh Han Kız gelir ve üçü yemeğe otururlar. Han Kicegey kendini tanıttıktan sonra köyden gelen yiğit kendini tanıtarak adının Küreldey olduğunu söyler. Daha sonra Han Kicegey'in karşısında durup ona Tolay Puruh Han kızını onun almasını, Ay Han'ın kızını Ay Arığ'ı da kendisine vermesini söyler. Han Kicegey Ay Arığ'ı onun gibi kötü bir yiğide nasıl vereceğini sorar. Alp güneşin altında yaşayan Kün Han'ın kızını Kün Arığ'ı ister ama Han Kicegey onu da vermez. Alp bu sefer Sarığ nehrin kıyısında yaşayan Sarığ Han'ın kızını Salaacın Arığ'ın elindeki hizmetçi kızını ister. Alp üç kez ayağına düşünce kendisinin Ah Han'ın ayağına üç kez düşmesini hatırlar ve kara deri elbiseli hizmetçi kızını verir. Yiğit kişi kalkıp kucaklaştıktan sonra ak otağ evden çıkar. Tolay Puruh Han kızını Han Kicegey'e Ah zirvenin üstündeki kızıl taş zırhlı kızını kaldırıp fırlatırsa kendisini alıp gidebileceğini söyler. Han Kicegey kızının yanına gider ve kapışmaya başlarlar. Han Kicegey yedinci günün sonunda tüm gücünü kullanıp kaldırıarak atar. Tolay Puruh Han Kız geri dönüp ak otağ eve girer, bir süre durduktan sonra beraber çıkıp yola koyulurlar. Ah Han'ın yanına geldiklerinde onu ağzı kesilmiş, çenesi düşmüş halde bulurlar. Tolay Puruh Han Kız altın kitabını çıkarıp Ah Han'ın ağzına üç defa vurur ve Ah Han'ın ağzı iyileşerek eskisinden güzel olur. Ah Han kalkıp Han Kicegey'in boynunu yakalayarak hıçkırıklar içerisinde ağlar. Otlayan malın sahibi olacağını, kendisine hiçbir şeyin gerekmediğini söyler. Ah Ölen Arığ'ın hazırladığı masaya otururlar. Han Kicegey Tolay Puruh Han Kızını Ah Han'ın alacağını söyleyince kız ağlar ve onu bu kötü Ah Han'a verileceğini bilse Ah zirveden hiç gelmeyeceğini söyler. Daha sonra Han Kicegey dışarı çıkarak halka seslenir ve artık kıymetli bir hayat yaşamalarını söyler. Halk şükranlar içinde onu alkışlar. Han Kicegey oradan ayrılıp Kızıl doru atını Sarığ Han'ın yurduna sürer. Sarığ Han'ın büyük yurdu parçalanmış, otlayan mal-davarı halkı-boyu sürülmüş. Han Kicegey otlayan mal-davarın izine takılır. Pek uzak yerdeki yabancı kara dağa sürer atını. Siyah zirvenin öteki tarafına bakınca ak ovayı görür. Ak ovanın ortasında Kara doru atın karşısında Alp Küreldey'in ölü olduğunu görür. Ona otlardan ilaç yapar ama diriltemez. Han Kicegey, Kara doru ata dönüp sahibi Küreldey'in nasıl öldüğünü anlatmasını ister. Alp Küreldey'in Kilin Arığ'ı almak için geldiğini ama altmış yetmiş alpin ona saldırdığını söyler. Bunun üzerine Han Kicegey yardım edeceği bir şeyin olmadığını söyleyip atına atlar ve gider. Oradan dönerken eğri höyük taşı görür. Kilin Arığ bu taşta yazı yazdıktan sonra ölmüştür. Han Kicegey okuyunca gözyaşına

boğulur. Atına binip oradan uzaklaşarak ayın ve güneşin ışığının gitmediği yere savrulur. Kızıl taş eve girip altın divana oturup Hıyan Arığ ile konuşmaya başlar. Alpları öldürdüğünü ve halkın kargışından sonra yedi yaradanın onu buraya düşürdüğünü ve Küreldey'in de kendi oğlu olduğunu söyler. Han Kicegey onun anlattıklarını dinledikten sonra oradan çıkar. Hıyan Arığ onu durdurur. Kilin Arığ kardeşinin korkunç bir yere düştüğünü söyler. Han Kicegey konuşmadan atına atlayıp gider. Hara zirvesinin üzerinde Kilin Arığ kardeşini hangi çifte elle tutacağını düşünür. Atıyla fırlayıp kardeşinin yanına giderek onu yakalar. Alplar Han Kicegey'i attan fırlatarak çekerler. Han Kicegey kardeşini çıplak gözle göremeyince alpların tümüne saldırarak Hara dağa çıkar. O sırada Hara nehrinden kara boğa çıkıp gelir. Kara boğa boynuzunu Han Kicegey'e geçirir. Kızıl doru at bunun üzerine Ah Han'ın yurduna dörtlü gidip yardım ister. Han Kicegey'e yardım arar ama bulamaz. Bunun üzerine Çarlı Han'un yurduna koşar. Çarlı dağının üstünde at şekilli beyaz taşın kenarında durarak kışner. Uzaktan bir ses duyulur ve ona Han Kicegey'in kurtulması için öğüt verir. O esnada göğün ortasından bir ses çıkar ve kızıl doru atın karşısına üç sarı kurut düşer. Ses ona birini kendisinin yemesini, ikincisini Han Kicegey'in ve üçüncüsünü de Kilin Arığ'ın yemesini söyler. Tekrar Çarlı dağın gelmemelerini, Han Kicegey'in Ah Han'ın yurdunda yaşamasını öğütler. Kızıl doru at bir kurudu yiyince tekrar türeyip yaratılır. İki kurudu alıp dağdan inerek Han Kicegey'in yanına koşar. Kızıl doru at kurudu ona verir ve birisini kendisinin diğerini kardeşinin yemesi gerektiğini söyler. Han Kicegey kurudu yedikten sonra tekrar türetilip tekrar yaratılır. O sırada aklına bir fikir gelir. Kızıl doru atını Kara doru ata, kendisini de Küreldey'e dönüştürür. Küreldey, Kara doru atına binerek Hara nehir boyunca ilerler. Siyah taş bir ev görerek oraya girer. Orada oturanlara Kilin Arığ'ı sorar. Onlar da Küreldey'e Kilin Arığ'ın cesedinin Huu dağında olduğunu söylerler. Küreldey Oçı Sarığ'ı tutup taşa doğru fırlatıp öldürür. Han Kicegey, Kızıl doru at kendi donuna girip Huu dağın çıkar. Kaya kütesinden Kilin Arığ'ın cesedini çıkarır. Kızıl doru arın kuyruğundan üç kıl, kendi saçında üç saç yolup Kilin Arığ'ın bedenine sokar. Onu emleyip ilaçlayınca Kilin Arığ kardeşi canlanır. Çarlı Puruh han anasının verdiği kurutu ona verir ve Kilin Arığ eski gücüne kavuşur. Beraber Hara dağa çıkarlar ve Küreldey'in yanına gelirler ve onu da otlardan ilaç yapıp diriltirler. Daha sonra Han Kicegey Ah Han'ın yurduna gider. Ak otağ evinin önüne gelip attan iner. Kilin Arığ kardeşi de göğün bağrından inerek yanında durur. Ah Han'ı yatarken, Tolay Puruh Han Hıs'ı da yüzü simsiyah kirli aklını kaybetmiş halde bulurlar. Han Kicegey dışarı çıkıp halka seslenir ve Ah Han'ın hükmünü onların vermesini ister. Han Kicegey, Ah Han'ın ayağına ip bağlar ve halk da onu ayağından tutarak sürükler. Simsiyah olmuş Altın kitabı alıp suyla temizler ve bunun üzerine

Tolay Puruh Han Hıs'ın aklı yerine gelir. Halk altıncı günde Ah Han'ı öldürür. Han Kicegey'in emriyle cesedi bataklığa gömülür. Halk o günden sonra mutlu bir yaşam sürer. Han Kicegey Ah Ölen Arığ anasını temizleyip güzelleştirip besler. Küreldey, Han Kicegey'in yanına gelir ve Hıyan Arığ anasını onun öldürmesi gerektiğini, öldürmezse atıyla taş olacağını söyler. O sırada Hıyan Arığ gelir Ak otağa girer. Birlikte üç gün yiyip içerler. Üçüncü gün Hıyan Arığ Han Kicegey'e öldürecekse şimdi öldür diyerek öldürmezse yapacağı kötülükleri söyler. Sonra atına atlayarak gider. Han Kicegey onu yakalar ve Altay dağının üstüne çıkarlar. Korkusuzca büyük bir savaş olur. Altıncı günün sonunda Han Kicegey tüm gücünü toplayarak Hıyan Arığ'ı ve onun atını öldürür. O vakit Küreldey yanına gelir. Han Kicegey onu Kara atlı Han'ın yurduna gönderip Han'ın kızını almasını söyler. Han Kicegey halkına seslenip düğün olacağını söyler. Altıncı günde Küreldey Hara Torğı ile gelir. Onlar gelince büyük düğün eğlencesi başlar. Dokuzuncu günün sonunda düğün biter, halk dağılır. Han Kicegey otlayan malın sahibi, halkın hanı-beyi olur. Halkını en iyi koşullarda yaşatır (Aktaş, 2012: 570-697).

5.6. KÖK HAN

Yerin oluşmaya bakırın taşmaya başladığı zamanda, Kök dağın eteğinde, Kök nehri kıyısında Alıp Kök Han, halkı, karısı Kögcil Arığ ve yedi yaşındaki oğlu ile yaşamaktadır. Alıp Kök Han adaletli bir hükümdar ve alptir. Halkına iyi davranır, atsıza at donsuza don verir. Bir gün bir yemek sofrasında aklına eser ve dünyayı dolaşmaya karar verir. Yurdunun idaresini de karısı Kögcil Arığ'a teslim eder. Karısı Kögcil Arığ kalabalık halk arasından yedi kız ile evde kalır. Bir süre sonra Alıp Kök Han çıktığı uzun yolculuktan yurduna geri döner. Kök dağın diğer eteğinde yaşayan Kök Molat ve Ah Molat adlı iki kardeşle güç yarıştırmayı at yarışına girmiştir. Büyük bir yorgunlukla eve döner ve üç gün uyur. Karısı Kögcil Arığ'ın yedi aylık hamile olduğunu öğrenir. Bir kız çocuğu dünyaya gelir ve çeşitli kahramanlıklar yaptıktan sonra babasında kendisine ad vermesini ister. Kök Han da ona Hurğun Arığ adını koyar. Hurğun Arığ ağabeyini bulmak için yola çıkar ve bulduktan sonra ona da ad verilmesini ister. Kögcil Arığ ona Han Mirgen adını verir. Alıp Kök Han oğluna evleneceği kızın kim olduğunu nerede yaşadığını ve hangi şartı yerine getirirse evlenebileceğini anlatır. Han Mirgen, Altın Han'ın kızını Altın Arığ ile evleneceğini bunun için Ah Tas ve Kök Tas adlı rakiplerini yenmesi gerektiğini öğrenir ve yola koyulur. Altın Han'ın yurduna yaklaştığında ortadan kaldırması gereken rakip alplar Ah Tas ve Kök Tas ile karşılaşır, onlarla mücadeleye girer ancak gücü yetmez. Kız kardeşi Hurğun Arığ yardımına koşar ve bu iki kötü alpi öldürür. Daha sonra Han Mirgen kız kardeşiyle birlikte Altın Han'ın yurduna gider ve kızını Altın Arığ'ı ister. Altın Han kızını verir

ve ilk toy kız evinde gerçekleştikten sonra Han Mirgen'in yurduna doğru yola koyulurlar. Han Mirgen yurduna vardığında babasının memleketinin talan edilip kimsenin kalmadığını görür. Bunun üzerine ailesinin izini sürmeye karar verir ve karısı Altın Arıĝ'a altı yıl orada beklemesini, yedinci yıl geri dönmediği takdirde babasının yurduna geri dönmesini söyler. Han Mirgen ailesinin izini sürerken annesine rastlar ve ondan babasının bir çukur içinde üzerinde de kara bir kaya olduğunu öğrenir. Kayayı kaldırmaya çalışır ancak başarılı olamaz. Onun yardımına yeni doğmuş olan ve Han Mirgen'in de ilk kez gördüğü oğlu koşar. Babasını çukurdan çıkarırlar. Daha sonra Han Mirgen ile Hurĝun Arıĝ İrlık Han'ın ordusu ve İrlık Han ile mücadele ederler fakat dedesi Han Sarıĝ'ın uyarısıyla İrlık Han ile mücadeleye bir son verir ve sadece ordusunu yok ederler. İrlık Han'a karşı alınan zaferden sonra kendi yurduna dönen aile, Han Mirgen ve Altın Arıĝ'a bu mücadelelerden ötürü yapamadıkları toylarını yaparlar ancak Hurĝun Arıĝ bu toya katılmaz. Han Mirgen'in kendisine yardıma gelen oğluna ad konulmadan önce bir ata sahip olması gerektiği için Hurĝun Arıĝ'ın atını ona vermesini ister. Hurĝun Arıĝ bu fikre önceleri sıcak bakmazken daha sonra ikna olur ve atını yeğenine verir. Bundan sonra büyük dede Han Sarıĝ oğlancığa İzil Han adını verir. Büyük dedesinden adını alan İzil Han, halası Hurĝun Arıĝ'ın telkinleriyle evleneceği kızın kim olacağını öğrenir. Buna göre Kızıl kumlu ovadaki kızıl kumlu tepe ile kızıl kumlu nehrin kıyısında yaşamakta olan kara doru atlı Soodam Han bulunmaktadır. İzil Han, Soodam Han'ın iyi düşünceli karısı Ay Arıĝ'dan doğacak olan kızını Çarlı Tana ile evlenecektir. Han Sarıĝ, torununu çok kötü bir yere göndermesinden dolayı Hurĝun Arıĝ'a sitem eder ancak Hurĝun Arıĝ yeğenine bir şey olmayacağını söyler. İzil Han, söylenen yerleri zorluklarla geçer. Özellikle kızıl kumlu oviden geçerken atı epeyce güçten düşer ancak atını ak sütlü gölün sütüyle sağaltan İzil Han Soodam Han'ın yurduna gelir. Kendisinden kızını ister fakat Soodam Han şart olarak silah atışmayı ve ardından güreşmeyi şart koşar. İzil Han her ikisini de başarıyla neticelendirir ve Soodam Han'ı öldürür ve sonra Ay Arıĝ'dan kızını ister. Öncelikle kız evinde toy olur daha sonra İzil Han karısıyla birlikte baba yurduna döner. Başından geçenleri ailesine anlattıktan sonra İzil Han ve Çarlı Tana için büyük bir toy düzenlenir.

Bir gün İzil Han'ın kayın biraderi Ay Sulaazın, Hurĝun Arıĝ ile evlenmek için gelir ve kızını ister. Hurĝun Arıĝ evlenmek istemeyince İzil Han, kendisiyle kapışma teklifinde bulunur. Hurĝun Arıĝ hem İzil Han'ın gücünden çekindiği hem de Soodam Han ile Han Sarıĝ arasında önceden anlaşılan ve el sıkışılan bir beşik kertme durumu olduğu için Hurĝun Arıĝ ne kadar nazlansa da sonunda ikna olur ve Ay Sulaazın ile evlenir. Han Sarıĝ'ın artık ömrü vefa etmez ve ölür. İzil Han'ın toyundan sonra Han Sarıĝ İzil Han'a, öldüğü zaman kendisine güzel bir

mezar yapmasını ve ülkeyi babası Han Mirgen ile bölüşmesini vasiyet ettiği için İzil Han vasiyete uyarak büyük dedesine güzel bir mezar yaptırır ve yurtlarında mutlu bir şekilde yaşamaya devam ederler (Aktaş, 2012: 778-868).

5.7. ALTIN ÇÜS

Ak zirvenin dibinde malları ve halkı yeşil ovaya sığmayacak kadar çok olan bir oba kurulur. Bu obanın hanı, obanın ortasındaki ak saray evde eşi Altın Arığ'la yaşayan Alp Han'dır. Yaşı oldukça ilerlemiş olan ve atına dahi binmekte zorlanan Alp Han'nın çocuğu yoktur. Alp Han bir gün obadan ayrılarak büyük ormanın ucuna gelir buradan obasına bakarak bunca halkın ve malın obaya sığmadığını görüp bunları bırakacak kimsesinin olmadığını düşünüp üzülür. Ağlayarak otağına dönen Alp Han eşi Altın Arığ'ın hamile olduğu haberini alır.

Yurdunun başka hanlara kalmayacağına sevinir ve rahat bir uykuya dalar. Gece yarısı olduğunda obasını basan düşmanlarının kendisini savaşmaya çağıran sesleriyle uyanır. Alp Han, obasını savunmak için Alp Kara Han ile oğlu Alp Hartığa ve kızı Çil Kara Kız'la savaşmak için hazırlanır. Eşi Altın Arığ'a kendisi savaştayken yokluğunda doğum yapacak olursa çocuğunu Ak Kula ata vermesini söyleyerek otağından çıkıp ormanlı zirveye çıkar.

Alp Han ormanlı zirvede Alp Kara Han ile savaşırken Altın Arığ'ın doğumu başlar. O sırada Ak Kula at gelir ve insan sesiyle konuşarak talan edilen bu yurttan doğan bu çocuğu kurtaracağını söyler. Doğan çocuğu burnuna çeken Ak Kula at, Ak Sarı kulunla birlikte otağından uzaklaşır. O sırada ormanlı zirve üstünde obayı izleyen Alp Hartığa, Alp Han'ın otağında bir şeyler olduğunu anlar. Ak Kula at ve Ak Sarı kulunun peşine takılır ancak izlerini kaybedince Alp Han'nın otağına gitmeye karar verir. Otağa geldiğinde Altın Arığ'a doğurduğu çocuğu ne yaptığını sorar. Altın Arığ da bu geçkin yaşında çocuk doğuramayacağını söyleyerek inkâr eder. Buna inanmayan Alp Hartığ'a Altın Arığ'ı öldürür ve Ak Kula at ile Ak Sarı atın izini sürmeye devam eder. Ak Kula at ve Ak Sarı at ise Hanım zirvenin altındaki bir obaya varırlar. Bu obada yaşayan Ak Kır atlı Alp Han Kız, kılıcını savurur. Kılıç darbesinden kaçamayan Ak Kula at, burnundaki çocuğu çıkarıp, Ak Sarı kuluna bindirir ve orada ölüverir. Çocuğu alıp Alp Han Kız'ın obasından hızla uzaklaşan Ak Sarı atın karşısına bir deniz çıkar, denizi aşmaya çalışan Ak Sarı atın ayağına bir yılan dolanır. Bu yilandan kurtulan Ak Sarı at, karşısına çıkan ikinci denizi geçerken ayağına dolanan yılan kılığındaki kara derili, büyük kulaklı yaşlı kadın Kuğu İney'den kurtulamaz. Oraya ulaşan Alp Hartığa da gerçek haline dönüşen Kuğu İney'le birlikte

Ak Sarı atı ve çocuğu alarak Gök zirvenin üstüne çıkar. Ak Sarı atı öldüren Alp Hartığa, çocuğun da parmaklarını kesmeye başlar. Çocuk, Alp Hartığa'ya işkence yapmak yerine kendisini öldürmesini, akan kanından bir servi ağacı yetişeceğini, bu servinin üzerinde kendi ruhunu taşıyan at başı büyüklüğünde bir guguk kuşu olacağını söyler. Bunu duyan Alp Hartığa, çocuğu öldürür. Çocuğun ruhu da söylediği gibi servi ağacının üzerinde bir guguk kuşu şeklinde yaşamaya devam eder.

Bir gün Ak Han'ın çocuğu olan Altın Çüs, bu servi ağacının yanından geçerken bir guguk kuşu sesi duyar. Guguk kuşu başından geçenleri Altın Cüş'e anlatır. Kimsesiz ve çaresiz bu guguk kuşuna yardım etmek isteyen Altın Cüş guguk kuşunu gerçek haline döndürmek için yola koyulur. Uzun yollar aşan Altın Çüs, Çaas Han'ın sarayına girip, kendisini tanıtarak başından geçenleri anlatır ve yardım etmesini ister. Caas Han, Altın Çüs'e eşi Çarlı Tana'nın yardımcı olabileceğini söyler. Çarlı Tana, Altın Çüs'e guguk kuşunu eline alarak atının kuyruğundan ve kendi saçından kopardığı üç kılla onu sarıp bağlamasını ve ölen çocuğun kemiğinin içine sokmasını söyler. Sonra da insan diriltten otunu yolup, onunla çocuğu nasıl tedavi edeceğini anlatır. Çarlı Tana, Kuğu İney'in kendisinden önce guguk kuşunu alıp giderse çocuğu canlandırmanın artık mümkün olmayacağını söyler. Altın Cüş, Çarlı Tana'nın söylediklerini dinledikten sonra guguk kuşunu elinde tutmadığı için pişman olur. Guguk kuşunu bulmak için servi ağacının yanına gelen Altın Cüş onu yerinde bulamaz ve Kuğu İney'in onu götürdüğünü düşünerek Kuğu İney'in yurduna doğru yola koyulur. Kara zirveye ulaşan Altın Çüs, zirvede oturup, ak saray evi gözetlemeye başlar. Ak saray evdeki yedi kız görür ve ak saray eve gitmeye karar verir. Eve girip selam vererek oradaki kızlara misafir olarak geldiğini söyler. Kılık değiştirerek kendisini Puruhan Arığ kız olarak tanıtan Kuğu İney'le tanışan Altın Çüs, ona guguk kuşuna dönüşen kimsesiz bir çocuğu aradığını anlatır. Guguk kuşunu elbisesinin cebinde taşıyan Puruhan Arığ kız, evdeki kızlara Altın Çüs için sofralar hazırlar. Sunulan içkilerden fazlasıyla içip sarhoş olan Altın Çüs'ü Puruhan Arığ yere yapıştırır. Sarhoşluktan yalpalayarak ak saray evden çıkan Altın Cüş, atına binemez ve orada yığılıp kalır. Kendisinin kara suya atının da yuvarlak başlı Kara zirveye dönüştüren Alp Hartığ'a özüne dönerek Altın Çüs'ün yanına gelirler. Alp Hartığa, Altın Çüs'ü öldürmek üzereyken birden ak saray ev yok olur ve gerçek haline dönüşen Kuğu İney, yere yapışır. Kuğu İney'i yapıştığı yerden kaldırmaya çalışırken Alp Hartığ'a da yere yapışıp kalır. Kuğu İney ve Alp Hartığa'nın birbirlerinin üzerinde yapışık bir şekilde gören Altın Çüs, yanlarına gelerek onları öldürür. Kuğu İney'in cebindeki guguk kuşunu alan Altın Çüs, Ak Kula atına binerek Gök zirveye varır ve burada Ak Sarı atını insan diriltten otlardan yaptığı ilaçla diriltir. Sonra

küçük çocuğun kemiklerini birleştirip Çarılı Tana'nın kendisine söylediklerini yaparak çocuğu diriltir. Yiğit bir er olan çocuğu alarak evine döner ve bu yiğide Alp Möke adını koyar. Bir süre dinlendikten sonra babası Alp Han'ın intikamını almaya karar veren Alp Möke, Altın Çüs'le birlikte Alp Kara Han'ın yurduna gitmek için yola çıkar. Alp Kara Han'ın yurduna varırlar ve savaşa davet ederler. Alp Kara Han önce yiğitlerini yollar, yiğitleri yenilince kendi ve sonrasında da kızı Çil Kara savaşa dâhil olur. Altın Çüs, Alp Kara Han'ı öldürür. Çil Kara ile savaşan Alp Möke ise onu elinden kaçıır. Alp Kara Han'ın zulmüne uğramış halkı serbest bıraktıkları esnada Hıyan Arığ çirkin kızı ile birlikte gelir. Altın Çüs, Alp Möke'ye bu çirkin kız ile evlenmesini söyler. Alp Möke, çirkin kızla evlenmek istemese de Altın Çüs'ün sözünü geri çevirmez ve evlenmeyi kabul eder. Aslında çok güzel bir kız olan ve Hıyan Arığ'ın Alp Kara Han'ın korkusundan çirkin bir kıza dönüştürdüğü güzeller güzeli kız gerçek haline dönüşür. Çirkin bir insana dönüşüp tekrardan eski halini alan bu kıızı da yanlarına alan Altın Çüs ve Alp Möke kendi yurtlarına doğru yola koyulurlar. Ormanlı zirveye geldiklerinde burada Alp Han'ın ölmüş bedenini görürler ve onu ormanlı zirveye gömerek yollarına devam ederler. Obalarına vardıklarında yerde Altın Arığ'ın ölmüş bedenini görürler ve onu diriltirler. Bu sevinç ile büyük bir toy düzenir. Dokuz gün süren bu toydan sonra Altın Çüs, obasına dönmek üzere yola koyulur. Evinin önündeki altın direk dibine gelen Alp Möke, burada Altın Çüs'ün atı Ak Kula at ile karşılaşır. Ak kula at, insan sesiyle konuşarak Altın Çüs'ü pusuya düşüren iki kişinin onu vurduğunu söyler. Hazırlanıp hemen yola koyulan Alp Möke, Altın Çüs'ün yanına gelir. Altın Çüs'ü dövüp vuranlar ise Altın Çüs'ün Ak Çibek Arığ'dan doğan oğulları Ak Molat ve Kök Molat'tır. Altın Çüs buna inanmasa da Ak Çibek Arığ bu çocukların kötü huylu babası Alp Han'a çektiklerini söyleyerek ikna eder. Alp Möke'yi ve çocuklarını yanına alan Altın Çüs ak saray evine gelir. Altın Çüs'ün evinde on iki gün misafir olduktan sonra yurtlarına dönerler.

Bir gece Çil Kara kızın Ak sarı atlı Ok Han'la birlikte savaşmaya geldiğini gören Alp Möke, altı aylık hamile eşini evinde bırakarak Alp Möke'ye yardım etmek için savaşmaya gider. Savaş devam ederken Hıyan Arığ bir erkek çocuk doğurur. Hıyan Arığ'ın doğum yaptığı vakit Kara Sarı at belirir ve insan sesiyle konuşarak çocuğu kendine vermesini söyler. Çocuğun kaçırıldığını gören Pilo Harın Pis Tumzuh Kuğu İney, bozkurta dönüşerek Kara Sarı atın peşine düşer. Bozkurt tarafından takip edildiğini anlayan Kara Sarı atın ondan kurtulurken Ak Molat ve Gök Molat'a rastlar. Kötü huylu Gök Molat, kendini döven Alp Möke'nin oğlunu öldürmek istese de Ak Molat buna müsaade etmez. Asıl bu atı ve çocuğu takip eden bozkurdu öldürmenin doğru olacağını söyler. Ak Molat ve Gök Molat bozkurdu öldürmek için saldırırlar da başarılı olamazlar ve bozkurdu ellerinden kaçıırılır. Ak Molat Kara Sarı atı ve çocuğu alıp obasına

götürmek için yola çıkarken Gök Molat da bozkurdun peşine düşer. Obaya vardıklarında Ak Molat'ı ve çocuğu Ak Çibek Arığ karşılar. Ak Çibek Arığ çocuğu besler doyurur ve sonra canlı bir zırh giydirir. Ak Molat da bu çocuğa Üzüm Han adını verir. Üzüm Han giyinip kuşandıktan sonra Çil Kara Kız ve Ot Han ile savaşmakta olan babası Alp Möke'ye yardım etmek için Ak Molat ile birlikte yola çıkar. Uzun yollar giden Ak Molat ve Üzüm Han, savaş yerine gelirler. Babasına yardım edip savaşı kazanırlar. Savaş bittikten sonra "Ak göğün altında benim kapışacağım büyük alp mı kaldı!" diye bağırarak Üzüm Han, Ak Molat'ı yanına alarak taşlı zirvenin altında yaşayan Bora Han ve Kara Han ile savaşmaya gider. Alp Möke ve Altın Çüs de onların peşinden gider. Alp Möke, Altın Çüs ve Üzüm Han, Bora Han ve Kara Han'la savaşırken Ak Molat kardeşi Gök Molat'ın atını kara evin önünde görür. Ak Molat kılık değiştirerek Pilo Harın Pis Tumzuh Kuğu İney'in kılığına girip eve doğru gider. Kara taş eve giren Ak Molat, burada sarhoş haldeki Gök Molat'ı ve onunla evlenmek isteyen Bora Ninci kızı görür. Bora Ninci kızı öldürerek cesedini ırmağa atar. Kardeşine de yurduna geri dönmesini ve Ak Han'ın kızı Ay Arığ'la evlenmesini söyler. Ak Molat da silkinip gerçek haline dönüşür ve savaş meydanına dönmek için yola çıkarken kardeşi Gök Molat da yurtlarına doğru yola çıkar. Savaş bittikten sonra Üzüm Han: "Parlayan göğün altında beş yiğit alp koşmasın, sadece bir alp olsun!" diyerek Ak Molat'ı da yanına alarak Alp Han Kız'ın yurduna doğru yola koyulur. Alp Möke ve Altın Çüs de yine oğullarının peşlerinden giderler. Yolda bozkurda dönüşen Pilo Harın Pis Tumzuh Kuğu İney'i gören Ak Molat, hemen atını boz tezeğe, kendisini de ota dönüştürerek büyük mezarın üstünde oturup beklemeye başlar. Üzerinden geçmekte olan bozkurdu yakalayan Ak Molat, gerçek haline dönüşmesine fırsat vermeden bozkurdun burnundan tutarak atına atlayıp Üzüm Han'ın yanına gelir. Bu sırada Alp Han Kız'la savaşan Üzüm Han savaşı kazanır ve Alp Han Kız'a babası Alp Möke ile evlenmesini ister. Ancak Alp Möke'ye varmak istemeyen Alp Han Kız, korkusundan Üzüm Han'ın teklifini kabul eder.

Üzüm Han bu sefer de Çaas Han ile savaşmak ister ve Ak Molat'ı da yanına alarak yola koyulur. Alp Möke ve Altın Çüs de çocuklarının peşinden giderler. Bu sırada Çaas Han, Parlak zirve üstünde Möge Kara Han'la savaşmaktadır. Altı yıldır Möge Kara Han'la savaşmakta olan Çaas Han acıdan inlerken savaş alanına gelen Altın Çüs ona yardım eder. Savaş bittikten sonra Çaas Han Altın Çüs, Üzüm Han ve Alp Möke'yi obasına davet eder ve dokuz gün süren toy düzenler. Altın Çüs bu toy sırasında Çaas Han'ın kızı Ay Çarılı'ı Üzüm Han'a ister. Çaas Han bu teklifi kabul eder ve daha büyük bir toy düzenler. Bu sırada Pilo Harın Pis Tumzuh Kuğu İney ile birlikte toya gelen Ak Molat Üzüm Han'dan izin alarak Kuğu İney'i öldürür. Toy biter ve herkes obasına dönmeye hazırlanarak yola koyulur. Ancak Üzüm Han'ın, Çaas Han'ı Möge

Kara Han'nın elinden kurtaran Altın Çüs'e öfkesi dinmemiştir. Altın Çüs ve Üzüm Han, Parlak zirveyi aştıktan sonra atlarını yarıştırmaya karar verirler ancak Üzüm Han'ın atı Kara Sarı at, Altın Çüs'ün Ak Kula atını geçemez ve Üzüm Han Altın Cüs'ün yiğitliğini kabul ederek bir daha Altın Cüs'e saldırmaz. Tüm yiğitler obasına döner ve hepsi halkı ile birlikte mutlu mesut yaşarlar (E-Kitap).

5.8. ALTIN TAYCI

Ak ırmağın kenarında, kalabalık halkın yaşadığı büyük köyün başında altınla bezenmiş, gümüşle süslenmiş iki ak saray yan yana durmaktadır. Birinci evin önünde dokuz kulaç boyunda bir kula at bağlıdır. Bu evin sahibi de işte bu ata sahip Ak Han babalı, Ayazın Arığ analı, güzeller güzeli Altın Taycı'dır. Yanında duran evin önünde ise yaşlanmış Aran Çula ak kır at durmaktadır. Bu evin sahibi de bu ata sahip Altın Arığ'dır. Altın Taycı'ya ve daha adı verilmemiş anasız babasız kalan kardeşine halaları Altın Arığ bakmaktadır. Altın Taycı güdülen maldan ve yaşayan halktan haberi olmadan Altın Çayzan ile gezip dolaşip eğlenmektedir. Halası Altın Arığ Altın Taycı'nın bu halini görüp üzülmemektedir. Bir gün öfkeli bir halde Altın Taycı ile konuşur. Babasının da böyle kendisi gibi söz dinlemediğini, gidilmemesi gereken yere giderek gökyüzüne ulaşan kutsal dağ üzerindeki ilah kızı Çarlı Purhan'nın yerine çıktığını söyler. İlahların izin vermediği bu yere çıktığı için atı ve kendisinin taş olduğunu annesinin ise babalarını kurtarmak için guguk kuşuna dönüşüp o yere uçup gittiğini ve onun da ilahların izin vermediği yere gittiği için guguk kuşu şeklinde bir taşla dönüştürüldüğünü söyler. Onları bulup geri döndürmek için dokuz yaşındaki Altın Taycı'ya yurdu emanet edip kimseye görünmeden göğün derinliğine geçip Tolay Arığ'ın yanına vardığını, Tolay Arığ'dan ağabeyini geri vermesini istediğini ancak sinirlenerek kavgaya tutuştuğunu söyler. Tolay Arığ ile mücadeleye girdiğini ancak onu alt edemeyeceğini anlayınca abisi Ak Hanın yurdu kimsesiz kalmasını diye geri döndüğünü söyler. Ancak Tolay Han'ın öfkesini yenemeyip peşinden geldiğini göğün deliğini geçerken de atının kuyruğunu kestiğini ve bu uzun yolda atının ve kendisinin yorulduğunu dinlenmek için Alp Han Hıs'ın evine girdiğini, Alp Han Hıs'ın da Tozay Han'ın oğluyla evlenmek istediğini ancak Tozay Han'ın Alp Han Hıs'ı öldürdüğünü söyler. Altın Arığ başından geçen bu olayları Altın Taycı'ya bir bir anlattıktan sonra "Han Mirgen olarak adını koyduğum erkek kardeşin öç almak için bu yere ulaşmak üzereyken sen Aştın Çayzan ile beraber gezip, yiyip, içip eğlenerek halkı üzerine güldürüyorsun." der. Oldukça öfkelenen Altın Arığ gümüş zırhını giyip sorguçlu miğferini başına takıp "Beni daha tanımadıysan sana gününü göstereceğim." diye söylenir. Bunları duyan Altın Taycı'nın korkmayan özü korkup oda evine

girip zırhını giyer halası Altın Arığ ve Altın Taycı atlarına binerek Alplerin karşılaştığı yüce dağa doğru giderler. Bellerinin arkasından birbirlerini yakalayıp yaka paça tutuşurlar. Günler süren bu mücadelede birbirlerini alt edemeyince yurtlarına geri dönerler. Altın Taycı evine geldiğinin ertesi sabahı atına binip güdülen malını sayar halkının hesabını alır. Bir sabah hizmetçi kızlarına yemek hazırlatıp onları yerken Demir dağın altında yaşayan Tibet Han'nın kızı Tibet Arığ için karşılaşma yapılacağını buraya Hırçotay'ın da geleceğini söyler. Ona destek olmak istediğini halası Altın Arığ sorarsa da avlanmaya gittiğini söylemeleri için hizmetçi kızları öğütler. Söyleyeceğini söyledikten sonra vedalaşıp atına binerek yüce dağa doğru ilerler. Tibet Han'nın uzun köyün başındaki ak saray evine vardığıında evin önünde birçok at görür, kendi atını da onların yanına bağlayarak eve girer. Tibet Han'nın evinde Hara Han'nın oğlu Hara Moos, Hara Han'nın kızı Hara Ninci, Alıp Hırçotay ve Hıyazım Möke de bulunmaktadır. Hara Ninci, Altın Taycı'nın yanına gelerek onun ününü önceden duyduğunu söyler ve içki ikram etmeye başlar. Hara Ninci içki verdikçe Altın Taycı içip sarhoş olur. Hara Ninci türkü ile Altın Taycı'ya varmak istediğini Altın Taycı da buna karşı olarak evleneceği kişinin Han Sabah olduğunu söyler. O sırada Tibet Han: *“Dağlardan toplanıp gelen yiğitlere kızımı size paylaştıramayacağıma göre yarışma başlasın. Kimin atı altın yapraklı ulu kayanın altındaki dalı kırıp önce gelirse o yiğit kızım ile evlenir.”* der. Bunu duyan yiğitler ak saraydan çıkıp atlarına binip yarışmaya başlarlar. Hırçotay Alp'ın atı geri kalınca öfkelenir birde bakar ki atının kuyruğuna ağaç kütüğü bağlanmış, bunu yapması içinde Alıp Hara Tası göndermişler. Altın Taycı da yarışını kazanmasın diye Hara Ninci içki içirip kendinden geçirmiş. Altın Taycı kendine geldiğinde Hırçotay'ın atının arkasındaki kütüğü görür ve öfkelenerek onu almaya çalışırken Hara Moz'un yüzüne tükürür ve kapışmaya başlar. AĞaç kütüğünü bağlayan Hara Tas ile Hırçotay, Hara Ninci ile de Hıyazım Möke kapışır ve büyük mücadele başlar. Bu mücadele yıllarca sürer. Hara Ninci Hıyazım Möke'yi Altın Taycı da Hara Moos'u öldürür. Sonra Hara Ninci ile Altın Taycı yaka paça kapışırlar. O sırada Hara Tas'a yenilmek üzere olan Hırçotay Altın Taycı'dan yardım ister. Altın Taycı Hara Ninci'yi yerden yere fırlatsa da öldüremez ve elinden kaçırır. Bu öfke ile Hara Tas'a yapışır ve onu öldürür.

Altın Taycı ve Hırçotay atlarına atlayıp Tibet Han'nın evine gelirler. Altın Taycı karşılaşmayı kazandıkları için Tibet Han'dan toyu başlatmasını isterler. O sırada ak saray evin içine güzeller güzeli iki kız girer. Kün Han'nın çocukları Kün Arığ ve Ay Arığ olduklarını söyleyip düğüne geldiklerini söylerler. Ellerinde içki ile gelen kızlar önce Tibet Han'a sonra da aydan güzel Altın Taycı'ya ikram ederler. Altın Taycı'nın yanına oturup içki içirerek onu sarhoş ederler. İki gün sonra Altın Taycı kendine geldiğinde çok sarhoş durumdadır ve iki kız ayakta

durup yine Altın Taycı'ya içki ikramında bulunurlar. Altın Taycı bu kızların kendine uyku vermeyeceğini düşünerek evin dışına çıkıp kekiklerin arasında yatar. Altın Taycı eve gelmeyince iki kız dışarı çıkıp Altın Taycı'nın izini sürer. Altın Taycı'yı da bulunca da gerçek hallerine dönüşürler. Hara Han kızı Hara Ninci ile Üzüt Han kızı Uçan Arığ olan bu kızlar aralarında anlaşarak Altın Taycı'yı öldürmeye niyetlenirler. Hara Ninci çok sevdiği Altın Taycı ile evlenmek istediği için ona ne yapacağını çok şey bilen ninesi Çaba Hula Huu'dan öğrenebileceğini söyleyerek Altın Taycı'yı atın kuyruğuna bağlayıp canlı olarak götürmeye karar verir. Hara Ninci Altın Taycı'yı kendi atına bağlar, Üzen Arığ da kara tilkiye dönüştüğünde köyün dışına sessizce çıkarlar. Uzun yollar aştıktan sonra Altın Taycı'yı Ak Han'nın yurduna ulaştırırlar. Uçan Arığ Hara Ninci'ye Tibet Han'nın toprağına varıp orada ölen ağbeyi Hara Moos'un tedavi edip iyileştirmesi gerektiğini söyleyince atlarına atlayıp Tibet Han'nın toprağına geri dönerler. Altın Taycı'nın sürükleyerek dağlar aşan yorga kula at sahibini de alıp yurtlarına doğru hızla koşar. Onu gören halk Altın Taycı'ya bir şey olduğunu anlar. Yorga kula at ak sarayın önüne vardığında Altın Arığ ve kardeşi dışarı çıkarak Altın Taycı'yı atın kuyruğundan çözüp ak saraya sokar. Altın Arığ isim koyacağı Altın Taycı'nın kardeşi erkek çocuğa bineceği atın olgunlaştığını onu yakalayıp getirirse adını vereceğini söyler. Çocuk atı yakalayıp getirdiğinde Altın Arığ çocuğa Ah Han babalı Ayazın Arığ analı Altın Taycı ağabeyli Ay Mirgen adını koyar.

Bir gün Altın Arığ tüm halkını hazırlattığı sofrasına çağırır masa etrafında toplanan herkesin içinde Ay Mirgen'nin bu yurda han olacağını söyler. Altın Taycı ve halk Ay Mirgen'nin hanlığını kabul ederler. Hara Moos'un intikamını almak için kan kıvılcı atlı Han Mirgen ile birlikte Hara Moos ve Hara Ninci çıkıp Altın Arığ'ın yurduna gelirler. Bunu duyan Ay Mirgen ve Altın Taycı zırhlarını giyip miğferlerini takarak kapışma için hazırlanırlar. Yüksek dağın zirvesinde Ay Mirgen Alp Han Mirgen ile güreşmeye başlar. Günler süren kapışmada Ay Mirgen'nin gücü kalmaz. O sırada Altın Taycı Altın Çayzen ile içki içmektedir. Altın Arığ Ay Mirgen'nin yardım istemesini duyunca atına binip yüce dağa doğru koşar. Ay Mirgeni Han Mirgen'nin elinden alır ve sonra Hara Moos ile kapışmaya başlar. Ay Mirgen de o sırada Hara Ninci ile kapışır. Altın Arığ Han Mirgen'i öldürdüğü sırada Altın Taycı onlara yardım için gelir. Hara Moos'u da Altın Taycı öldürür. Ay Mirgen Hara Ninci'yi öldürecekken Altın Taycı buna müsaade etmez. Hara Ninci'yi atın kuyruğuna bir kütük ile bağlayarak yurtlarına getirir. Altın Arığ Altın Taycı'ya Hara Ninci'nin gün gelip zarar vereceğini bu nedenle neden öldürmediğini sorar. Altın Taycı da Hara Ninci'den korkmadığını söyler.

Altın Arıĝ ile Altın Taycı'da masa başında oturup sohbet ederlerken kızıl doru atlı Tazı Möke çıkıp gelir. Demir daĝların üzerinde göĝe kadar demir bir melez ağacın yükseldiğini bu melez ağacın dokuz kertiĝe kadar çekip eğilmesi gerektiğini bu yüzden Altın Taycı'nın yardımına ihtiyaç duyulduğunu söyler. Bunu yukarıda duran dokuz ilahın söylediğini ve yedi gün içinde de gidip o demir melez ağacı eğmezse taşa döneceğini söyler. Altın Tycı Hazırlanıp hemen yola çıkar ve demirden melez ağacı bulur. Burada Hırçotay'ı ve Atın Teek'i de görür. Altın Taycı demir melez ağacın dallarından tutup son gücünü kullanarak dokuz kertiĝe kadar çeker. Hırçotay ve iyi yiĝitler bir araya gelip içki içerlerken Uçan Arıĝ ve Hara Ninci çıkıp gelir. Uçan Arıĝ Altın Taycı'nın yanına varıp bu demir melez ağacı kardeşi Hara Hushun'un da dokuz kertiĝe kadar çektiğini söyler. Üzüt Han: "*Kimin daha iyi han olduĝunu anlamak için kardeşim Hara Hushun ile güreş.*" der. Öfkelenen Altın Taycı Hırçotay sakinleştirmeye çalışsa da Altın Taycı Hara Han'nın toprağına gitmeye hazırlanır. Altın Taycı yola çıktığında Hırçotay'da güzel bir genç oĝlan bulup ata bindirir ve onun arkasından Üskür Molat ile atlarına binerek Altın Taycı'nın vardıĝı yere doğru giderler. Altın Taycı Hara Han'nın yurdunda Han Hushun ile güreşmeye başlar. O sırada Huu İney yerin dibinden kasırğa olup gelerek Hara Ninci'ye ve Uçan Arıĝ'a yaptıĝı acı zehri vererek bunu Altın Taycı'ya içirmelerini ister. Bu zehir sayesinde Altın Taycı'nın gücünün azalacağını söyler. Bunu duyan Altın Arıĝ dilli ağızlı diri ısıklı okunu alıp yardıma geleceğini söyler. Altın Taycı'nın saf canını alırsa Huu İney'in yerin en alt katına ineceğini ve sonrada onları yanına alacağını söyler ve gider. Altın Taycı'ya zehri içirirler Altın Taycı güreşte yenik düşerek ölür. O sırada ona yardıma gelen kız çocuĝu Altın Taycı'nın atına binerek kötü şeytanları yakalayamadan Altın Taycı'nın yurduna doğru yola çıkar. Tibet Han toprağında öldürülen ve sonra da diriltilen Hara Tas da bu kız çocuğunun canını almak için izini sürmektedir. Hırçotay Altın Taycı'nın ölü bedenini görünce Han Hushun'nun yüzüne tükürüp yanağına vurunca bu sefer ikisi kapışmaya başlar. O sırada Altın Arıĝ gelip Altın Taycı'nın öldüğünü görünce feryat edip ağlar. Kara daĝların üstünden Ay Mirgen de onların yanına gelir ve Üzüt Molat ile kapışmaya başlar. Altın Arıĝ canlı okunu çıkariĝ Üzen Arıĝ ile Hara Ninci'nin birde Hara Han'nın canını almasını emreder. Canlı ok hepsinin canını alıp sahibi Altın Arıĝ'ın yanına gelir. Hara Tas ile kapışan Altın Teek'te ölünce Altın Arıĝ bu kez Hara Tas'ın beline yapışıp fırlatır. Hırçotay da Hara Hushun'nun elinden ölmüştür. Altın Arıĝ öfkelenerek Hara Hushun'u öldürür. Üzüt Molat ile kapışan Ay Mirgen'e yardıma koşan Altın Arıĝ onu da öldürür. Ölen Altın Taycı'nın yanına varan Atın Arıĝ Huu İney'in az önce dokuz toygari alıp yerin altına indiğini anlar. Ay Mirgen'e ölmüş olan bu iyi Alpleri diriltmek için lazım olacak ak daĝın üstündeki altın göldeki altın kamların arasından

ak otu alıp getirmesini söyler. Ay Mirgen ak otu almak için Altın Arıĝ'da Huu İney'i bulmak için yola çıkarlar. Yüksek daĝlar aşan Altın Arıĝ canlı okunu yanına alıp Uçan Arıĝ kılıĝına bürünüp Huu İney'in evine gider. Uçan Arıĝ eve girer girmez ağlamaya başlar. Huu İney neden ağladığını sorunca alp yiĝitlerin öldüğünü Hara Nincinin de yolda düştüğünü söyler. Uçan Arıĝ Huu İney'e dokuz toygari getirip eline vermesini ister. Huu İney eski gücünün kalmadığını Altın Arıĝ ile mücadelesinde ölebileceğini düşünerek Uçan Arıĝ'a dokuz toygari almak için yedi sarı kızla birlikte kara denizin dibine inmesi gerektiğini söyler. Altın Arıĝ'ın oyununa gelen Huu İney yedi kızını yanına çağırduğunda Altın Arıĝ canlı okunu çıkarıp emir verip Huu İney'in ve yedi kızın canını alır. Uçan Arıĝ şeklinde olan Altın Arıĝ da özüne döner. Dokuz toygari yanına alıp atına binerek Hara Moos'un toprağına ulaşır. Altın Arıĝ dokuz toygari temizleyip tütsülerken yanına Ay Mirgen gelir ve elindeki üç boğumlu ak otu halasının eline verir. Altın Arıĝ bu otların boğumunu kopardıktan sonra çiğnemeye başlar ve daha sonra Altın Taycı'nın yüzüne tükürür. Altın Taycı derin nefes alırken Altın Arıĝ bu dokuz toygarin birini Altın Taycı'nın ağzına koyar. Dokuz toygarin hepsi bir bir Altın Taycı'nın ağzına girdiğinde Altın Taycı eski gücüne kavuşur ve ağlayarak halası Altın Arıĝ'ın boynuna sarılır. Altın Arıĝ elindeki ikinci boğumla Hırçotay'i üçüncü boğumla da Altın Teek'i diriltir. Üç arkadaş kendilerine geldikten sonra atlarına atlayıp kendi yurtlarına doğru yola çıkarlar. Ancak Altın Arıĝ Altın Taycı'ya Ay Mirgen ile beraber yurtlarına gideceğini Altın Taycı'nın ise eşi olacak Han Sabah için karşılaşmaya katılması gerektiğini söyler. Altın Arıĝ ve Ay Mirgen kendi yurtlarına Altın Taycı da Alp Küreldey'in yurduna kızı Han Sabah'ı almak için yola çıkar. Altın Taycı yüce daĝlar aşarak Alp Küreldey'in yurduna gelir. Altın Taycı selamını verip masa başına oturur. Alp Küreldey masanın çevresinde oturan Alpleri tek tek tanıtır. Tozı Möke, Tolay Arıĝ, Tinir Teek ve Alıp Hara Tay'ı tanıttıktan sonra yarışmayı başlatır. Yiĝitlerden kızıl deniz kıyısında kızıl daĝ yamacında kızıl foyga içinde kırk çift boynuzlu kızıl geyiğin boynuzunu kesip getirmelerini ister. Bütün yiĝitler büyük bir heyecanla atlarını kızıl denize doğru koştururlar. Altın Taycı'nın sarhoşluğu daha geçmediği için büyük kızıl geyiği sonradan görür ve peşine düşer. Kızıl geyiğe yaklaştığında kırk kulaç ipek organını fırlatıp geyiğin boynuzlarına dolar. Geyiği yere yatıran Altın Taycı boynuzunu kökünden keser. Elindeki boynuzu Alıp Küreldey'e vereceksen Tazı Möke gelip Altın Taycı'nın elindeki boynuzu almaya çalışır. İki yiĝit burada kapışmaya başlar. Tazı Möke ablası Tolay Arıĝ'dan yardım ister ve ikisi bir olup Altın Taycı'ya saldırır. Dokuz gün süren mücadelenin sonunda Altın Arıĝ çıkıp gelir. Tolay Arıĝ ile Altın Arıĝ kapışmaya başlar. Bu iki kızın dövüşmesini tüm yiĝitler izler. Altın Arıĝ Tolay Arıĝ'ın canını Altın Taycı da Tözi Möke'nin canı alır. Altın Arıĝ ve Altın

Taycı Alıp Küreldey'in evine gelirler Han Sabah'ı eş olarak isterler. Alıp Küreldey kızı Han Sabah'ı Altın Taycı'ya verir ve büyük bir toy düzenletir. Toy bittikten sonra Altın Taycı, Han Sabah ve Altın Arıĝ yurtlarına doğru yola çıkarlar. Yurtlarına vardıklarında halk onları coşkuyla karşılar. Dokuz gün süren bir toy düzenlenir ve toy bitip dinlenmeye çekildiklerinde ak sarayın önüne Çarılı Köök varıp gelir. Çarılı Köök, Altın Arıĝ ile evlenmek için altı yıl beklediğini buraya da altıncı kez geldiğini söyler. Altın Taycı Altın Arıĝ'ı Çarılı Köök'e verir. Yurdun hanı Ay Mirgen büyük bir toy düzenler. Toy bittikten sonra Altın Arıĝ kemerini zırhını ve canlı okunu Han Sabah'a vererek bunları kullanacak neslin ondan türeyeceğini söyler. Altın Arıĝ Çarılı Köök ile birlikte halkına veda edip yola çıkar. Ay Mirgen annesi yerine koyduğu Altın Arıĝ'ın gitmesine üzüldü günlerce ağlar. Günler sonra Han Sabah bir kız çocuğu dünyaya getirir. O sırada Ay Mirgen'de Kökhan'ın kızı Köğün Arıĝ ile evlenmek için yurttan ayrılır. O gittikten sonra ak sarayın önüne bir at gelip sahibi Altın Teek'in Hırçotay'ın yurdunda Alplere yenilip yiğitlere kendini güldürdüğünü söyler. Bu mücadelede Közer Han'ın oğulları Otlıĝ Köz ile Hanıĝ Köz'ün Hırçotay'ı öldürdüğünü söyler. Tüm bu yaşananları duyan Altın Taycı öfkelenerek yurdundan çıkıp atını sürer. O sırada kendine eş edinmek için yarışmaya giden Ay Mirgen yarışta Alplere yenik düşmek üzereyken yengesi Han Sabah'ın yardımı gelmesiyle Alpleri yener yarış kazanır. Ay Mirgen, Köğün Arıĝ ile evlenir ve büyük bir toy düzenlenir bu toya halası Altın Arıĝ ve eniştesi Çarılı Köök ile oğlları Altın Arçol katılır. Onlar geldiğinde Han Sabah Altın Arıĝ'dan kızının adını koymasını ister. Altın Arıĝ zırhını ve miğferini verdiği kıza Han Tolay Arıĝ adını verir. Canlı okunu Ay Mirgen'den doğacak çocuğa vereceğini bu yüzden kendisine öfkelenmemesini söyler. İsmi konan Han Tolay Arıĝ babasına yardım etmek için yola çıkar. Altın Arıĝ'ın oğlu Altın Arçol da ona eşlik eder. Közer Han'ın yurduna vardıklarında babası Altın Taycı'nın güçsüz kaldığını görünce Ottıĝ Köz ile kapışıp onu öldürür. Altın Arçol'da Hanıĝ Köz'ü öldürür. Közer Han'ı da öldürmek isteyince de Közer Han, kılıç boynuzlu boğasını yardıma çağırır. Han Tolay Arıĝ boğasının boynuzlarından tutup yere sererken Altın Arçol da Közer Han'ı öldürür. Han Tolay Arıĝ ile kılıç boynuzlu boğa gök kayanın içinde kapışmaya devam ederken Altın Arçol kayanın içine girip ona yardım eder. Kırk gün süren kapışmada ikisinde gücü tükenir. Han Tolay Arıĝ yedi uçlu mızrağını çıkarıp boğayı öldürünce Han Tolay Arıĝ ile Altın Arçol gök kayanın içinden çıkarlar. Çarılı Köök'ün topraklarında sarhoş olan Altın Taycı Kögey Köz'ün eline düşmüştür. Han Tolay Arıĝ babasını kurtarmak için Kögey Köz'ün yurduna vardığında babasının ölmüş bedenini görür. Han Tolay Arıĝ babasını ve atını yanına alarak yurduna doğru yola çıkar. Yurduna vardığında onu Ay Mirgen ve annesi Han Sabah karşılar. Altın Taycı'nın ölü bedenini döşeğe yatırıp onu diriltecek

ilacın nasıl bulunacağını düşünürler. Han Sabah büyücülüğünü ortaya koyarak Han Tolay Arıĝ'ı, gökyüzünün dibinde dokuz güne varılacak olan kızıl kum bozkırın ortasındaki kızıl kayanın orta vadisinde kız suretli kızıl taştan akan bengi suyu alması için yollar. Han Tolay Arıĝ atını dörtnala koşturup gökyüzünün baĝrını delerek kızıl kum bozkıra ulaşır. Atına kamçı vurarak kızıl kum bozkırını bir hamlede geçen Han Tolay Arıĝ ateşli bozkıra vardığında burayı yavaş yavaş geçmek zorunda kalır. Bu ateşli bozkır Han Tolay Arıĝ'ın ve atının canına zarar verir. Altı günde geçtikleri bu ateşli bozkırdan sonra kendilerini yere atarlar. Bedenlerindeki sızı ile yuvarla yuvarlana kızıl kayaya ulaşırlar. Kayadan akan bengi su ile atını ve kendini yıkayan Han Tolay Arıĝ iyileşerek yanına bu sudan alıp yurduna varır. Han Tolay Arıĝ'ın getirdiği suyu Altın Taycı'ya içirirler ve bunun üzerine Altın Taycı dirilir. Bu sevinçle ak sarayda bir masa kurulur. Yiğitler birbirlerini ağırlayıp ikramda bulunurken başlarından geçen savaşları ve kahramanlıklarını anlatırlar. Altın Arçol Kigdey Arıĝ ile Hırçotay'ın oğlu Hanlıĝ Hılıs Han Tolay Arıĝ ile Ay Mirgen'nin oğlu Altın Kiris Altın Tana ile evlenir. Ay Mirgen ve Altın Taycı yurtlarına Altın Kiris'i han ederek dinlenmeye çekilip güzel bir yaşantı sürerler (Killi, 2013: 62-207).

5.9. AY HUUCIN

Han Migren adlı altı yaşındaki erkek kardeşinden başka kimsesi olmayan çirkin yaratılışlı ve korkunç yüzlü Hıs Han, dokuz kenarlı Hızıl kaya tarafında uzanan kumlu yazıdaki obasında kardeşi ile birlikte yaşamaktadır. Bir gün Hıs Han'ın obasına Kün Tönis Han adlı bir yiğit gelir. Bu yiğit, Pay Sarıĝ Han ile evlenmek için yeraltı yurduna gitmesi gerektiğini ve bunun için de Han Mirgen'nin yardımına ihtiyacı olduğunu söyler. Bu yardımın karşılığında ise Han Mirgen'e Hara Ninci ile Pora Ninci isimli kızlardan hangisini beğenirse alabileceğini söyler. Ancak çirkin yüzlü Hıs Han, Kün Tönis Han'ın daha altı yaşında olan Han Mirgen'e yaptığı bu teklife çok öfkelenir ve Kün Tönis'i kovar. O da tek başına yeraltı yurduna gider.

Bir gün Hıs Han, kardeşi Han Mirgen'e mallarını zarar veren bir kurt olup olmadığına bakmasını ve varsa eğer o kurdu bulup getirmesi karşılığında onu evlendireceğini söyler. Hıs Han, malların yayıldığı yazıda kulağı ve kuyruğu olamayan kurdu bulup getiren Han Mirgen'e söz verdiği gibi evleneceği kızını söyler. Bunun üzerine Han Mirgen evleneceği kız olan Han Hıs'ı almak için yola çıkar. Uzun yollar aştıktan sonra Han Hıs'ın obasına varan Han Migren, Han Hıs'a kendisi ile evleneceğini söyler. Buna çok öfkelenen Han Hıs, Ay Tönis, Han Tönis ve Timir Teek adlı yiğitlerine Han Mirgen'i öldürmeleri için emir verir. Günlerce üç yiğit ile

savaşan ve nihayetinde üçünü de öldüren Han Mirgen en son Han Hıs ile savaşır. Han Mirgen, Han Hıs karşısında gücünü kaybetmeye başladığı vakit bir boz şahin göklerden süzülerek inip ona yardım eder. İnsan sesiyle konuşan bu boz şahin Han Mirgen'e yurdunun iblisler tarafından işgal edildiğini söyler. Han Mirgen, Han Hıs'ı zorla da olsa atına bindirerek yurdunu kurtarmak için yola çıkar. Han Mirgen'i obanın girişinde küçük bir kız karşılar. Han Mirgen, bu kızı gördüğünde ablası Hıs Han'ın biriyle evlenip çocuk doğurduğunu düşünürken ablası Han Mirgen'e bu kızı takip etmesini söyler. Han Mirgen'in ak yazıda bulduğu kız, iki atın yanında konuşmakta ve atların da ona insan diliyle karşılık verdiğini görür. Ak yazıda ala kısrağı emen bu küçük kız, anne ve babası olan ylıkırla beraber mi yoksa başka bir yerde mi yaşaması gerektiğini sorar. Buna karşılık insan diliyle konuşan at, kızına attan doğmuş olsa da halkın arasında Hıs Han'ı abla, Han Mirgen'i de ağabey edinerek yaşaması gerektiğini söyler. Bu küçük kız attan kendisine ad koymasını ister. At, ona dokuz kulaç boylu, üç kulaklı ala kula adlı ylıkıdan doğan Ay Huucın adını koyar. İki attan dünyaya gelen Ay Huucın aynı atlardan doğan üç kulaklı ala kulaya binerek obaya geri döner. Hıs Han otağına gelen Ay Huucın'ı besleyip doyurduktan sonra kara sandıktan çıkardığı zırhla da onu güzelce donatır. Ay Huucın, Hıs Han ve Han Mirgen'e hepsinin aynı otağda yaşayamayacağını ve kendisinin ayrı bir otağ kurmak istediğini söyler. Bunun üzerine Ay Huucın, Hıs Han'ın otağının alt tarafına, altın örtüsünü çıkarıp attığında bir altın otağ kurar ve altın yüzüğünü çıkarıp atmasıyla da oluşan kazığa üç kulaklı ala kula atını bağlar. Oluşan bu yerde yaşamaya başlayan Ay Huucın bir gün Hıs Han ve Han Mirgen'e daha önce obalarına gelip yerin altına inmek için Han Mirgen'den yardım isteyen Kün Tönis Han'ın yerin altındaki görünmez iblisler tarafından vurulduğunu söyler. Yurdunu ve halkını emanet ettiği Hıyğa Ciçen'nin ise halka eziyet ettiği bu yüzden Hıyğa Ciçen ile savaşıp Kün Tönis'in yurduna sahip çıkacağını söyler ve gider. Dokuz yıl süren savaşın ardından Ay Huucın Hıyğa Ciçen'i yenerek malını ve halkını alıp kendi yurduna döner.

Bir gün Han Mirgen'in eşi Han Hıs, eşi ve ablasına Tanrı'nın Han Mirgen için belirlediği kişinin kendisi olmadığını evleneceği asıl kişinin Kün Han'ın kızı Kün Arığ olduğunu söyler. Bunun üzerine Han Mirgen Kün Arığ'ı almak için obadan ayrılır. Han Mirgen obadan ayrıldıktan bir süre sonra da Hıs Han ölür. Hıs Han'ın çok üzülen ve ağlayan Ay Huucın bir anda eski haline yani at şekline dönüşerek kişnemeye başlar. Ay Huucın, Hıs Han'ın cenazesini alıp Hanım zirvesindeki altı köşeli Ah Kaya'nın içindeki parlak taşlı mezara yatırır. Ay Huucın burada da ağlamasına devam ederken birden Ah Kaya yere batmaya başlar. Ah Kaya'nın dışında sahibini bekleyen ala kula at, sahibi Ay Huucın'ı uyarmak ister ancak o ne atın kişnediğini duyar ne de Ah Kaya'nın battığını fark eder. Bir kez daha at kişneyerek Ah

Huucın'ı uyarır ve Ay Huucın son anda batan Ah Kaya'dan canını kurtarır. Obaya vardığında kendisini yengesi Han Hıs karşılar. Sırada Ay Huucın cebinden bir altın yüzük ortaya atar ve bu yüzük altmış örgülü bir kıza dönüşür. Ay Huucın, bu kızın Han Mirgen'in ikinci eşi olacak Ah Çibek Arığ olduğunu söyler ve Han Mirgen dönünceye kadar da Ah Çibek Arığ'ı yengesine emanet edip obadan ayrılır. Han Hıs, kuması Ah Çibek Arığ'la ak otağda birlikte yaşarlarken Han Hıs'ın aylar sonra doğum sancıları başlar. Han Hıs, Ak Çibek Arığ'dan kendisine yardım edecek birilerini bulmasını ister. Ak Çibek Arığ da gördüğü bir ak otağdan içeri girer ve burada gözleri görmeyen yaşlı bir kadın ile karşılaşır ve ondan doğum sancuları başlayan Han Hıs'a yardım etmesini ister. İlk başta gözü görmediği için razı olmayan yaşlı kadın Ak Çibek Arığ'ın ve otağda bulunan küçük kızın ısrarı ile ikna olur. Ak otağa vardıklarında yaşlı kadın kapının önünde doğum yapan kara itin iki eniğini göğsüne sokar, Ak Çibek Arığ ve küçük kızın da otağa girmemesini tembihler. Onlar dışardayken yaşlı kadın Han Hıs'ı doğurtur. Doğan çocukları silkeleyerek altın bir topa dönüştürür. Çocukların yerine iki eniği koyan yaşlı kadın altıntopa dönüştürdüğü çocukları da cebine koyar. Otağdan çıkarken de Han Hıs'ın kara itle birlikte olduğunu ve bu yüzden iki enik doğurduğunu söyleyerek iftira atar.

Han Hıs, kendine geldikten sonra çocuklarını görmek ister. Ah Çibek Arığ Han Hıs'a olan biteni anlattıktan sonra Han Hıs, baş yastığının içinde sakladığı düğümlü eşarbinin içindeki ay ayna ve gün aynayı çıkarır. Bu aynalardan yeraltı yurdunda iki kara tilki kılığına bürünmüş olan Hara Ninçi ile Pora Ninçi'nin koyunlarından çıkarıp fırlattığı iki altıntopun kendi çocuklarına dönüştüğünü ve başlarına toplanan iblislerin de çocuklarını dövdüğünü görüp ağlamaya başlar. Han Hıs ve Ah Çibek Arığ bütün bu olan bitene ağlayıp dururken Han Mirgen, evlenmek için almaya gittiği Kün Arığ ve onun erkek kardeşi Kün Töñis Han ile çıkıp geliverir. Han Mirgen çocuklarını bulmak üzere Kün Töñis Han ile yeraltı yurduna doğru yola koyulur. Han Mirgen, yeraltı yurduna inmeye korkan Kün Töñis Han'ı üç kulaklı ala kula atın izini sürüp kardeşi Ay Huucın'ı bularak yardımına çağırmasını söyler. Han Mirgen, yeraltına doğru yoluna devam ederken Kün Töñis Han da Ak Çibek Arığ'ın izini sürer. Han Mirgen, yerin altına girdikten sonra ilk olarak çok sayıda günahsız insanı öldürdüğü için kargışa uğrayan ve acı çeken Alıp Hushun'u görür. Alıp Hushun, Han Mirgen'den yardım etmesini ister ancak Han Mirgen kargışa uğramış kişiye yardım edemeyeceğini söyler. Buna sinirlenen Alıp Hushun, Han Mirgen'e "Dört gözlü kara it ol! Dokuz okka bakır gürzü boynunda asılı olsun!" diye beddua eder. Han Mirgen, bir süre sonra kara ite dönüşüp, dokuz okka bakır gözü de boynunda asılır. Han Mirgen, haline ağlayıp it gibi uluyarak koşarken Hara Nehri'nin kıyısına gelir. Burada görünmez iblislerin kırlangıç gibi kaynadığı bir oba görür. Obaya varan Han Mirgen

Pora Ninçi ile Hara Ninçi'nin otağının önüne gelir. Otağdakiler, köpek kılığındaki Han Mirgen'i obanın bekçisi kara it sanıp otağı ona emanet ederek otağdan ayrılırlar. Beşikte uyuyan bir kız bebek vardır ve bu kız bebek: "*Keşke bu kara it babama dönüşse, ben de bu acıdan kurtulsam.*" diyerek ağlamaktadır. Han Mirgen, bu ağlamaya dayanamaz ve gerçek haline dönüşmek için dua eder. Gerçek haline dönen Han Mirgen, beşikteki kızın kendisinin kızı olduğunu anlar ve kızı silkeleyip altın yüzüğe dönüştürerek yanına alır ve buradan ayrılır. Hara kayaya varan Han Mirgen, burada demir direğe demir çivi ile çivilenmiş haldeki oğlunu bulur. Oğlunu da altın yüzüğe çevirir ve yüzükleri saklamak için baldırlarını keserek oraya yerleştirir. Han Mirgen, Pora Ninçi'nin kocası Çizgi Tas ve ordusu ile yedi yıl boyunca savaşır, çok düşman askeri öldürür. Bu sırada ağabeyinin atının izini sürerek yeraltı yurduna inan Ay Huucın burada Alıp Hushun'la karşılaşır. Alıp Hushun, Ay Huucın'dan da yardım ister ancak Ay Huucın da ağabeyi gibi kargışa uğramış birine yardım etmeyeceğini söyleyerek Alıp Hushun'u öldürür ve yoluna devam eder. Yüksek sırtın üstünde ağabeyi Han Mirgen'i bulan Ay Huucın, hemen ağabeyinin yanına gider. İki baldırını kesip altın yüzükleri çıkaran Han Mirgen, yüzükleri silkeleyerek çocuklarını Ay Huucın'a gösterir. İki çocuk, silkinip birbirine benzer iki akkuş olup yurtlarına doğru kanat çırparak uzaklaşırlar. Ay Huucın ve Han Mirgen de atlarına binip yeraltı yurdundan çıkarak iki akkuşa dönen çocuklara yetişmeye çalışırlar.

Gerçek hallerine dönen çocuklarla beraber otağa varırlar. Yiyip, içip karınlarını doyurduktan sonra Han Mirgen iki eşine de düğün yapmadığını fark eder. Dokuz gün süren bir toy düzenler. Bu toyda çok içip sarhoş olan Ay Huucın, kibirlenerek: "*Yukarıda duran yedi yaratıcıdan üç kez üstünüm. Yer Tanrısı yedi erlikten yedi kez üstünüm.*" diye bağırır. Bunun üzerine yer yarılır gök gürler ve cezalandırmak isteyen yaratıcılar tarafından kolundan tutulup kaldırılır. Han Mirgen'in iki çocuğu, Ay Huucın'ı tutmaya çalışsa da başaramazlar. Gözden kaybolan Ay Huucın'ı bulmak isteyen iki çocuk silkinip akkuşa dönüşerek peşinden giderler. Ay Huucın'nın kibir ile söylediği sözlere öfkelenen altı yaratıcı, en küçükleri olan yedinci yaratıcının savunması ile Ay Huucın'ı affeder ve serbest bırakır. Kök kayanın yanında bulan çocuklar Ay Huucun'ı boz bir şahine dönüştürerek üçü birlikte obalarına doğru kanat çırpıp uzaklaşırlar. Obalarına geldiklerinde Han Mirgen çocuklarına birer at verir ve Ay Huucın'dan da çocuklarına ad koymasını ister. Ay Huucın erkek çocuğa Altın Teek, kız çocuğa da Altın Arığ adını koyar.

Ay Huucın ve Altın Arığ, halkına ve malına kötü davranan hanlarla savaşmak için obalarından ayrılırlar. Obadan ayrılalı yedi yıl olmuştur ki Ay Huucın'nın ve Altın Arığ'ın atı

çıkagelip Han Mirgen'e ikisinin de Hıyğa Cicen ve Alıp Hushun tarafından saldırıya uğradıklarını söyler. Haberi alan Altın Teek hemen yola koyulur ve yanlarına varıp savaşa katılır. Savaşta yardımlarına Ak Çibek Arıĝ'ın oğlu Altın İĝrek de gelir. Altın İĝrek burada yardımını gördüğü Tönis Han'ın kızı Kilin Arıĝ ile evlenmek ister ve onu alıp obasına döner. Savaşta kalanların yanına tekrar dönen Kilin Arıĝ yanına bu sefer kardeşi Ay Çarılı'ı da alır. Uzun yollar gidip Çalat Han'ın yerine gelen kardeşler Altın Teek, Altın Arıĝ ve Kün Tönis'in öldüğünü Ay Huucın ve Han Mirgen'in de ağır yaralandığını görürler. Ay Çarılı, Ay Huucın'ı; Altın İĝrek ise Altın Teek ve Altın Arıĝ'ı iyileştirip canlandırırlar. Tekrar canlanan Altın Teek, Han Mirgen'i, Han Mirgen de Kün Tönis Han'ı dirilttikten sonra hep beraber Çalat Han'ın obasına giderler ve burada kırk yıl süren bir savaşı başlatırlar. Halka kötülük eden görünmez iblislerin hepsini öldürürler. Çalat Han'ın kızı Çalay Puruhan'ı Altın Teek'e alırlar. Obalarına döndüklerinde ise Altın Teek ile Çalay Puruhan ve Altın İĝrek ile de Kiliñ Arıĝ'ın düğünlerini yapıp, dokuz gün süren bir toy düzenlerler (Ergun, 2010: 181-391).

5.10. ALTIN ARIĝ

Altay daĝlarının etekleri boyunca uzanan Ak Deniz kıyılarında halkın yaşadığı büyük bir köy bu köyün ortasında da ak bir otaĝ vardır. Otaĝın önünde ak boz bir at baĝlıdır. Otaĝda ise halkın hanı, hayvanların sahibi Picen Arıĝ yaşamaktadır. Picen Arıĝ, bu köyün asıl sahibi olan Alp Han ve Ak Ölen Arıĝ'ın ömürlerinin son zamanlarında dünyaya getirdikleri altı yaşındaki oğulları Çibetey Han'ı yetiştirmektedir. Bu çocuk büyüyünceye kadar köyün hanı Picen Han'dır. Bir gece kardeşi İcen Han ile birlikte babaları Altın Sayzan'nın yanına giderler. Çünkü Picen Han çocuk büyütmeyle bir ülkeye han olunamayacağını ve dolayısıyla bir şey kazanamayacağını düşünmektedir. Bu düşünce ile babalarının yanına varırlar. Ancak babaları bu düşünceyi doğru bulmaz. Yurdu koruyan güçlü Huu İney'in de bu düşünceden memnun kalmayacağını söyler. Altın Sayzan kızı Picen Han'ı iktidar olma hırsından vazgeçirmeye çalışsa da Picen Han Huu İney'in varlığından korkmadığı söyler. Picen Han, babasının karanlıkta kendilerini korumak amacıyla verdiği canlı kılıç ile kayanın içinde yaşayan ölümsüz kahraman Altın Arıĝ ile atı Ak Bozu ve altı yaşındaki Alp Hanı öldürür.

Picen Arıĝ, hanların giydiği altın yakalı elbiseyi giyinip altın bastonu da eline alarak halkın hanı olur. Ancak hanı olduğu halkına iyi davranmaz, bir gün ak otaĝın önünde dururken yanına biri dişi diğeri erkek iki kuzgun uçup gelir. Picen Han dişi ala kuzgunu esir alarak kara erkek kuzgundan evlenmeyi düşündüğü Sarı daĝın eteğindeki Sarı Deniz kıyısındaki ülkenin

hanı Alp Saaday'ın yanına gitmesini, üç gün içinde geri gelmezse de dışı ala kuzgunu öldüreceğini söyler. Erkek kara kuzgun üç gün sonra gittiği yerden geri gelir ve Alp Saaday'ın üç gün içinde geleceğini söyler. Gerçekten de Alp Saaday üç gün içinde gelir. Picen Arığ ve kardeşi İcen Arığ Alp Saaday'ı karşılayıp, misafir edip ikramda bulunurlar. Alp Saaday, buraya neden çağrıldığını sorar. Picen Arığ da kendisiyle evlenip buraları himaye etmesini söyler. Alp Saaday bunu kabul eder ve üç gün üç gece süren bir düğün yaparlar. Halkını ve hayvanlarını zorla peşine takıp yolda yürüyemeyen hayvan ve yaşlıları vurarak yollarına engel olana ağaç dallarını kesip Alp Saaday'ın yurduna varmaya çalışırlar. Onlar bu şekilde yola devam ederken üç kulaç boyundaki bir bozkurt güzel yurdun viran olduğunu görür. Bu bozkurt ulayarak şekil değiştirir ve Huu İney'e dönüşür. Huu iney dizlerine vura vura viran olmuş yurdu için ağlar. Olup biteni anlamaya çalışır. O sırada boş kalan evin önünde duran bir yiğit ona anne diye seslenir. Seslenen bu yiğidin oğlu Hulatay olduğunu anlayan Huu İney, yiğidi ve atını yanına alarak Ak Kaya'ya gider. Ak Kaya'nın içinde Picen Arığ tarafından kesilmiş olan Çibetey Han'ı, Altın Arığ'ı ve Ak Boz atı görür. Onları canlılık veren su ile diriltir. Huu İney oğlu Hulatay'ı onlara teslim eder sonrasında da Alp Saaday'ın ülkesine varıp Picen Arığ'ı ve İcen Arığ'ı öldürmelerini vasiyet eder. Ak kaya parçalanır ve Huu İney içinde kalır. Altın Arığ ile Hulatay atlarına binip ülkelerine varmak için yola çıkarlarken Çibetey Han ise Alp Saaday'ın ülkesi gitmek için uçan halısına biner ancak Hulatay han olmak istediği için Çibetey Han'ı okuyla vurarak öldürür. Hulatay, Altın Arığ ile birlikte Alp Saaday'ın ülkesine ulaşır. Picen Arığ ve İcen Arığ korkmuş olsalar da onları misafir ederek ağırlarlar. Ancak Hulatay, Picen Arığ'ı, İcen Arığ'ı ve Alp Saaday'ı öldürmekten geri kalmaz ve canlarını oracıkta alır. Yaptığı kötülüğün farkına varan Hulatay, otlardan bir ilaç hazırlayarak Çibetey Han'ı diriltir. Altın Arığ Altay dağında kalarak buradaki hayvanların başında beklerken Hulatay ve Çibetey Han da ülkelerine dönerek halkı ile birlikte mutlu yaşarlar.

Hulatay, Pora Han'nın kızı Pora Ninci ile Çibetey Han ise Alp Han Kız ile evlenir. İkisi de hanımlarından çocuk beklerler. Rahat bir şekilde hayat sürerlerken böyle bir yaşamın fayda sağlamayacağını söyleyen Çibetey Han yanına Hulatay'ı da alarak başka ülkelerin kötü hanlarıyla mücadele etmek için yola çıkar. Yolda önce bir tapınağa sonra da bir ağaç gövdesine kendilerinin peşlerinden gelecek olan doğacak çocuklarına notlar bırakırlar. Çibetey Han ile Hulatay Kara Dağ'da savaşırken Pora Ninci çocuğunu dünyaya getirir. Annesinin adını alan Hulatay'ın oğlu babasını aramak için yola çıkar ve yol üzerindeki tapınakta ve ağaç gövdesindeki yazıları bulup okur. O sırada yanından Çibetey Han'ın oğlu geçer gider. Bu durumu hazmedemeyen Hulatay'ın oğlu atını beğenmeyerek öldürür. Yürüyerek yerin

dibindeki Kara Dağ'a ulaşır. Burada Çibetey Han ve Hulatay düşman alplarıyla savaşmaktadır. Altın Arıĝ da yardım etmek için oradadır. Hulatay'ın oğlu Altın Arıĝ'ı arkadan vurur Altın Arıĝ düşmanı vurmasını söylese de Hulatay'ın oğlu dinlemez. Altın Arıĝ zorluk çıkardığı için Hulatay ve Pora Ninci'nin oğlunu öldürmek zorunda kalır. Altın Arıĝ büyük bir mücadele sonucu kazandıkları bu Kara Han'nın ülkesini Çibetey Han'ın oğluna verir ve Ay Parlak Han'ın kızı Parlak Tana ile evlenmesini de uygun bulduğunu söyler. Hulatay ise Çibetey Han'ın oğlundan önce dünyaya gelen oğlunun neden yanına varamadığı merakıyla ülkesine döner. Ülkesine vardığında eği Pora Ninci oğullarının peşlerinden geldiği söyler. Oğlunu göremeyince de Altın Arıĝ'ın oğlunu öldürdüğünden şüphelenir. Olayın aslını anlayan Pora Ninci öç almak için silkelenerek kara bir yılanı dönüşür ve Kara yerin altına doğru akıp gider.

Çibetey'in oğlu Kanlı Kılıç adını alır. Halası Altın Arıĝ'ın evlenmesi için uygun gördüğü Parlak Tana'yı almak için Ay Parlak Han'nın sarayına gider. Burada Altın Arıĝ ile evlenmek isteyen Ay Kara Taş adlı bir alp ile karşılaşır. Altın Arıĝ kendisiyle evlenmek isteyen bu yiğide haddini bildirmek için savaşır ve onu öldürür. Kanlı Kılıç ile de Parlak Tana dokuz gün dokuz gece süren bir düğün yaparlar. Düğünde sarhoş olan Altın Arıĝ, bu hali ile şarkı söyler ve bu şarkıda ruhunun bu bedende olmadığını asıl ruhunun altın kaya içinde bulunan iki başlı guguk kuşunun içinde olduğunu söyleyerek sırrını ortaya çıkarır. Bu sırrı öğrenen Pora Ninci yılan derisinden yapılmış canlı halısına binerek Altın Kaya'ya ulaşır ve Altın Arıĝ'ı yakalar. O sırada bir dağın tepesinde savaşan yiğitlerden biri Altın Arıĝ'dan yardım ister Altın Arıĝ da guguk kuşuna dönüşerek yardıma gider. Üç yıl süren bu savaşın sonunda kazanan Altın Arıĝ olur. Altın Arıĝ şarkı söyleyerek yola çıkar şarkısında onu takip eden Pora Ninci'den haberdar olduğu için artık ölüm vaktinin yaklaştığını söyler. Altın Arıĝ Ak Kaya'ya yaklaştıkça Pora Ninci Altın Arıĝ'ı ve atı Ak Bozu öldürür. Altın Arıĝ beyaz kum yığımına atı Ak Boz da kıvılcık kum yığımına dönüşür.

Çibetey Han ve Hulatay ölmüşlerdir. Kanlı Kılıç'ın yurdunda da uzun bir süredir savaş olmamaktadır. Kanlı Kılıç ve annesi Ak Han Kız, Altın Arıĝ yurda dönmediği için endişe etmişlerdir. Bu endişe ile Ak Han Kız kanatlı Han Pozırak atına binerek Altın Arıĝ'ı aramak için yola çıkar. Savaştığı yurtlara uğrayan Ak Han Kız buralarda Altın Arıĝ'ı bulamaz. Ak Kaya'nın yakınlarına geldiğinde burada bir kıvılcık bir de beyaz kum yığını görür. Altın Arıĝ'ın burada öldüğünü anlar ve ağlamaya başlar ki o esnada bir ihtiyar belirir. Bu ihtiyar elindeki bastonuyla kum yığınları arasında Altın Arıĝ'a ait topuk kemiğini bulur ve bu kemiğe üç kere vurur. Bu kemikten Altın Arıĝ'ın soyundan bir yiğit meydana gelir. Sonra Ak Boz ata ait küçük

bir kemik bulur ve ona da üç kere vurur. Bundan da Ak Boz atın soyundan bir at meydana gelir. Yiğidin adı Taptaan Mirgen atın adı ise Ak Oy olarak anılır. Ak Han Kız ve Taptaan Mirgen, Altın Arıĝ'ın savaştığı yurtlara uğrayarak ülkelerine doğru yola çıkarlar. Altın Arıĝ'ın son savaştığı yerde Altın Nakış adında bir kız vardır ki bu kız babasına yardım eden Altın Arıĝ'a ömür boyu minnet kalacağını söyleyerek onun soyundan gelen Taptaan Mirgen ile evlenir. Hep birlikte yurtlarına dönerler.

Taptaan Mirgen, Pora Ninci'yi yakalayarak yakar ve küllerini gökyüzüne savurur. Çibetey Han halkını ve hayvanlarını alarak kendine yeni bir yurt edinir. Hulatay, Han Saçak ile Kanlı Kılıç ise Parlak Tana ile evlenir. Herkes mutlu ve huzurlu bir şekilde yaşamlarına devam ederler (Özcan, 1997: 33-328).

5.11. HUBAN ARIĝ

Şeytanın girmediği, rüzgârın esmediği, arı ve huzurlu bir yerde karınca gibi çalışan kalabalık bir halka Hanlık eden Kara Han, eşi Hıyan Arıĝ ile birlikte malın bulunduğu yerin dışında, halk yığınlarının yanında Ak saray bir evde yaşar. Kara Han güçlü, kuvvetli, olağanüstü güçlere sahip bir kahramandır. Kara Han'nın yer toprağının üstünde ve de kara toprağın altında atlayıp bindiği doru atı ile basmadığı, görmeden geçmediği bir yer kalmamış, girdiği büyük mücadelelerde de malına mal, halkına halk eklemiştir. Ancak Kara Han tüm bu yiğitlikleri bir kenara bırakıp evinin içinde eşi ile yaşayıp sadece halkını ve malını gütmeye başlamıştır. Bir gün evinde eşi ile birlikte otururken, Kara Han'ın eşi Hıyan Arıĝ onun bu halinin iyi olmadığını, rahat yaşamının elbet bir gün biteceğini söyleyerek uyarır. Gün gelip de bir savaşa katılacak olsa onun yardımına koşacak ne bir evladı ne de bir kardeşi ya da bir dostu olmadığını da hatırlatır, bu yüzden de kara bir yalnızlık çekebileceğini söyler. Hıyan Arıĝ : *“Altmış yordamı iyi bilen üstün güçlü yaratılan Altın Tüylü Ak Köpek üç kez doğup üç kez yaratıldı ve şimdi son kez doğup son kez yaratılacak Altın Tüylü Ak Köpek'in yurttan çıkıp gittiği altı yıl oldu. Rahat ve sağ olsa şimdiye kadar dönmüş olmalıydı ölmüş ise de haberi gelirdi. Sen öldüğünde yerine gelebilecek olan yer üstündeki ve yer altındaki her şeyi bilen Altın Tüylü Ak Köpek'ten başkası yoktur.”* diyerek Altın Tüylü Ak Köpek'i arayıp bulmadığı için Kara Han'ı eleştirir. Hıyan Arıĝ, Kara Han'a Kara yerin kara kıyısında yaşayan Ulu Tanrı Hitay Arıĝ ile dövüşüp yendikten sonra onu bir kayaya bağlayıp kırk yıl sonra döndüğünde ölmemiş ise azad edeceğini, ölmüş ise etini hayvanlara dağıtacağını ve bu kırk yılın dolmak üzere olduğunu hatırlatır. Kırk yıl dolunca kara yerin altına gidip Hitay Arıĝ'ı bağladığı kayadan çözmez ise Kara Han'nın özünün

sivri bir kayaya dönüşeceğini söyler. Her şeyi bilen Hıyan Arığ eşi Kara Han'a: *“Senin bilmediğin, seninle birlikte doğan, kaburgasından kanatlı kara doru atlı, üstün güçlü yaratılmış alpelerin en iyilerinde olan bir ağabeyin vardır. Ancak halkına ve malına çok kötü davrandığı için Ulu Tanrı Hıtay Arığ tarafından yerin kapağı olan dağın gölgesinde yaşamaya mahkûm edilmiştir. Ağabeyinin bir de erden çok üstün ve hünerli Hara Martha adında bir kızı vardır. Bu kız babasının tersine zayıf görse yüreği acımakta, atsız görse en iyi atı vermekte, giysisiz görse en iyi giysiyi giydirmekte, aşının en iyisini dağıtmaktadır.”* der. Hıyan Arığ, Kara Han 'a yerin altına indiğinde ağabeyini bulursa kızı Hara Martha ile buluşturmasını tembihler ve ola ki Hara Marta'ya yenilirse de yurdunun kimsesiz kalacağını söyler. Hıyan Arığ tüm nasihatlerini verip Kara Han'a nasıl davranması gerektiğini bir bir anlattıktan sonra Kara Han hazırlıklarını yapmaya başlar ve Hıyan Arığ ile vedalaşıp yola çıkar.

Kara Han yolda giderken kendi atından daha hızlı bir atın buradan geçtiğini anlayınca izleri takip eder. Dönüp arkasına baktığında ise Altmış Çatal Boynuzlu Ela Boğa'yı görür. Bu boğa Kara Han'a eski gücünün olmadığını ve düşman ülkelerine varınca oradan zor döneceğini ancak kendisinin uyarılarını dikkate alırsa sağ dönüp yurdunun başına tekrar hanlık edebileceğini söyler. Kara Han'ın eski gücüne kavuşması için aya kadar yükselen Ak Karlı Dağ'ın doruklarındaki Altın Kaya'nın altındaki gölden su içmesini, atının güçlenmesi için de atına, güneşe kadar yükselen Gök Karlı Dağ doruklarındaki Yetmiş Çatal Gümüş Boynuzlu Boğa'nın yaşadığı yerdeki Gümüş Göl'den su içirmesini söyler. Bunları yaptıktan sonra da taşa bağladığı Hıtay Arığ'ı kurtarmak için giderken dokuz davul sahibi Tolgay Kam'ın kendisine söyleyeceği sözleri aklında tutmasını tembihler. Kara Han boğanın söylediklerini dinledikten sonra yola koyulur. Yolda boğanın dediği gibi Tolgay Kam ile karşılaşır. Tolgay Kam da çıktığı bu yolda Kara Han'a neler yapması gerektiğini bir bir anlatır. Kara Han Tolgay Kam'ın söylediklerini dinleyip yapması gerekenleri anladıktan sonra kendinden önce yol giden atın izlerini takip ederek yerin kırk kat altına iner ve ulaştığı bu yerde takip ettiği ayak izlerinin Altın Tüylü Ak Köpek'e ait olduğunu öğrenir. Kara Han yerin kırk kat altına vardığında ilk olarak Hıtay Arığ'ı bağladığı kayadan çözer. Eski gücünü kaybetmiş olan Hıtay Arığ Kara Han'a saldırır ve günler süren kapışmanın sonunda Kara Han Hıtay Arığ'ın canını alır. O sırada Hıtay Arığ'ın kızı Üzen Arığ gelir. Yıllardır Kara Han'ı beklediğini söyleyerek Kara Han'a saldırır. Bu büyük kapışma günler sürer ve nihayetinde Kara Han Üzen Arığ'ın canını alır. Daha sonra kara kayanın içinden kırk oğlan ortaya çıkarak Kara Han'a saldırır. Dokuz gün süren kapışmanın sonunda Kara Han'nın gücü tükenince Altın Tüylü Ak Köpek çıkıp gelir ve kırk oğlanın arı canını alır. Kara kayanın içinden bu sefer de kırk kız çıkar. Dokuz gün süren

kapışmanın sonunda Kara Han'ın gücü tükenince yine Altın Tüylü Ak Köpek çıkıp gelir ve Kara Han'a yardım ederek kırk kızın arı canını alır. Kara Han girdiği bu büyük mücadelelerden sonra Hitay Arığ bir daha yaratılmasın diye ölü bedenini eviyle beraber yakar. Bunun karşılığında halk da Kara Han'a şükranlarını sunar. Kara Han Altın Tüylü Ak Köpek'i de yanına alarak yurduna doğru yola çıkar. Orta Dünya'ya vardıklarında buradaki halkın Kara Han'ın ülkesini işgal etmek için hazırlandıklarını görürler. Kara Han kendi yurduna ve halkına zarar geleceğini düşünerek canlı hostosunu çıkarır ve bu kalabalık halkı yok etmesini söyleyip fırlatır. Ancak canlı hostonun sadece Orta Dünya'ya değil yerin altına ve üstüne de zarar verebileceğini düşünen Altın Tüylü Ak Köpek, Kara Han'ı uyarır. Yanlış yaptığını anlayan Kara Han canlı hostosunu durdurmak için Altın Tüylü Ak Köpek ile beraber kırk yılda bitecek bir mücadeleye girer. İkisi bir olunca kırk yılda bitecek bu mücadeleyi kısa sürede bitirirler. Daha sonra Altın Tüylü Ak Köpek canlı hostoyu yakalamak için Kara Han ile vedalaşır. Orta Dünya yolculuğunu tek başına yapan Kara Han bu dünyanın güzellikleri karşısında büyülenerek yoluna devam ederken kardeşi Han Hartığa'yı yaşarken görmeyi iyi olacağı düşünür ve kardeşinin ülkesine gitmeye karar verir. Han Hartığ'a, elindeki ak ipek şal ile yerin yetmiş kat altını görebilen kızı Kara Martha ile beraber yaşamaktadır. Kara Han kardeşinin yurduna varıp, esenlikler dileyerek evine girer. Daha sonra Kara Martha ak ipek şalını çıkarır. Yetmiş kat yerin altında olan Altın Tüylü Ak Köpek'in canlı hostoyu yakalamaya çalıştığını ve genç bir kızın da ona yardım ettiğini görür. Kara Han, Kara Martha'ya bu kızın kim olduğunu sorar. Kardeşi Han Hartığ'a o genç kızın Kara Han'ın kızı Huban Arığ olduğunu söyler. Bu sırada Kara Martha yerin altına bir genç kızın daha gittiğini görür. Han Hartığ'a onun da Gök Han'ın kızı Gök Nincil olduğunu söyler. Kara Han kardeşi Han Hartığ'a ile yiyip içip dinlendikten sonra avlanmak için evden ayrılırlar. Yolda Çatal Boynuzlu Ela Boğa ile karşılaşırlar. Çatal Boynuzlu Ela Boğa, Kara Han'a Kara Martha'nın ona tuzak kurduğunu, ikram edeceği yiyecek ve içecekleri tüketmeden gizlice yere dökmesini tembihler. Kara Han ile kardeşi eve döndüklerinde Kara Martha ikramlarda bulunur. Kara Han Çatal Boynuzlu Ela Boğa'nın dediği gibi bunların hiçbirini tüketmez. Kendi tuzağına düşen Kara Martha esirikli içkilerden içince arı canından olur. Kara Han, Kara Martha'nın ak ipekten şalına baktığında Huban Arığ ve Gök Nincil'in canlı hostoyu etkisiz hale getirdiklerini görür. Yurduna dönmek isteyen Huban Arığ, Han Hartığa'nın ülkesine gelir ve babası Kara Han ile tanışır. Han Hartığ'a öleceği vaktin yaklaştığını anlayınca cebinden bir altın kistik çıkarıp yere atar. Bu kistik üçgen çıplak bir oğlana dönüşür. Bu oğlan Han Hartığa'nın oğlu Altın Hus'tur. Han Hartığ'a oğluna Huban Arığ'ın zor durumlarında ona yardım etmesini ve Huban Arığ'ın da ona nasıl davranması gerektiğini bir bir anlatır. Huban

Arıĝ üçgen kistiĝe çevirdiĝi Altın Hus'u cebine koyar. Huban Arıĝ babası Kara Han ve Gök Nincil ile beraber yurtlarına gitmek için yola çıkarlar. Bir zaman sonra Gök Nincil, Kara Han ve Huban Arıĝ ile vedalaşarak kendi yurduna doğru gitmek için onlardan ayrılır. Baba Kara Han ve kızı Huban Arıĝ Ela Boĝa'nın yaşadığı yere geldiklerinde onun düşmanlar tarafından öldürüldüğünü görürler ve Kara Han kendisine birçok iyiliği dokunan Ela Boĝa'yı bozulmayacak bir şekilde daĝa gömer.

Yurduna yaklaşan Kara Han ve kızı Huban Arıĝ yurtlarının düşmanlar tarafından talan edildiğini halkın ve malın da sürüldüğünü görürler. Ak saray eve girdiklerinde Hıyan Arıĝ'ın yazdığı bir notta yurtlarını talan edenlerin Gök Molat ve Kögetey Mirgen'in olduğu yazar. Kara Han'nın yurdunun talan edildiğini duyan Gök Nincil hemen Kara Han'ın yurduna gelir. Huban Arıĝ zırhlarını ve silahlarını kuşandıktan sonra Gök Nincil ile düşmanı bulup alt etmek için halkın ve malın izini sürerek yurttan çıkar. Gök Molat ve Kögetey Mirgen'i bulduklarında onların Altın Tüylü Ak Köpek ile Kara Han'ın da büyücü Huu Hat ve diğerleri ile savaştıklarını görürler. Bu büyük ve şiddetli savaşın kazanılması için Huban Arıĝ üçgen kistiğini çıkarır neler yapması gerektiğini söyler. Üçgen kistik, çıplak bir oĝlana dönüşür ve savaşın içine dalarak emredildiği şekilde can almaya başlar. Kara kayanın içinde yaşayan bir kadının sürekli olarak altından saçlarından alp yapıp savaşın içine fırlatması nedeniyle savaş büyüdükçe büyür ve uzadıkça uzar. Huban Arıĝ bu kadını fark edince kara kayanın içine girer ve onu öldürür. Huban Arıĝ daha sonra Kögetey Mirgen'i, Gök Nincil de Gök Molat'ı öldürür. Çıplak oĝlana dönüşen altın kistik ise büyücü kadının canını alır. Yıllar süren bu büyük savaşta Altın Tüylü Ak Köpek'in ve Kara Han'ın güçleri tükenir ve ölürler. Huban Arıĝ'ın babası Kara Han ve Altın Tüylü Ak Köpek için yaktığı ağıt hem yer altındaki dünyadan hem de yer üstündeki dünyadan duyulur. Huban Arıĝ, babasını diriltmek için diriltme iksirini bulup getirirse de Kara Han tekrardan yaratılmamak üzere öldüğü için fayda vermez. Daha sonra Huban Arıĝ Altın Tüylü Ak Köpek'i diriltmek için ak şahine dönüşüp Ak Üzüt ülkesine gider. Huban Arıĝ, Ak Üzüt ülkesinde dokuz oĝlan ve dokuz kızla karşılaşır. Bunlar Huban Arıĝ'ın gerçekten mi yoksa hile ile mi geldiğini anlamak için imtihan ederler. Huban Arıĝ bu imtihanı saç kıvrımı şekline girerek geçip Ak Üzüt ülkesine ulaşır ve burada babası Kara Han ile karşılaşınca çok sevinir. Kara Han Huban Arıĝ'a buraya nasıl geldiğini anlatır ve kaybolan Altın Tüylü Ak Köpek'i bulmaları gerektiğini söyler. Huban Arıĝ Altın Tüylü Ak Köpeği Ak Üzüt ülkesinde bulup sırtına atar ve Sarı Üzüt ülkesine doğru yola çıkar. Şahin kılıĝına giren dokuz oĝlan ve dokuz kız burada Huban Arıĝ'ı bekler ancak Huban Arıĝ bunları atlatmayı başarır ve Kara Üzüt ülkesine doğru yola çıkar. Kendini takip eden dokuz kız ve dokuz oĝlanı burada da atlatmayı

başaran Huban Arığ, Orta Dünya'ya ulaşır. Burada diriltme iksirini bulup Altın Tüylü Ak Köpek'i diriltir. Huban Arığ bunca mücadeleyi altın kistiğin yardımı ile kazanıp Altın Tüylü Ak Köpek'i de alıp babası Kara Han'ın yurduna gelir. Kara Han'ın yurduna geldiklerinde halk seviçten bağırırken ak saray eve girdiklerinde annesi Hıyan Arığ da en güzel aşlardan ve en güzel içkilerden ikram eder. Yiğitler yiyip içip dinlendikten sonra Hıyan Arığ, Huban Arığ'a ata yurdunu sahiplenip yönetmesini ister. Yerle göğün birleştiği yerde Ay Kara Atlı Ay Mirgen ile Gök Boz Atlı Gök Mirgen adıyla altmış yordamı iyi bilen bu iki kardeşin, kendilerine eş olarak Gök Nincil ile Huban Arığ'ı istediklerini ve Altın Tüylü Ak Köpek'in çoktan oraya gidip onlarla dövüşmeye başladığını söyler. Huban Arığ, ak saraydan çıkar ve halkına ülkenin Han'ı olduğunu haber verir.

Han Hartığa 'nın öldüğü haberini alan Huban Arığ, Gök Nincil ile beraber yola çıkıp Han Hartığa'nın yurduna varır. Huban Arığ altın kistiği Altın Hus'a dönüştürür. Altın Hus, babasını demir tabuta yatırıp kara kayanın içine koyar. Huban Arığ, Altın Hus'u tekrar kistik haline dönüştürüp cebine koyar. Ünlere Alt, Orta ve Üst Dünya'ya yayılan Huban Arığ ve Gök Nincil Ölüm Vadisi'ne geldiklerinde burada bir taşın üstünde erkek bir çocuğun ağlamakta olduğunu görürler. Bu oğlanın, Sarığ Han'ın oğlu Sarı Sara Atlı Sarığ Sayın olduğunu öğrenirler. Sarığ Sayın, babasının yurdundan altı gün içinde geri dönmek koşuluyla ayrıldığını ancak Ulu Tanrı'ya karşı günah işlediği için burada kaldığını altı günün ise dolmak üzere olduğu ve yurduna dönemezse öleceğini söyler. Huban Arığ, cebinden altın kistiği çıkarır, Altın Hus'a dönüştürür ve ne yapması gerektiği söyler. Altın Hus, gökle yerin çarpıştığı anda yerin tutunacak yerinden tutarken ve bu sırada Huban Arığ, Gök Nincil ve Sarığ Sayın Ölüm Vadisi'nin öte tarafına geçerler. Huban Arığ, söylenenleri yapan Altın Hus'u altın kistiğe dönüştürüp cebine koyar. Ölüm Vadisi'ne ulaşan Huban Arığ ile Gök Nincil burada Ay Mirgen ve Gün Mirgen'le karşılaşır. Onlardan Altın Tüylü Ak Köpek'i iyilikle vermelerini isterler. Bu isteğe Ay Mirgen ve Gün Mirgen gülerek cevap verirken kız kardeşleri Haan Hıs ise Huban Arığ'ı ve Gök Nincil'i güzellikle evlenmezlerse zorla alacaklarını söyler. Bunun üzerine büyük kanlı bir savaş başlar. Huban Arığ, altın kistiği cebinden çıkarıp Altın Hus'a dönüştürür ve yapması gerekenleri söyler. Huban Arığ Haan Hıs ile Gök Nincil Gün Mirgen ile Altın Hus da Ay Mirgen ile kapışmaya başlar. Gök Nincil günler süren kapışmanın ardından Gün Mirgen'i öldürür. Altın Hus da Ay Mirgen' öldürür ancak Huban Arığ bir türlü Haan Hıs'ı alt edemez ve arı gücü tükenir. Ona yardım etmek için Altın Tüylü Ak Köpek gelir. Onun geldiği gören Haan Hıs kalaya dönüşerek yerin altına sızar. Altın Tüylü Ak Köpek Haan Hıs'ı öldürmek için onun peşinden yerin altına doğru gider. Bu mücadele sırasında beraberlerinde gelen Sarığ Sayın da

Hırcotay Mirgen'in ablasını kendine eş etmek için zorla götürdüğünü ve bu yüzden ablasının izini süreceğini söyler. Huban Arıĝ ile Gök Nincil ile vedalaşarak oradan ayrılır. Huban Arıĝ, dokuz başlı kayanın içindeki yiğitlerin canını alıp gelen Altın Hus'u altın kistiĝe dönüştürüp cebine koyar ve Sarıĝ Sayın'a yardım etmek için Hırcotay Mirgen'in ülkesine doğru yola çıkarlar. Buraya vardıklarında Sarıĝ Sayın'ın Hırcotay Mirgen ile kapıştığını görürler ancak Huban Arıĝ ile Gök Nincil büyük ve kanlı savaştan yeni çıktıkları için güçlerini kaybetmişlerdir. Bu kapışmada ölebileceklerini düşünen Huban Arıĝ, altmış hilesini ve elli yordamını kullanarak yağmur yağdırır. Altın kistiĝini de cebinden çıkarıp Altın Hus'a dönüştürüp ne yapması gerektiğini söyler. Aldığı darbelere rağmen güçlü kalan Hırcotay Mirgen en sonunda Altın Hus'un yumruĝuyla yere yığılır ve ölür. Sarıĝ Sayın'ın kız kardeşi Sarıĝ Nincil'in de bağlarını çözüp kurtarılır. Alp kişiler, yerle göĝün çarpıştığı yere geri dönerler ancak güçleri tükenen alp kişilerin buradan geçmesi zor olur. O sırada yerin altına inip Haan Hıs'ın canını alan Altın Tüylü Ak Köpek gelir ve onlara yardım eder. Yer ile göĝün birleştiği bu yeri geçen alp kişiler Sarıĝ Han'ın ülkesine doğru yola çıkarlar. Sarıĝ Han'ın ülkesine geldiklerinde sevice karşılanan alp kişiler Sarıĝ Han'ın ikram ettiği güzel aşlardan yiyip güzel içkilerden içerler. Sarıĝ Sayın ve Sarıĝ Nincil'i ataları Sarıĝ Han'ın yurduna bıraktıktan sonra Huban Arıĝ ve Gök Nincil oradakilerle vedalaştıktan sonra kendi yurtlarına doğru yola çıkarlar. Gök Nincil de kendi yurduna gitmek için Huban Arıĝ ile vedalaşır ve yoluna devam eder.

Huban Arıĝ yalnız başına atasının yurduna gelir ve onu annesi Hıyan Arıĝ karşılar. Huban Arıĝ, annesinin ikram ettikleriyle karnını doyurup dinlendikten sonra eski gücüne kavuşur. Bir gün Huban Arıĝ'ın eline canlı hosto ucuna bağlanmış bir not geçer. Gök Nincil'e ait olan bu not ile Gök Nincil Huban Arıĝ'dan yardım ister. Bunun üzerine hazırlanıp annesi ile vedalaşan Huban Arıĝ Gök Nincil'in yurduna doğru yola çıkar. Huban Arıĝ yolda Altın Tüylü Ak Köpek'in bir taş üzerine yazdığı notu görür. Bu notta üç başlı taş koparıp Ak Deniz'e atarsa Gök Nincil'in ülkesine varabileceği yazmaktadır. Bunun üzerine tüm gücünü kullanıp üç başlı taş fırlatmaya çalışsa da Huban Arıĝ'ın buna gücü yetmez. O sırada babasının kardeşi olan Han Hartıĝa'nın kanadında kanatlı atı gelerek Huban Arıĝ'ın ağızına üfleyip eski gücüne kavuşmasını sağlar. Taşları fırlatan Huban Arıĝ yoluna devam eder. Bu sefer de yolda iki boğanın güreştiğini görür ve onları öldürür. Huban Arıĝ bu boğaları öldürünce yerin altındaki Çilbey Arıĝ'ın tuzağına da düşmüş olur. Huban Arıĝ, Gök Nincil'in yurduna vardığında Kara Mükke ile kapışmaya başlar ve onu öldürür. Daha sonra Çilbey Arıĝ çıkıp gelir ve Huban Arıĝ ile kapışmaya başlar. Huban Arıĝ'ın gücü tükenmek üzereyken Altın Tüylü Ak Köpek Ak Köpek

gelir Huban Arıĝ'a g¼c verir ve Huban Arıĝ da ilbey Arıĝ'ı yere serer. Savaş bittiĝinde Huban Arıĝ, G¼k Nincil'in evine geçip yiyip içmeye başlarlar ve o sırada Huban Arıĝ yanlış bir konuşma yapar. Bu konuşmanın Huban Arıĝ'a zarar vereceĝini d¼ř¼nen Altın T¼yl¼ Ak K¼pek buna engel olmak için Sarı Işık ¼lkesine gider. Peşinden de Huban Arıĝ gider ancak yolda yetmiş oltalı aĝa d¼řen Altın T¼yl¼ Ak K¼peĝi kurtaramaz. Kaĝan Pora Han'ın hanlıĝını yaptıĝı Sarı Işık ¼lkesine geldiklerinde b¼y¼k bir savaş başlar. B¼y¼k ve kanlı olan bu savaşta ¼nce Kaĝan Pora Han ¼ld¼r¼l¼r. Onun kardeşi Pora Nincil ile de Huban Arıĝ kaşışır. Huban Arıĝ Pora Nincil'i yere serdike o tekrardan dirilir ve kaşışmaya devam eder. Huban Arıĝ cebindeki altın kistiĝi çıkarıp Altın Hus'a d¼n¼řt¼r¼p Pora Nincil'i yenildike yeniden yaratan kırk kapılı, kırk başlı kara kayanın altındaki dokuz kızı ve dokuz başlı yılanı ¼ld¼r¼p gelmesini tembihler. Altın Hus dokuz kızı ve dokuz başlı yılanı ¼ld¼r¼p Pora Nincil'in canına ulaşır. Huban Arıĝ daha sonra kendisiyle evlenmek isteyen Sarıĝ Tamıĝ ile kaşışmaya başlar ve nihayetinde onu ¼ld¼r¼r. Sarı Işık ¼lkesindeki savaş bitince Huban Arıĝ ile G¼k Nincil kendi yurtlarına doĝru yola çıkarlar. Huban Arıĝ atasının yurduna vardıĝında annesi Hıyan Arıĝ karşılar yedirir, içirir ve sonrasında Huban Arıĝ'a ¼leceĝi vaktin yaklařtıĝını s¼yler. Hıyan Arıĝ son olarak Huban Arıĝ'a onunla evlenmek isteyen Ak Molat'ın yurduna saldıracadıını ve g¼zellekle olmazsa zorla kendine eş edeceĝini s¼yler. Bunu duyan Huban Arıĝ Ak Molat'ın yurduna doĝru yola çıkar. Ak Molat Huban Arıĝ'ı g¼r¼nce sevinir ve kendisiyle evlenmesi için ikna etmeye çalışır. Bunu kabul etmeyen Huban Arıĝ ile Ak Molat kaşışmaya başlar. Dokuz g¼n s¼ren kaşışmada Huban Arıĝ Ak Molat'ı yenemeyince yardımına Altın T¼yl¼ Ak K¼pek gelir ve onu ¼ld¼r¼r. Buradaki içi biten Huban Arıĝ yurduna geri d¼ner ancak annesi Hıyan Arıĝ ¼lm¼řt¼r. Annesi Hıyan Arıĝ'ı aĝlayarak babasının yanına g¼men Huban Arıĝ yasını tutup kendine geldiĝinde babasının avlanmak için gittiĝi yerlere gider. Burada annesi Hıyan Arıĝ'ın atası olan Altın Kris ile tanışır. Altın Kris Huban Arıĝ'a bundan sonra gideceĝi toyda tanınmamak için kendini iblis kılıĝına atını da bakımsız bir ata d¼n¼řt¼rerek gitmesini tembihler. O sırada G¼k Nincil canlı hostonun ucuna baĝladığı bir not ile Huban Arıĝ'ı toya davet eder. Dedesi Altın Kris'in dediĝi gibi Huban Arıĝ, kendini karasineklerle çevrili bir iblis kılıĝına atını da bakımsız bir ata d¼n¼řt¼r¼r ve yola çıkar. Toyun yapıldığı yere geldiĝinde herkes ondan korkar ve kaar. Evin içine girdiĝinde de Huban Arıĝ'ı bu haliyle hiç kimse tanımaz. K¼t¼ s¼zleriyle Huban Arıĝ'ı dışlayan Kara Hatun'un bu tavrına fazla dayanamayan Huban Arıĝ, Kara Hatun'a saldırır ve onu ¼ld¼r¼r. Bu kaşışmadan sonra hiç kimse Huban Arıĝ'a yaklaşmaz. T¼m bunlar yaşanırken de Huban Arıĝ'ın yurdu G¼k Molat ve K¼tegey Mirgen tarafından işgal edilir. Bunu duyan Huban Arıĝ Altın T¼yl¼ Ak K¼pek ile birlikte yurduna doĝru yola çıkar. Yurduna vardığıında kendini Kara

Tana olarak tanıtır ancak kapışma sırasında altın kistiği çıkarıp Altın Hus'a dönüştürerek yardım istediğinde Huban Arığ olduğu anlaşılır. Gök Molat ve Kotegey Mirgen ile günlerce savaşan Huban Arığ Altın Hus'un yardımı ile kazanır. Ancak Gök Molat'ın eşinin erkek çocuğunu da alarak Buz Han'ın ülkesini kaçırdığını duyan Altın Hus bu çocuğun ileride gelip canını alabileceğini söyleyerek Huban Arığ'ı uyarır. Huban Arığ da bunu duyunca Buz Han'ın ülkesine gider ve çocuğu öldürür. Kendi yurduna geldiğinde dedesinin iki çocuğuyla birlikte yerin kırk kat altına kaçırıldığını öğrenir. Bunu duyan Huban Arığ hemen yola çıkar ve yolda Altın Tüylü Ak Köpeğin gönderdiği ve üzerinde de üç yuvalı demir karaçam ağacını yerinden sökmezse dedesini bulamayacağını yazan bir not bulur. Huban Arığ dedesi Altın Kris ve onun çocuklarını kurtarmak için bu üç yuvalı demir karaçam ağacını zorda olsa yerinden çıkarır. Yoluna devam eden Huban Arığ yolda Tolgay Kam ile karşılaşır. Tolgay Kam Huban Arığ'a dedesini ve iki çocuğunu Kara Moos'un kaçırdığını ancak oraya giderse dönmesinin zor olacağını söyler. Huban Arığ dönüş yolunun olmadığını bildiği halde Alt Dünya'nın dokuz kat altına doğru gider. Burada Altın Tüylü Ak Köpek'in çatal bir kayaya çivilendiğini görünce hemen onu kurtarır ve birlikte yollarına devam ederler. Huban Arığ yolda karşılaştığı yaşlı bir kadına kendini Kara Moos yanlısı Kaan Kız diye tanıtarak Kara Moos hakkında bilgi alır. Bilgi aldıktan sonra yaşlı kadını öldürür ve yoluna devam eder. Yerin kırk kat altına vardıklarında yeryüzünün en kanlı savaşının yaşandığını görürler. Dedesinin bu savaştan yorgun düştüğünü ve iki çocuğunun da yaralandığını gören Huban Arığ çocukları kurtardıktan sonra Kara Moos ile kapışmaya başlar. Altın kistiği de Altın Hus'a dönüştürüp kimlerin canını alması gerektiğini söyler. Yıllar süren bu savaşta Huban Arığ'ın dedesi Altın Kris ölür ölmeden önce çocuklarını Huban Arığ'a emanet ettiğini söyler. Bu kanlı savaşta Huban Arığ'a yardım eden Altın Tüylü Ak Köpek, Sarığ Hartığa ve Altın Hus ölür. Onların ölümüyle derin üzüntüye düşen Huban Arığ artık bir başına savaşır. Kara Moos'u öldüren Huban Arığ'ın gücü tükenince üstünlük düşmana geçer, Huban Arığ da daha fazla dayanamaz ve ölür. Tolgay Kam'ın dediği gibi gittikleri bu zorlu mücadeleden hiçbiri geri dönemez ancak Altın Kris'in oğulları Gök Öleng ile Ak Öleng düşmanı yenip Kara Moos'un yurdunu da ateşe vererek bu ülkeyi yeryüzünden silerler. Ak Öleng ile Gök Öleng atlarına binerek Kara Moos'un halkını ve malını beraberlerinde alarak Orta Dünya'ya doğru yola çıkarlar. Yurtlarına gelip evlerine girdiklerinde Huban Arığ'a ait altın kitabı bulurlar. Altın kitapta Ak Öleng'in Alt Dünya'nın kırk kat altındaki Kara Moos'un ülkesinden gelen Altın Han'ın kızı Altın Sabah'la evleneceği, Gök Öleng'in ise evrende öksüz olarak büyüyen Altın Harlıh ile evleneceğini yazar. Ak Öleng ile Gök Öleng evlenecekleri kızları alıp getirip büyük bir toy düzenlerler. Orta ve Alt Dünya'da

yaşayan dost düşman herkes bu toya davet edilir. Gelen herkes birbiri ile kucaklaşır ve barış içinde yaşamaya başlar. Ak Öleml ile Gök Öleml mallarını ve halklarını koruyarak mutlu bir şekilde yaşamlarını sürdürüp hiçbir ülkeye de saldırmadan uzun yıllar yaşarlar (Davletov, 2006: 1-262).

5.12. KARA KUZGUN

Ak zirvenin üstünde, ak ovanın ortasındaki ak sarayın içinde iki kardeş yaşar. Bunlardan büyük olanın adı Altın Arığ' dır. Altın Arığ kardeşine Ay Kara atlı Kara Kuzgun adını koyar. İki kardeş bir gün otağlarında yiyip içerlerken Altın Arığ, Kara Kuzgun'a: "*Söyle bakalım göz ucunla ne gördün kulağının arkasıyla ne işittin.*" diye sorar. Kara Kuzgun da bizim yurdumuza önce sarı atlı Sarı Taycı sonrada kızıl kır atlı Hılanır Taycı gelecek der. Bir müddet sonra Sarı Taycı çıkıp geliverir. Kara Kuzgun Sarı Taycı'yı yedirir, içirir ve otağında ağırlar. Sarı Taycı Kara Kuzgun'a ablası Altın Arığ ile evlenmek istediğini söylediğinde Kara Kuzgun bu düşünceye ablasının karşı geleceğini söyler. O sırada Altın Arığ otağa girer ve Kara Kuzgun'a adını sanını öğrenmediği kişiyi obasına alıp sofrasında doyurduğu için kızar. Altın Arığ Sarı Taycı'ya kim olduğunu sorar. Sarı Taycı kendini anlatır birlikte yeme içmeye devam ederlerken kızıl kır atlı Hılanır Taycı çıkıp gelir. Hılanır Taycı da Altın Arığ ile evlenmek istediğini söyleyince Kara Kuzgun Hılanır Taycı'ya ablası Altın Arığ'ı Sarı Taycı'ya verdiğini söyler. Kara Kuzgun'un bu lafına sinirlenen Altın Arığ, Hılanır Taycı'ya: "*Madem hoşlanıp gelmişsin adını, lakabını öğrenelim.*" der. Hılanır Taycı da kendini tanıtır. Kara Kuzgun otağdan dışarı çıkar ve ne yapacağını bilemez. Otağa geri döndüğünde kız kardeşimi gidip dokuz kardeş-dokuz ağbeyden isteyin, der. Sarı Taycı dokuz katlı demir pencerenin ortasına kadar çıkıp dokuz kardeş dokuz ağbeyle mücadeleye girişir. Yalnız başına mücadelesini veren Sarı Taycı'ya dokuz kardeş çekip yarararak yarı tarafını ak zirveye diğer yarısını da ak ırmağa atarlar. Atını da taşa vurup öldürürler. Hılanır Taycı da dokuz katlı demir pencerenin ortasına çıkıp dokuz kardeş ve dokuz ağbeyle mücadeleye başlar. Hılanır Taycı çoğusunun başını keser ve öldürür ancak Üzüt kızı Üzen Arığ ile olan mücadelesi çetin olur. Günler süren mücadelede kara yerin altından kara kadın çıkıp Üzen Arığa yardım eder. Hılanır Taycı'yı öldürürler ve geldikleri yere geri giderler. Neticede Altın Arığ bu iki yiğitle de evlenemez.

Bir gün Kara Kuzgun ablasından yakaya takacak parlak güzel düğmelerin cinsinden, koltuğa dikilecek desenli düğme evlilerin neslini anlatmasını ister. Altın Arığ anlatmaya başlar: "*Altın Han'nın yurduna Altın Han'nın kızı Han Kız han olur. Kaderinizin bir olacağı kadın*

budur ancak sözümden çıkmaz ve üstün yeteneğini kullanabilirsen bu kızı alabilirsin. Han Kız'ın kızıl puhu kılığı vardır. Bu kızıl puhu kılığını alıp kaynar kazandaki sarı suya sokman gerekmektedir. Sokamazsan bedeninin yaşlanıp ölünceye kadar bu kızı alamazsın.” der. Kara Kuzgun Han Kız'ı almak için atına biner ve yola koyulur. Atıyla uzun yollar geçtikten sonra bir sıradağ üstünde durur. O sırada atı konuşmaya başlar: *“Bu sıradağdan sonra Han Kız'ın yurduna varacağız. Ancak sen puhu kılığını yakalayıp kazandaki sarı suya atman gerekmektedir. Bunu yapabilmen için beni yüksek sıradağın üstünde ak ota kendini de sivrisineğe dönüştür.”* der. Kara Kuzgun yüksek sıradağın üstünde atını ak ota kendini de sivrisineğe dönüştürür. Han Kız'ın obasına inip ak saraya sivrisinek kılığında giremeyen Kara Kuzgun dumana dönüşüp kapı aralığından içeri girer. Gerçekten de anlatıldığı gibi Han Kız'ı ve onun kızıl puhu kılığını görür. Kara Kuzgun kızıl puhuyu yakalamakta zorlanınca atı yardım eder ve nihayetinde yakalar. Bunun üzerine Han Kız, Kara Kuzgun'a: *“Kaderin benimle yazılan sen isen bu babamın altın kitabında yazılmış olmalı.”* der ve Han Kız altın sandığın dibinden altın kitabı çıkarıp yüksek sesle okur. Kaderlerinin bir olduğunu okuyup anlayınca Han Kız ile Kara Kuzgun evlenirler ve kısa bir toy düzenlerler. Kara Kuzgun ve Han Kız atlarına binip demir pencerenin ortasına doğru yola çıkarlar. Obaya geldiklerinde Kara Kuzgun Han Kız'dan Hılanır Taycı'yı diriltmesini ister. Han Kız'da ak ipeğini çıkarıp Hılanır Taycı'yı diriltir. Altın Arığ ile Hılanır Taycı evlenir. Hılanır Taycı Altın Arığ'ı altın yüzüğe çevirip cebine koyar. Atına binip kendi yurduna doğru yola çıkar.

Bir gün Kara Kuzgun, çetin bir mücadele içinde olan eniştesi Hılanır Taycı'ya yardım etmek için yola çıkarken eşi Han Kız Kara Kuzgun'a gittiği yerde mücadeleyi kazanması için neler yapması gerektiğini bir bir anlatır. Kara Kuzgun eşiyle vedalaşıp yerin altına doğru atını sürer. Yerin altına varan Kara Kuzgun yetmiş köşeli evin yanına varır. Elindeki bir torba ekmekle evin içinde oturan kara kadının yanına gelip oturur. Kara kadın: *“Ekmeği getirmeyi sen mi düşündün yoksa eşin mi düşündü?”* diye sorar. Kara Kuzgun da eşi Han Kız'ın tembihlediği gibi *“Ben düşündüm.”* der. Ekmeği yiyen kara kadın Kara Kuzgun'a eniştesi Hılanır Taycı'yı nasıl kurtaracağını tek tek anlatır. Kara Kuzgun karşılaştığı yiğitlerle ve ala parsla kara kadının anlattığı şekilde mücadele ederek Hılanır Taycı'ya ulaşır ve onu kurtarır. Ala pars önlerinden geçerek Kırk Bahadırın sarayının içine girer. Ala parsın girdiği yerden büyük bir gürültü duyulur. Sarayın içinden sırasıyla kızıl bir tilki, ala bir tilki ve kara bir tilki çıkarak kızıl denize girip gözden kaybolur. Sıradağın üzerinden de altmış alp türkü söyleyerek Kara Kuzgun'nun kara atı bizimle gelip ölür eşi Han Kız sen bizim hanımız ol, derler. Bu sözler Kara Kuzgun'u öfkelenendirir. Altmış alpin üzerine saldıran Kara Kuzgun onları uzaklaştırmayı

başarır. Bu kez sıradağın üzerinden yetmiş alp türkü söyleyerek Hılanır Taycı'nın kızıl atı ölüp gidecek eşi Altın Arığ gel bizim hanımız ol, derler. Kara kuzgun yine çok öfkelenerek yetmiş alpe saldırır ve onları uzaklaştırır. O sırada kızıl denizden ağzı burnu kan içinde kara tilki çıkıp ormana doğru koşar. Bunlardan başka görülecek bir şey kalmayınca Kara kuzgun ve Hılanır Taycı kırk bahadırın yurdunu ateşe verip kara tilkinin yoluna girerek kara ormanın içindeki kara çadıra varırlar. İçerde onları güzel bir kız karşılar. Güzel kız bu iki yiğidi yedirip içirdikten sonra altın sandığını açarak altın düğmeyi çıkarıp Hılanır Taycı'nın göğsüne diker. Hılanır Taycı eski halinden daha güzel ve daha yiğit biri olur. Bu güzel kız Kara Kuzgun'a: *"Senden güçlü yiğit yoktur. Çünkü ben kara kadın oldum getirdiğin ekmeği yedim. Ala pars oldum mücadele ettim. Kara tilki, kızıl tilki, ala tilki olup yanından geçtim. Türkü söyleyen altmış yiğitte, yetmiş yiğitte ben oldum savaştım. Sen hepsini yendin. Bu yurdum hansız kalacak gel benim eşim oluver."* der. Bu duyan Kara Kuzgun aceleyle sofradan kalkıp çadırdan çıkar. Hılanır Taycı ile birlikte yurtlarına doğru yola çıkarlar. Bir müddet sonra Hılanır Taycı evine gelir. Kara Kuzgun yalnız kalarak yoluna devam eder.

Obasına varıp ak sarayının içerisine girer. Ancak o sırada eşi Han Kız ağlamaktadır. Kara Kuzgun Han Kız'a neden ağladığını sorduğunda Han Kız: *"Sen gittikten sonra iki çocuk doğurdum. Önce doğan Han Gicegey adlı güzel bir kız sonra doğan da Altın Saraça adlı bir oğlandır. Güzel kızımızı kötü alpler bulamasın diye sakladım. Ancak sakladığım yerde bulamayınca oğlumuz Altın Saraç kız kardeşini bulmak için yurdumuzdan ayrıldı."* der. Bunları duyan Kara Kuzgun öfkelenip iki çocuğun izini bulmak için hazırlanır. Eşi Han Kız Kara Kuzgun'u durdurup sen yorgun ve yaşlısın onları bulmak için senden önce ben Altın Saraç ile beraber gittim. Kara ırmağın yanında halkın yaşadığı bir yurttan büyük bir toy oldu. Altın Saraç'ı atını ak ota kendini de sivrisineğe dönüştürüp bu toya katıldı, der. Altın Saraç'ı toy için gittiği yurttan ak sarayın içine girdiğinde Harra Mollat ile bir güzel kızın oturduğunu görür. Bu güzel kız Harra Molat'a: *"Benim eşim olacak yiğit kız kardeşi Han Gicegey'i bulmak için yollara düşen Kara Kuzgun'un oğlu Altın Saraç'ıdır ve eğer buraya gelirse Han Gicegey'i nereye götürdüklerini söylerim."* der. Bunu işiten Altın Saraç'ı silkelenerek özüne döner. Güzel kıza: *"Eşin olacak yiğit benim Han Gicegey'in yerini söyle."* der. Han Gicegey'in yerini öğrenen Altın Saraç kız şekline bürünerek kardeşinin yanına varıp ak sarayın içine girer. Önce Kara Kürey'i sonra Timir Pirgen ve Tilti pirgeni öldürür. Bu yurdu yakmadan nesillerini yok etmeden babası Kara Kuzgun'nun yurduna dönmeyeceğini söyler. O sırada canlı oku ile Kara Moğol çıkıp gelir ve yarım günde çektiği canlı okunu Altın Saraç'ya doğru fırlatır. Altın Saraç eliyle yakaladığı canlı oku dokuz gün boyunca tutup sonrasında da kırıp yok eder. Bunu gören Külbir

Han dövüşmek istediğini dile getirir. Altın Saraç uzun dilli Külbir Han'ını da yener. Sonrasında kara evden alında gözü olan bir kara kadın çıkıp Altın Saraç ile evlenmek istediğini söyler. Altın Saraç bu kara kadını kaynar kazana sokup öldürür. Sarı yazının ortasındaki bu obanın tüm yiğitlerini öldürüp tek bir akağaç kabuğu bırakmadan ateşe veren Altın Saraç kardeşi Han Gicegey'i kötülerin elinden kurtarınca onu altın salkım yapıp cebine koyar. Atına atlayıp yurduna doğru yola çıkar. Az bir zaman sonra kara yerin altından tırnaklı bir insan eli çıkar. Altın Saraç çelik kılıcı ve altın mızrağıyla bu eli alt edemez ve Altın Saraç'ın karşısına kara yer altının kancasını tutan Kara Nöögil çıkar, günlerce savaşırlar. Atının yardımıyla Kara Nöögili yener ve yoluna devam eder. Kara ırmağın kıyısına geldiklerinde kısa zaman önce düğün olan bir köy gören Altın Saraç geleceğim yere ulaştım deyip silkelenerek uyuz konar atlı Hodir Tasa dönüşür. Çirkin görümlü Hodir Tas köye vardığında yürüyüşünden ve halinden halk korkar. O sırada bir kız güzeli gelip: “ *Beni kaçırmaya gelen Kara Molatı öldürür müsün?*” der. Hodir Tas'da : “ *Kara Molat'ı öldürdüğümde bana varırsan evet öldürürüm.*” der. Kız güzeli Altın Sas aslında çirkin görümlü Hodir Tas'la da evlenmek istemez ancak Kara Mollat'tan kurtulmak için Hodir Tas'ın evlenme teklifini kabul eder. Bunun üzerine Hodir Tas ak sarayın içine girip Kara Molat'ı iki ayağından tutarak vurup öldürür. Bunu gören Altın Tas: “Babam Sarı Han buna izin verirse ben senin le evlenirim.”der. Hodir Tas kız güzeli Altın Sas'ı alıp Sarı Han'nın yuduna doğru yola çıkar. Altın Sas korkunç görümlü Hodir Tas'a varmak istemediği için yol boyunca ağlar. Sarı Han'nın yurduna vardıklarında Hodir Tas kız Sarı Han'dan ister. Sarı Han kız Altın Tas'ı Hodir Tas'a verir. Altın Sas kaderi benimle yazılan Altın Saraç gelip beni almazsa ben tek başıma öleyim deyip gözyaşı akıtır. Kızın feryadına yolda duyan Hodir Tas silkelenerek özüne döner ve Sarı Han'ın yurduna tekrar dönerek Altın Sas ile evlenir. Sarı Han'nın yurdunda büyük bir toy düzenlenir, toy bitince Altın Saraç kız güzeli Altın Sas'ı altın yüzüğüne çevirerek cebine koyar. Sarı Han'a veda edip kendi yurduna doğru yola çıkar. Yurduna vardığında Altın Saraç'yı babası Kara Kuzgun ve annesi Han Kız karşılar. Altın Saraç cebinden bir altın salkım çıkarıp silkeleyerek Han Gicege'ye diğer cebinden de altın yüzük çıkarıp sallayarak Altın Sas'a dönüştürür. Bu sevinçle Kara Kuzgun'nun yurdun da büyük bir toy düzenlenir. Toy bitip yiğitler dağılınca Kara Kuzgun'nun yurdundakiler yiyip içip gün geçirirken iki altın guguk kuşu Altın Sraç'ın yanına uçarak gelir. Bu kuşlar iki güzel kıza dönüşüp gözyaşı akıtıp bizler altın dağın eteğindeki Kara Han'nın kızlarıyız Han Hırçotay bizi zorla götürmek isteyince babamız bizi sana gönderdi, derler. Bunu duyan Altın Saraç ben oraya varmayayım eniştem Hillanır Taycı varıp halleder der. Altın Saraç'ya eşi Altın Sas oraya korktuğun için mi gitmiyorsun deyince Altın Saraç : “ *Hırçotay,*

altın zirvede yaşar ben orayı aşmak için yaratılmadım ve oraya varırsam ölürüm.” der. Ancak eşi Altın Sas’ın söylediklerine öfkelenen Altın Saraç atına atlayıp altın dağın zirvesine doğru yola çıkar. Altın dağın zirvesine varan Altın Saraç Han Hırçotay’ın Kara Han’ı sürükleyip dövdüğünü görür. Altın Saraç Kara Han’ını Han Hırçotay’ın elinden kurtarır ve onunla dövüşmeye başlar. Bunu gören Kara Han ben iki güzel kızımı Hillanır Taycıya gönderdim nasıl olurda onun yerine sen gelirsin deyip Altın Saraç’ının altın zirvede öleceğini bildiği için iki kızının hiç doğmamasının daha hayırlı olacağını söyleyerek ağlar. Kara Han, Altın Saraç’ın kolundan tutup sürükleyerek kendi sarayına getirir. Altın Saraç Kara Han’ın sarayında dinledikten sonra vedalaşır oradan ayrılır. Altın dağın zirvesinde sarı atının ölüsünü bulan Altın Saraç da orada ölüverir. Altın dağın zirvesinde ölü olarak bulunan Altın Saraç’ın başına gelenleri görenler iyi insanın bedeni burada yatmasın deyip altın bir şal yaparlar. Şalın üstüne Altın Saraç’ın cansız bedenini koyup demir pencerenin zirvesine götürüp bırakırlar. Altın Saraç’ın ölü bedeninin yere giren deliği ve göğe çıkacak kanatları yok olur. Bunu gören Altın Sas yarım arşın bıçakla Altın Saraç’yı kurtarmaya doğru koşarken o sırada karnındaki beş aylık çocuk konuşarak karnından kendini çıkarmasını ve babasını bulup getireceğini söyler. Altın Sas zorda olsa çocuğu doğurur çocuk daha mukozalırken ak sarayın etrafında koşmaya başlar. Adını bile daha koyulmayan bu çıplak çocuk babası Altın Saraç’yı bulmak için yola çıkar. Yolda Üzüt Kızı Üzen Arığ’ı görür ona olup biteni anlatır. Üzüt Kızı Üzen Arığ: “Çıktığın bu yolda yiğitlikle savaşır sağ dönersen seninle evlenirim.” der. Çıplak oğlunu kül dökülü yazıya götürür: “Bu kül dökülü yazıda külü yükseltmeden yürürsen ölüp gideceğin gerçektir ancak külü yükseltip bıraktığında ustalıkla geçmiş olursun.” der. Çıplak çocuk kül dökülü yazının kuzeyinden yürür. Bunu gören Üzen Arığ birincisi olmazsa ikincisine gideriz der ve kolundan tutup çektiği çıplak oğlanı gök ırmaklı gök ovaya götürür. Üzüt Arığ çıplak oğlana: “ bu ovanın büyüyen gök otunu dalgalandırmadan yürüsen öleceğin gerçektir. Eğer dalgalandırırsan ustalıkla geçmiş olursun.” der. Bunu da yapamayan çıplak oğlanı Üzen Arığ üçüncü bir yere götürür ve burada altı çatal eski kavalı basıp kırmadan elli şarkıyla indirirsen altmış türkület döndüremezsen öleceğin gerçektir. Bunu yaparsan seninle evlenirim yapamazsan eğer temiz canını alırım, der. Çıplak çocuk saçından birkaç tel koparıp tükürür kendi gibi göbeğini kuşanan mukozalı küçük çocuk hazırlar kendini de kuru ota dönüştürür. Saçlı doğan küçük çocuk kavala basıp elli türkület indirir altmış şarkıyla döndürür bunu gören Üzen Arığ yaşı benimle yazılan kaderin birlikte koşulan sensin deyip küçük çıplak oğlanı kavrar. O sırada küçük çıplak oğlan kansırıp tükürür ve boyu Üzen Arığ kadar olur. İki bir Üzen Arığ’ın yurduna varırlar ve bir toy düzenlerler. Üzen Arığ düzenleyeceği toya annesi ve akrabalarını davet etmek için yola

çıkar ve yanına da dokuz ambarın anahtarını alır. Çıplak oğlan: “*Onları kaybedersin bana ver.*” der. Üzen Arığ nasıl benimle böyle konuşursun deyince çıplak çocuk: “*Sen benimle üç yerde doğruluğumu hissedip evlendin, bana güvenmeyecek misin?*” der. Üzüen Arığ gerçekten de ambarları açıp bakarsan dokuzuncu ambarı hiç açmayacaksın deyip gider. Çıplak oğlan sekiz ambarın hepsini açar. Ancak istediğini bulamaz dokuzuncu ambarın kapısını açtığında babası Altın Saraç’ının ölü bedenini görür. Bunun üzerine çıplak oğlan kapıdan dışarı çıkarak üç kere: “Babamın babası Kara Kuzgun’un atı Ay Kara at, bugün gelersen işime yararsın.” der. Ay Kara at çıkıp gelir. Ay Saraç’ının bedenini sarı atı gözünden burnuna doğru çekmekteyken. Ay Kara at burnuna çekince çıplak oğlan bir kamçı vurur ve Ay Kara atın demir pencerenin zirvesine varacağını bilir. O sırada Üzen Arığ çıkıp geliverir. Çıplak oğlan dokuzuncu ambarı açıp babasını ulaştığı için onunla kapışmaya başlar. Günler süren kapışma sırasında kara yerin altında altında belikli kara kadın çıkıp gelir. Kızı Üzen Arığ’a kaderindeki ile rızanla evlen der. Ama çıplak oğlan Üzen Arığ’ı öldürür. Kara kadın bunun üzerine çıplak oğlana saldırı ve günlerce kapışırlar. Ancak çıplak oğlanın gücüne daha fazla dayanamayan kara kadın yerin altına iner. Çıplak oğlan bir yıllık yolu yedi günde giderek bir zirveye ulaşır. Bu zirvede Kara Alp’i gören çıplak oğlan onunla kapışmaya başlar. Dokuz yıl süren bu kapışmada birbirlerini yenemeyince Kara Alp ıslık çalarak dağın sırtındaki dokuz bozkurdu çağırır. Çıplak oğlan bu dokuz bozkurdu yere yayar. Dokuz bozkurt dokuz kara kadın olur çıplak oğlan onları da yener. Kara Alp bu kez tepe üzerinden dokuz kara kurdu çağırır çıplak oğlan bu dokuz kara kurdu da yere yayar. Dokuz kara kurt dokuz yiğide dönüşür ve çıplak oğlan bu dokuz yiğidi de öldürür ve en son seslenecek bir şey kalmayan Kara Alp’i yere sererek öldürür. Çıplak oğlan yeryüzündeki kara tümsek yastıklı kara çamur döşeklileri öldürmeden babam Altın Saraç’ının yurduna dönmeyeceğim, diyerek dağlar denizler aşır önce ak zirveye sonrada kara zirveye ulaşır. Burada dokuz kara alp görür, yanına vardığında bu dokuz kara alp bir kara alp’e dönüşür. Çıplak oğlan bu kara alple kapışır ve onu öldürür. Kötü yiğitleri öldürmek için yoluna devam eden çıplak oğlan yolda sarı atı görür. Sarı atın yanına yaklaşırken babası Altın Saraç’yı da görür. Altın Saraç canını geri getiren oğluna sınıksıkı sarılarak ağlar. Oğlunu altın bıçak edip cebine koyan Altın Saraç yurduna doğru yola çıkar. Hılanır Taycı’nın ak sarayına uğrayan Altın Saraç kardeşi Han Gicegeyi de yanına katarak yoluna devam eder. Altın Saraç cebinden altın bıçağı çıkarıp salları altın bıçak çıplak çocuğa dönüşür. Bu sevinçle Altın Saraç’ının yurdunda toy düzenlenir. Toy bitince de çıplak oğlan kendine ad ister. İhtiyar bir adam çıplak oğlana sapsarı atlı Altın Saraç’ının oğlu ak sarı atlı Han Saraç adını verir. Ad verip düğün bitince Han Saraç dokuz günlük alp uykusuna yatar. Uyandığında anası onu sapsarı atlı Sarı Salgın’ın

kızı Sarı Marhayı eş olarak gösterir. Sarı Marhayla evlenmek isteyen yiğitlerin Sarı Salgın'ın yurduna gittiklerine söyler. Sarı Salgın'nın kızını vereceği yiğidin atının iyi koşması gerektiğini bu yüzden ona ak sarı atı verdiklerini söyler. Annesi, Han Saraçı'ya Sarı Salgın'nın yurduna vardığında neler yapması gerektiğini bir bir anlatır. Han Saraçı da annesine senin burada söylediklerinle oradakiler denk gelir mi deyip Sarı Salgın'nın yurduna doğru yola çıkar. Han Saraçı önünde duran ak zirveleri aşarak küçük ağaçları tepip keserek annesinin de dediği gibi Han Gökyüzü ile kara yerin insan sakalıyla birleşip yükselmiş olan bir zirve görür. Annesinin uyarısı aklına gelerek zirveyi yavaş geçer. Ancak böyle yavaş giderse varacağı yere gidemeyeceğini düşünerek sarı atına bir kamçı vurur. Han Gökyüzü ile kara yer birleşip yükselen sakalı bir yere toplayıp çekerek bütün sakalı çekip çıkarır. Bunu yaptığında kara yerin altında kara kişiyi de çekip çıkarmıştır. Bu kara kişi Han Saraçı'ya benim adım yer sahibi Çık Tas seninle dost oluruz deyip yalvararak kendisini bırakmasını iste de Han Saraçı kara kişiyi yeraltına doğru fırlatır. Kara kişi Han Saraçı'nın arkasından vardığın yere bağ olacağım diye türkü söyler. Bunları duyan Han Saraçı da atına atlayıp benim arkamdan gelecek çocuklara yol açıp gidiyorum diyerek yoluna devam eder. Han Gökyüzü ile kara yerin birleştiği yere gelen Han Saraçı bu yeri yedi gün olmadan geçer ve gök ırmağın yanına varıp Sarı Salgın'ın evine girer ve yiğitlerin yanına oturur. Kapı ardında dokuz başlı Çilbigen'i ve dokuz kara kadını görür. Onları olduğu yerden tutup fırlatır. Sarı Salgın'nın eşi Sarı Targah yiğitlerin iyisi Han Saraçı gelmiş diyerek masasına oturtup ayran ve içki sunar. Sarı Salgın kızını istemeye gelen yiğitlere, kimin atı gök kutsalı altın sincabı getirirse Sarı Marha kızımı ona vereceğim diye seslenerek yarışmayı başlatır. O sırada Çilbigen Han Saraçı'ya içki ikram eder o da içtikçe içip sarhoş olur ve böylelikle günler geçer. Çilbigen dışarı çıkıp baktığında yiğitlerin yarışa katılalı altın gün geçtiğini ancak sarı boynuzlu kara boğa at ile Han Saraçı'nın ak sarı atının direkte bağlı olduğunu görür. Han Saraçı ve birlikte oturduğu Kümüstik, atlarının eğerlerini çözüp gök kutsalı altın sincabı alıp getirmeleri için kamçılıyarak yarışmaya başlarlar. Çilbigen bu iki atın birbiriyle nasıl ayrıştığını gözetip yanındakilere anlatır. Gözünün görmediği yerde et yiyerek gücünü toplar ve tekrar gözler ve tekrar anlatır. Kara boğa atın ak sarı attan yarım göğüs önde olduğunu söyler yolun sonunda ak sarı at gök kutsalı sincabı burnuna çeker ve gelip Sarı Salgın'nın yanında hapsirir. Kümüstik, Han Saraçı'nın atının bu başarısını hazmedemez ve onunla kapışmaya başlar. Dokuz gün süren bu kapışmanın sonunda Kümüstik Han Saraçı'ya yenilir. Her şeyi bilen ve gören Çilbigen Han Saraçı'ya aldığı kızı çabucak alıp doksan yüzlü kara kadın uyanıncaya kadar buradan götürmesini ister. Han Saraçı ak saraya vardığında kara kadın uyanıp kara yerin altını ve üstünü haç edip buraya geleceğini bilerek gelip burada

uyudum, der. Han Saraçı kara kadının yanağına vurup morartsa da kara kadın Han Saraçı'nın eşi olmak istediğini söyleyerek vazgeçmez ve kara yerin dibine inip burada kapışmaya devam eder. Onları burada Han Saraçı'nın canını almak isteyen Kara Alp görür. Han Saraçı Kara Alp'in canını alır. Daha sonra Han Saraçı'nın canını almak isteyen yer sahibi Çik Tas çıkıp gelir. Han Saraçı onunda canını alır. Daha sonra kula atlı Hurultay Mirgen gelir ve Han Saraçı onunda canını alır. Elinde tuttuğu doksan yüzlü kara kadını fırlatmaya gücü kalmaz. O sırada Han Saraçı'nın yeğeni Hırğan Taycı gelerek Han Saraçı'ya yardım eder ve kara kadını kara yere gömerler. Han Saraçı tekrar Sarı Salgın'nın sarayına varıp Sarı Marhayı kendine eş olarak ister. Sarı Salgın kızı Sarı Marha'yı Han Saraçı'ya verir ve büyük bir toy düzenler. Toy bitince Han Saraçı Sarı Marha'yı altın yüzüğe çevirip cebine koyar. Yurduna doğru yola çıkan Han Saraçı kara kadının ölmediğini görür. Tekrardan onu tutup yerin dibine fırlatır. Biraz daha gidince Kara Alp'i görür. Kara Alp ile Han Saraçı birbirlerine güç yetiremezler ve günlerce kapışırlar. Kara Alp silkelenerek özüne döner ve çatal başlı Çilbigen olur. Bu iki dost sarılarak toy ve düğün yapmak için demir pencerenin zirvesine doğru atlarını koştururlar. Ak saraya vardıklarında Han Saraçı cebindeki altın yüzüğü çıkarıp sallayarak Sarı Marha'ya dönüştürür. Yiğitlerin ve halkın davet edildiği büyük bir toy düzenlerler. Günlerce yiyip, içip eğlenirler. Kara boğalı çatal başlı Çilbigen ak saraydan çıkıp şarap hazırlatıp tekrar ak saraya girer. Altın kadehten içkisini alıp Kara Kuzgun'a kızını almak için yalvarır. Kara Kuzgun da kızını Çilbigen'e verir. Kara Kuzgun'un kızı Çilbigen'e gönü istemeden varır. Çilbigen yolda silkelenip özüne yani Altın Tana'ya dönüşür. Bunu gören Han Gicegey'in gönü açılır. Bitmek tükenmek bilmeyen büyük bir toy düzenlenir. Toy bitince Altın Tana Han Gicegey'i altı ayrı altın edip cebine koyar ve atına binip yurduna doğru yola çıkar. Evde kalan yiğitlerde halka han olmak için Han Saraçı'yı seçerler (İlgın, 2005: 54-193).

5.13. KÜN SARIĞ HAN

Ak Deniz'in aşağı tarafında, sırtı yüksek dağların sıra sıra dizildiği şeytanın uğramadığı, rüzgârın giremediği kutsal yerde Ah Han babalı, Altın Poos analı, Ah saraatlı ve dokuz yaşındaki erkek kardeşi ile birlikte yaşayan Kün Sariğ adında bir kadın alp yaşar. Önünde altı arkasından yedi kızın hizmet ettiği Kün Sariğ halkına kötü yönetim uygular. Kardeşine de düşmanymış gibi bakıp yediği yemeği bile çok görerek sürekli küçük düşürür. Kün Sariğ kardeşi olan bu er balayı, babasının yurdunun hanı olmayı aklından geçirmemesi için sürekli uyarır. Bunları işitmekten yorulan er bala er seviyesini yetişip ata ve dona nasıl ulaşırım diye düşünür düşünür derdine dert eklerken yıllar geçtikçe de aklına akıl, gücüne güç katmaktadır.

Saraatına atlayıp, yurdunu dolaşır, halkını ve malını gözetip evine döndüğü bir gün er bala utana sıkıla ablası Kün Sarığ'a: *"Ağaç eşiğin yanında daha çok yatacak mıyım? Altıma binecek bir at sırtıma giyecek bir giysi versen. Atım olsa ben de senin arkanda dolaşırım, ağamız Ah Tas da er yaşlısı olup çıkmış onun yerine benim dolaşmama izin ver."* der. Bunu duyan Kün Sarığ, er balaya bunları isteyip ata yurduna han mı olacaksın diyerek bağırır ve atına atlayıp evden uzaklaşır. Yüreği acıyan er bala Ah Tas'ın yanına gider. Ah Tas er balanın geldiğini görünce onu masanın arkasına oturtur. Er bala ablası Kün Sarığ'dan binecek bir at, üstüme giyecek bir giysi istediğini ancak buna karşı çıktığını anlatıp ablasını bu konuda ikna etmesi için Ah Tas'tan yardım ister. Ah Tas er balaya ablası Kün Sarığ'ın atası Ah Han'ın kanını taşıdığını ve ikisinin it yürekli olduğunu söyler. Daha sonra Ah Tas, asıl adının Ay Mirgen olduğunu kendine bu adı babaları Ah Han'ın koyduğunu söyleyip hayatını anlatmaya başlar. Ataları Ah Han'ın ablası Altın Poos ile evlendiğini, atası ve anası ölünce kendi yurdunda küçük yaşta tek başına kaldığını, bunu fırsata çeviren atası Ah Han'ın yurduna gelip destek olmak yerine tüm malı ve halkı buraya sürerek kendine de Ah Tas adını verip onların başına diktiğini söyler. Atası Ah Han'ın çok katı bir yönetici olduğunu ve ne sırtına bir giysi ne de düzgün aş verdiğini söyleyip yarın ablasını ikna etmek için geleceğini söyler. Er balla bunları işitip evine varmak için yola çıkar. O gecenin sabaha kavuşmasını beklerken Kün Sarığ da atına atlayıp yurdunu dolaşır, halkını ve malını gözetir. Evine geldiğinde hizmetçi kızlar tüm hizmetini yaparken Ay Mirgen çıkıp gelir. Birbirlerine esenlikler dileyip altın masanın arkasına oturunca Ay Mirgen konuşmaya başlar: *"Ablamdan çıkan iki canım sizinle tanışmaya geldim. Ben dayınız Ay Mirgen, atanız ve ananız benim sizin dayınız olduğumu söylemedi mi?"* deyip er balaya anlattıklarının aynısını Kün Sarığ'a da anlatır. Kün sarığ benim bildiğim kadarıyla sen Ah Tas'sın, anam babam senin hakkında bir şey demedi diye karşılık verir. Ay Mirgen, Kün Sarığ'a: *"Atanın verdiği Ah Tas da adım olsun ancak benim gerçek adım Ay Mirgen'dir."* der. Daha sonra Kün Sarığ'a kardeşinin isim alacak seviyeye geldiğini ona bir at bir de sırtına giyecek giysi vermesi gerektiğini söyler ve atası Ah Han'ın da bu şekilde vasiyet ettiğini hatırlatır. Bunları duyup öfkelenen Kün Sarığ'a Ay Mirgen: *"Kardeşime isim verip, at verip, giysi versek de atamın yurdunun hanı olamaz."* der. Bunun üzerine Kün Sarığ oturduğu yerden kalkıp dokuz değişik anahtarla açılan sandıktan kardeşinin giyeceği zırhı çıkarıp verir. Atların arasına varıp bineceğim atı bul gel diye de kardeşine emreder. Hizmetçi kızlarla halka davet gönderir, yemekler, etler kazanda pişerken ulu kişiler masanın arkasına oturur. O sırada er bala yakaladığı at ile evin önüne gelir. Ay Mirgen er balanın yakaladığı atın iyi bir at olduğu söyler, Kün Sarığ da bunu onaylar ve sonra Ay Mirgen er balaya Ah Oy atlı Üzüm Taycı adını koyar.

Ulu kişiler evden çıkıp gidince Üzüm Taycı ve Kün Sarığ o gece atalarının evinde birlikte kalırlar. Sabah olduğundan Kün Sarığ halkına başı kuzeye doğru bir ev dikin diye emredip atı ile Ak sıradağların arka tarafına doğru aşip gider. Sabah giden Kün Sarığ akşam olup geldiğinde yeni kurulan Ak ipekten evine girer. Ertesi gün Üzüm Taycı ablası Kün Sarığ'ın evine gidip ablasından Ah Oy atı ile sırtı yüksek dağlarda dolaşmak için izin ister.

Kün Sarığ, Üzüm Taycı' yı dolaşmak için değil de hayvan ve kuş avlayıp halka dağıtması için yollar. Üzüm Taycı, hayvanı ve kuş avlayıp getirir, hizmetçi kızlar bunları halka dağıtır ve kalanlarından da Kün Sarığ'a yemek yaparlar. Akşam olduğunda Kün Sarığ hizmetçi kılığına girip hizmetçi kızların yanına varıp onlara ulu köyün içindeki halkın ne konuştuğunu sorar. İçlerinden biri halkın Kün Sarığ'ın katı yönetiminden şikâyetçi olduğunu ve çok iyi biri olarak görülen Üzüm Taycı'nın bu yurda han olmasını beklediklerini söyler. Bunları işiten Kün Sarığ, o gece uyuyamaz ve Üzüm Taycı'yı öldürme planları yapar. Günler sonra bir gece Kün Sarığ, kardeşi Üzüm Taycı' yı öldürmek niyetiyle evine gider. Üzüm Taycı ablasına burada halkın diline düşmektense sırtı yüksek bir dağda kapışmanın iyi olacağını söyler. Atlarına binip sırtı yüksek dağa çıkarlar. Üzüm Taycı, Ah Oy atına: *“Kopmaz tinli Üzüm Taycı'nın kopmayan tını akkuşçağız olup uçtuğunda onu ala gözden yitirme çünkü Çağrı Turhan'ın ülkesindeki Aydın sıradağlarının üstüne ruhum ulaştığında yeniden doğup tekrar yaratılacaktır.”* der. Sonrasında Kün Sarığ kılıcını sallar ve kardeşi Üzüm Taycı'nın başını gövdesinden ayırır. Üzüm Taycı'nın kanı yukarı fışkırırken ruhu akkuşçağız gibi kan ile karışık bir biçimde uçup gider. Ah Oy at da tam o esnada çınlayan bir kişneme ile neresi olduğu bilinmeyen bir yere doğru dörtnala koşar. Üzüm Taycı'nın kanının biriktiği yerde bir kayın ağacı çıkar ve bu kayın ağacının dalında sarı bağırlı bir akkuş durup kişi sesiyle seslenerek: *“Ablam Kün Sarığ, atadan anadan kalan yurt için tek erkek kardeşini öldürdün ya şenlik günü görmeyesin.”* der. Bunu işiten Kün Sarığ, öfke ile atından inip akkuşu oku ile vurmak ister ancak vuramaz. Kün Sarığ kardeşini öldürdükten sonra vicdan azabı çeker, yemek yiyemez, uyku uyuyamaz hale gelir.

Olup bitenden habersiz olan halk da Üzüm Taycı'nın avlanmadan dönmediği, oralarda ölüp kaldığını düşünerek gözyaşı akıtır. Bir gün gerçeği öğreneceklerinden korktuğu halkın gözünde kötü görünmek istemeyen Kün Sarığ, Hara Moos ile evlenip halkın arasından kaybolmak ister. Günler sonra Kün Sarığ'ın evlenmek için haber saldığı Hara Moos ters kılı atı ile çıkıp gelir. Kün Sarığ Hara Moos ile evlenecek kadar düştüğü için derin üzüntü duysa da evlenmek zorunda kalır. Hara Moos, Kün Sarığ'a yurduna han olacak kimsenin olup olmadığı sorar o da hiç kimse yoktur deyip Hara Moos'un yurduna gitmek için hazırlanır. O sırada Ay

Mirgen de Ak deniz'in ulu adasına götürebilecek kadar mal taşımakta olup orada kalanlara da Kün Sariğ sorarsa Altay sıradağlarına gidip dönmediğini söylemeleri şeklinde tembihler. Ay Mirgen ulu adada yaşamaya başlarken Kün Sariğ da malını ve halkını zorlayarak ve hatta gelmekte direnenin başını keserek Hara Moos'un yurduna doğru sürer.

Günler, aylar ve yıllar geçer adada yalnız yaşayan Ay Mİrgen her gün sırtı yüksek dağların üstüne çıkıp gün çıkışı yönündeki ülkeye dikkatlice bakıp Ah Oy atın gelmesini bekler. Gözyaşları içinde Üzüm Taycı'nın akkuşçağız olup gelmesini diller. Bir gece Ah Oy at sırtında bir er bala ile Ay Mirgen'in kulübesinin önüne çıkıp gelir. Ay Mirgen'in lezzetli yemekleri ile beslediği er bala her geçen gün aklına akıl gücüne güç katar. Bir gün er bala, Ak deniz'in ötesindeki talan edilmiş yurdun nasıl bu hale geldiğini sorar. Ay Mirgen de tüm yaşananları tek tek anlatır. Sonra er balaya giymesi için bir zırh verir adını da Ay Solğın koyar. Yaşananları duyduktan sonra Ay Solğın yatıp uyumaz, yiyip içemez hale gelir. Günler bir bir geçip Kün Sariğ'ın peşine düşeceği vakit geldiğinde Ay Mirgen Ay Solğın'a Hara Moos'un yurduna vardığında ablasını öldürmeden alıp gelmesini tembihler. Ay Solğın Kara sıradağların üzerine çıkarak Kara deniz'in kıyısındaki uçsuz bucaksız köye bakıp Hara Moos'u kapışmak için çağırır. Sesi duyan Kün Sariğ ve Hara Moos ak saraydan birbiri ardınca çıkıp sıradağın üstüne çıkarlar. Hara Moos ile Ay Solğın dokuz gün boyunca kapışırlar. Nihayetinde Ay Solğın gücü tükenen Hara Moos'un başını gövdesinden ayırarak öldürür. Buna öfkelenen Kün Sariğ Ay Solğın'a saldırır. Günlerce süren kapışmanın ardından Ay Solğın ablası Kün Sariğ'ı atının kuyruğuna bağlayıp halkını ve malını da alarak atasının yurduna doğru yola çıkar. Ak deniz'in kıyısına ulaştığında halkını ve malını ak yazıya yayar. Ay Mirgen Ay Solğın'a ataları Ah Han'ın yurduna yeniden ad verileceğini söyleyip bir toy düzenletir. Toya davet edilen Kün Sariğ gördüğü iyilik karşısında kardeşini öldürdüğü için pişmanlığını dile getirip ağlar ve hatta Ay Solğın'dan kendini öldürmesini ister. Ay Solğın o sırada ablası Kün Sariğ'a Han Tibet'in oğlu Han Mirgen'in onunla evlenmek istediğini onunla evlenirse güzel bir yaşamının olacağını söyler. Kün Sariğ başından geçenlerin pişmanlığı içinde bu teklifi kabul eder ve bir gün gündüz vakti Han Mirgen çıkıp gelir ak saray evin içine girer. Kendini tanıttıktan sonra Kün Sariğ'ın başından geçenleri bildiğini ancak ondan daha güzelini bu dünya üzerinde bulamadığını söyleyerek onunla evlenmek istediğini söyler. Bunları işiten Ay Mirgen, Ay Solğın'a dönerek hemen toyu başlat diye emreder. Altı gün süren toyun ardından Kün Sariğ ile Han Mirgen yurtlarına doğru yola çıkacakken Ay Mirgen yanlarındaki halkı şahit tutarak doğacak olan çocuklarından gönlüne soğuk olanını kendisine evlat olarak vermesini ister. Han Mirgen, Ay Mirgen'in bu isteğini yerine getireceğinin sözünü verir ve Kün Sariğ ile atlarına binerek

yurduna doğru yola çıkar.

Bir gün Ay Mirgen, Ay Solğın'ın evine gelip artık evlenmesi gerektiğini ve aydınlık deniz sularının kıyısında yaşayan Çarlı Tana'nın ise eşi olacağını söyler. Bunu duyan Ay Solğın atına binip Çarlı Tana'nın yaşadığı yurda doğru yola çıkar. Aylar sonra da yanında elli örgülü bir güzel ile yurduna geri döner. Onları Ay Mirgen ile eşi karşılar ve hemen bir toy düzenlerler. Toy bitince herkes evine dağılır. Ay Solğın toydan sonra halkının ve malının sayımını yapar ve her gün dağlar arasında av avlayıp getirerek halkını doyurur. Günler böyle geçerken bir gece Çarlı Tana'nın babasının atı çıkıp gelir ve babasının Adar Han'ın acımasız iki oğlunun elinde kaldığını söyler. Bunu duyan Ay Solğın hazırlanarak hemen kayın atasının yurduna doğru yola çıkar. Sırtı yüksek dağın üstüne çıktığında kayın atası Çarlı Han'ı Ay Çizi'nin elinde gücü tükenmiş bir halde görür. Ay Çizi ile günlerce kapışan Ay Solğın'nın yardımına bir er bala yetişir. Kapışma bittikten sonra er bala Kün Sarığ'ın oğlu olduğunu dayısı Ay Solğın'a söyler. Kucaklaşıp hasret giderdikten sonra canını kurtardıkları Çarlı Han'ın evine giderler. Burada yiyip içip dinlenirken Çarlı Han bu er balayı dedesi Han Tibet'e benzettiğini söyleyince er bala da babası Han Mirgen'in kendini sürekli Hara Moos'a benzettiğini ve hiç olumlu gözle bakmadığını söyler. O sırada Ay Solğın'ın aklına ablasının bir öfke ile Hara Moos ile evlendiği ve bu nedenle Han Mirgen'in bu er balayı ona benzettiği gelir ancak susar. Daha sonra Ay Solğın ve er bala Han Mirgen'in yurduna doğru yola çıkarlar.

Han Mirgen'in yurduna vardıklarında onları Kün Sarığ karşılar. Eve girip yemek yemeye başladıklarında Ay Solğın yardımına gelen er balanın yiğitliklerini anlatırken Kün Sarığ'ın diğer oğlu da çıkıp gelir. Ablasının diğer oğlunu da gören Ay Solğın kendisine yardıma gelen er balayı ablasına benzettiğini söyleyince Han Mirgen öfkelenir. Er bala da babasının bu öfkesinin neden olduğunu sorar. Ay Solğın eniştesi Han Mirgen'e kendi toyunda dayısı Ay Mirgen'e verdiği sözü hatırlatarak er balayı kendi yanında götüreceğini söyler. Han Mirgen verdiği sözü hatırladığını söyleyip er balayı götürmesine müsaade eder ve bu iki er balaya ad koymak gerektiğini söyler. Er balalarını atların arasına at seçmeleri için yollarken onlarda toy için hazırlığa başlarlar. Toy başlar er balalar da seçtikleri atlar ile gelirler. Atın iyisini Ay Solğın'a yardıma giden küçük er bala seçer ancak Han Mirgen o atı büyük er balaya verir ve adını Han Tönis koyar. Küçük olan er balaya güçsüz atı verir ve onun adını da Kün Tönis koyar. Babası Han Mirgen'in bu adaletsiz davranışına ve küçüklüğünden beri yaşadıklarına sinirlenip söylenen Kün Tönis annesinin verdiği Ah saarata binerek Ay Solğın ile beraber Ah Han'ın yurduna doğru yola çıkarlar.

Ah Han'ın yurduna vardıklarında onları Ay Solğın'ın eşi Çarılı Tana karşılar. Eve girip yemek yemeye başladıklarında Ay Mirgen çıkıp gelir. Ay Solğın dayısı Ay Mirgen'e başından geçenleri tek tek anlattırken Kün Tönis de kendini tanıtır. Ay Mirgen Kün Tönis'e: “*Bundan böyle baban ben, anan balası olmayan Ala Tarğay ve atın da üstün at olarak yetiştirilen gümüş kanatlı Kök Pora attır.*” der ve o atı bulup getirmesi gerektiğini söyler. Ay Solğın ve Kün Tönis atı bulmak için hemen yola çıkarlar. Yakalayıp geri geldiklerinde Ay Mirgen sandıktan çıkardığı ak polat kılıcı ve zırhını Kün Tönis'e verir.

Günlerden bir gün Ay Solğın evinde otururken Han Mirgen'nin büyük oğlu Han Tönis'in atı çıkıp gelir. Sesi duyup evinden dışarı çıkan Ay Solğın gelen atı tanır. At, kişi sesi ile konuşarak Han Tönis'in Kilin Han'ın yurdundaki yarışmalara katıldığını ancak oradaki bir ulu yiğidin elinde kalıp acı çektiğini söyleyince Ay Solğın hazırlığını yapıp at ile beraber Han Tönis'e yardıma gider. At yolda duraklayarak Han Tönis'in kardeşi Kün Tönis'ten yardım istemesi gerektiğini hatırlar ve onu çağırmak için Altay dağlarına doğru koşturur. Ay Solğın Kilin Han'ın yurduna geldiğinde Han Tönis'i Çizi Molat'ın ellerinde ölmek üzereyken görür. Bu kapışmaya çok uzak olmayan bir yerde de Çizi Molat'ın kız kardeşi Çil Hara kız engin bir taş benzetecek şekilde saklanır. Ay Solğın, Han Tönis'i Çizi Molat'ın elinden kurtarıp onunla kapışmaya başladığı sırada Kün Tönis çıkıp gelir. Kün Tönis'i gören Çil Hara kız saklandığı yerden çıkıp ağabeyimi yalnız mı sandınız diyerek Kün Tönis'e saldırır. Günlerce süren kapışmada Ay Solğın Çizi Molat'ı Kün Tönis de Çil Hara kızını öldürür. Sonra bu üç yiğit Kilin Han'ın evine giderler, kendilerini tanıtır ve bu müsabakayı Han Mirgen'in soyundan gelen Han Tönis'in kazandığını ilan ederler. Kilin Han kızını Kilin Arığ'ı Han Tönis'e verir ve büyük bir toy düzenletir. Toy bittikten sonra Han Tönis, Kilin Arığ ve Ay Solğın Han Mirgen'in yurduna doğru yola çıkarken Kün Tönis ise Kızıl deniz sularının kıyısındaki yurdun hanı olan Alıp Han kızını istese de istemese de kendine eş olarak almak için onlardan ayrılır.

Ay Solğın, Han Tönis ve Kilin Arığ Han Mirgen'in yurduna vardıklarında Kün Sarığ onları büyük bir sevinçle karşılar. Ay Solğın ablası Kün Sarığ'a tüm yaşananları anlatır ve sonra büyük bir toy düzenler. Toy bittikten sonra Ay Solğın ablası Kün Sarığ'ı ve eniştesi Han Mirgen'i Kün Tönis'in toyuna katılmaları için Ay Mirgen'in yurduna davet eder. Bunu duyan Han Mirgen öfke ile ayağa kalkıp Kün Sarığ'a Hara Moos ile evlenmeseydin en akıllı ve en güçlü oğlumu ona benzetip de Ay Mirgen'e vermezdim diyerek bu toya gitmeyeceğini söyler. Ay Solğın ve Kün Sarığ oradakilerle vedalaşıp Kün Tönis'in toyuna katılmak için Altay dağlarına doğru atlarını sürerler. Ay Solğın ve Kün Sarığ Altay Dağlarına ulaştıklarında Ay

Mirgen onları güzel bir şekilde karşılar ve ikramlarda bulunur. Daha sonra Kün Tönis güzeller güzeli Alıp Han kız ile çıkıp gelir. Ay Mirgen Kün Tönis'in kendine eş olarak getirdiği bu kızı oldukça beğenir ve toyu başlatır. Ay Solğın iki yeğenin de toyuna katılabildiği için mutludur ve iki kardeşe her zaman birbirlerine destek vermeleri için öğüt verir. Ölüm vaktinin yaklaştığını anlayan Ay Solğın, Ah Han'ın yurdu'nun ıssız kalacağını düşündükçe üzülmemektedir. Onun bu halini gören Kün Sarığ vakti zamanında yaptıkları hatıra gelir ve ağlar. Ay Mirgen de Ah Han'ın yurdunun ıssız kalacağını ve halkının Altay dağlarına sürüleceğinin farkındadır. Veda vakti geldiğinde Kün Tönis'e önce Kün Sarığ babasının yurdunu unutmayıp oraya da uğramasını söyler. Sonra da Ay Solğın öldüğü vakit halkını ve malını Altay dağlarına doğru sürmesini tembihler. Herkes birbiri ile vedalaşarak kendi yurtlarına doğru yola çıkar.

Ay Solğın yurduna geldiğinde halkının ve malının azalmadığını görünce sırtı yüksek sıradağa çıkıp bir zamanlar Üzüm Taycı'nın çukur bir yerde toplanan kanından beslenerek biten altın yapraklı kutsal kayın ağacının yanına varır. Kayın ağacının gür dallarının kuruyup düştüğünü yetmiş adet çatal kökünün de yer üstüne çıkıp çürüdüğünü görünce kendisinin ölüm vakti geldiğini anlar. Gözünden kanlı yaşlar akıtan Ay Solğın, kayın ağacının çevresini altı kez dolaştıktan sonra kutsal kayın ağacı devrilip yere düşer sonra Üzüm Taycı'nın öldüğü yere geldiğinde de kendisi çakıl taşları ve kuma dönüşerek etrafa yayılır. Bu çakıl taşları ve kum arasından bir akkuşçağız olup gökyüzünde uçmaya başlar. Ah oy at da Üzüm Taycı'nın kemiklerinin yanına gelip iki gözünden yaşlar akıtarak yüksek sesle kişnemeye başlar. Atın sesini duyan Ay Mirgen oraya vardığında Ay Solğın'ın çakıl taşları ve kuma dönüşmüş bedenini görür. Çarlıh Tana'ya haber verir. Çarlıh Tana yüksek dağların üstüne çıkar Ay Solğın'ın çakıl taşı ve kum haline gelen ölü bedenini Üzüm Taycı'nın üstüne serip rüzgâr uçurmasını diye de büyük bir taş ile bastırır. Çarlıh Tana Ay Solğın'ın ölü bedeninin başında ağlayıp ağıt yakar. Ah Oy at da bu acıya daha fazla dayanamaz ve Ak deniz'in başında duran altı çatal başlı ak karla kaplı sıra dağın üstüne çıkıp Tanrı'nın kutsal adağı olur. Daha sonra Çarlıh Tana Kün Tönis'i yanına çağırır. Ona, kendisinin babası Ay Çarlıh Han'ın yurduna gideceğini bu nedenle Ah Han'ın yurdundaki bu malı ve halkı Altay dağlarına sürmesini söyler. Kün Tönis, Çarlıh Tana'yı babasının yurduna doğru uğurlar sonrasında da halkı ve malı Altay dağlarına götürür. Ay Mirgen, Ay Solğın'a: *“Hanı olmayan bir şeyin gözü yaşlı olur, sürdüğün bu malı ve halkı bizimkilerle karıştır.”* der. Kün Tönis, Ay Mirgen'in dediği gibi halkı ve malı birleştirir. Halkın geldiği bu yurttaki kendini yabancı hissetmemesi için de ulu bir şenlik düzenletir. Genç yaşlı, kadın çocuk herkes toyda eğlenirken Ay Mirgen ayağa kalkar: *“Çocukluğumdan beri yaşadıklarımı ben siz emekçi halkıma anlatayım, eksiklerim olursa da*

beni Kün Tönis tamamlasın.” der ve başından geçen her şeyi tek tek anlatır. Kün Tönis, Ay Mirgen’in anlattıklarından babası Han Mirgen’in onu neden Hara Moos’a benzettiği anlayınca eşini alıp baba yurduna ziyarete gitmeye karar verir. Toy bitip herkes dağıldıktan yedi gün sonra Ay Mirgen yattığı yumuşak döşeginden kalkamaz. Eşi ve Kün Tönis onunla gece gündüz ilgilenir. Ay Mirgen son sözlerini söyledikten sonra ölür. Vasiyet ettiği gibi annesi Altın Poos’un mezarının yanına gömülür. Kün Tönis, Ay Mirgen’in ardından Ah Han’ın bozduğu tüm düzeni yeniden sağlayarak göçüp gittin diye ağıt yakar. Kün Tönis Altay sıra dağları eteklerindeki yurdunu elinde tutarak yakın ve uzak yerlere namını duyurup yaşayıp gider (Davletov ve Davletov, 2021: 147-260).

SONUÇ

XVII. yüzyılda başlayan Rus istilasıyla birlikte Rus hâkimiyetine giren Hakaslar, Rusya Federasyonu sınırları içinde Hakasya Özerk Cumhuriyeti'nde yaşayan bir Türk topluluğudur. Rus hâkimiyetine girdikleri günden bu güne çok yoğun bir baskı ve asimilasyon politikasıyla karşı karşıya kalan Hakas Türkleri, Rusların bu çabalarından çok büyük zararlar görmüşlerdir. Buna rağmen Hakaslar bugün eski inançlarını ve kültürlerini devam ettirme gayretindedirler.

Güney Sibiry coğrafyasında yaşayan Hakaslar, içinde buldukları zor iklim şartları, coğrafi koşulların güçlüğü ve yüzyıllardır uğradıkları siyasî baskılara karşın Türk sözlü geleneğinden destan, masal, fıkra, türkü vb. türlerde önemli eserler meydana getirmeyi ve bunları yaşatmayı başarmış özel Türk topluluklarından biridir. Çok zengin folklor malzemesine sahip olan Hakasların sözlü edebiyat ürünleri arasında süphesiz en hacimli ve en özel tür, “*alıptığ nımah*” adını verdikleri kahramanlık destanlarıdır.

Türklerin en eski inanç sistemi olan kamlık etrafında şekillenen bu destanlar gerek taşıdıkları mitolojik unsurların yoğunluğu ve gerek Türklerin atlı göçebe yaşam biçimi ile anaerkil toplum düzeni hakkında önemli bilgileri taşıması bakımından Türk destan araştırmalarında kullanılan önemli kaynaklardandır. Hakas kahramanlık destanları, Türk toplumunun yönetim anlayışından dinî inançlarına; doğum, ölüm ve evlenme geleneklerinden savaş ve silahlarına kadar uzanan geniş bir yelpazede önemli bilgiler sunmaktadır. Uzun kış gecelerinde “*haycı*” adı verilen sanatçılar tarafından “*çathan*” ezgileri eşliğinde icra edilen bu destanlar, halkın eğlence ihtiyacını karşılamaktadır. Ayrıca av törenlerinde ve cenaze merasimlerinde de icra edilen bu destanlar, kutluluğuna inanılan anlatılardır.

Bilindiği gibi destanlar her ne kadar içinde olduğu toplumun özelliklerini yansıtırsa da netice itibariyle bir kurmaca metindir. Kurmaca eserlerin vücuda gelmesini sağlayan en önemli unsurlardan biri kahraman iken bir diğer önemli unsur da halk anlatılarının yapı taşı olan ve binlerce yıllık tecrübelerinin gelecek kuşaklara aktarılmasında önemli rol oynayan motiftir. Bütün kültürler, yazının toplum düzenine hâkim olmadığı dönemlerden başlayarak, varlıklarını muhafaza etmek için kahramanlar ve motifler üzerine oluşturdukları anlatılardan istifade etmişlerdir.

Hakas kahramanlık destanları, kahramanın sevgili bulmak için yurttan ayrılışı ve istilacı düşmanlara karşı mücadelesini konu etmektedir. Bu mücadele pek çok motifle süslenerek nesilden nesile aktarılmıştır. En ilgi çekici motiflerinden olan “*şekil değiştirme*” diğer adıyla “*don değiştirme*” motifi Hakas destanlarında sıkça kullanılmıştır.

Hakas kahramanlık destanlarında kahraman, ilahî güç tarafından lütfedilmiş bir meziyetle şekil değiştirirken kahramanın özü aynı kalır ve sadece sureti değişir. Kahraman zor bir durumdan kurtulmak, birini kurtarmak ya da düşman merkezlerine tanınmadan kolayca girebilmek için kısmî olarak şekil değiştirir. Şekil değiştiren sadece kahraman değildir; kahramana yardımcı ya da düşman olan insan, kahramanın atı veya başka bir hayvan, bitki veya nesne de şekil değiştirebilir. Hakas kahramanlık destanlarında, insanın başka bir insana, nesneye, hayvana dönüşümü; hayvanın insana, başka bir hayvana veya nesneye dönüşümü; nesnenin insana, hayvana, başka bir nesneye dönüşümü gibi şekil değiştirmeler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Motif açısından oldukça zengin bir içeriğe sahip olan Hakas destanları üzerine çalışmalar yapılmış olsa da “*şekil değiştirme*” motifi üzerine detaylı bir çalışma bulunmamaktadır. Bu eksiklikten hareketle ve destanların çözümlenmesini kolaylaştırmak adına Türkiye Türkçesine aktarılan 13 Hakas kahramanlık destanını okuyup içerisindeki şekil değiştirme motiflerini tek tek tespit ettikten sonra tasnifledik ve son olarak da tahlil ederek açıkladık. Bir destanın motiflerini tespit etmek kolay bir iştir ancak destandaki motiflerin belirli bir kurama göre tespit edilememesi daha sonraki çalışmalar için birtakım zorlukları beraberinde getirmektedir. Bu problemi düşünerek çalışmamızda Stith Thompson, “*Motif-Index Of Folk-Literature (MIFL)*” isimli eserinden faydalandık. Genelden özele ve sayısal bir düzen ile geliştirilmiş bu eserin D. Magic / Sihir başlığının D0. - D699. Transformation / Şekil Değiştirme (Dönüşüm) bölümünde yer alan şekil değiştirmeler çerçevesinde tasnif ederek sistematik bir çalışma ortaya koymaya çalıştık.

Türkiye Türkçesine aktarılan Hakas destanları arasında en hacimli olan Huban Arığ destanında 22 kez köpeğin insana dönüşmesi, 15 kez üretilmiş bir nesnenin insana dönüşmesi ve 12 kez insanın imal edilmiş bir nesneye dönüşmesi gerçekleşmiştir. İnsanın kasırgaya dönüşmesi 4 kez, büyükbaş hayvanın insana dönüşmesi ve insanın sineğe dönüşmesi üçer kez gerçekleşmişken köpeğin başka bir hayvana, insanın kartala, insanın şahine, insanın farklı bir insana ve insanın iblise dönüşümleri ise ikişer kez gerçekleşmiştir. Bir hayvanın diğer bir hayvana, insanın suya, insanın bitkiye, atın nesneye, insanın yaşlı bir kişiye ve kadının erkeğe dönüşümü de birer kez gerçekleşmiştir. 15587 dizeden oluşan Huban Arığ destanında 75 adet şekil değiştirme motifi kullanılmıştır. İnsan 14 kez başka bir canlıya dönüşürken bir hayvanın başka bir hayvana dönüşümü 28 kez olmuştur. İncelenen Hakas destanları arasında insanın suya ve kasırgaya dönüştüğü tek destan da Huban Arığ destanıdır.

Huban Arığ destanından sonra gelen en hacimli destan 8622 dizeden oluşan Han Orba

destanıdır. Dize sayısının çokluğu şekil değiştirme motifinin de sıklıkla kullanılmasını sağlamıştır. 45 kez şekil değiştirmenin gerçekleştiği Han Orba destanında kahraman 29 kez guguk kuşuna dönüşmüştür. İnsanın bitkiye dönüşmesi 6 kez, insanın farklı insana dönüşmesi, insanın vahşi hayvana dönüşmesi, yılanın insana dönüşmesi ve bitkinin insana dönüşmesi ikişer kez gerçekleşmiştir. İnsanın yemek yiyerek dönüşmesi ve insanın kuşa dönüşmesi de birer kez gerçekleşmiştir. İncelenen Hakas destanları arasında, yılanın insana ve bitkinin insana dönüşümü sadece Han Orba destanında bulunmaktadır.

Altın Arığ destanında toplam 19 adet şekil değiştirme motifi vardır. Kuşun insana dönüşmesi 5 kez gerçekleşmiştir. İnsanın yılana ve insanın farklı bir insana dönüşmesi dörder kez gerçekleşmiştir. İnsanın kuşa dönüşmesi 3 kez gerçekleşirken, hayvanın veya insanın vücuduna ait kısımların hayvana dönüşmesi, bir hayvanın diğer bir hayvana dönüşmesi ve insanın kurda dönüşmesi birer kez gerçekleşmiştir. Kuşun insana dönüşmesi, incelenen Hakas destanları arasında sadece Altın Arığ destanında bulunmaktadır.

Kara Kuzgun destanında toplamda 16 adet şekil değiştirme motifi vardır. İnsanın imal edilmiş bir nesneye dönüşmesi 6 kez gerçekleşirken, insanın farklı bir insana dönüşmesi 3 kez gerçekleşmiştir. İnsanın parsa, kurdun insana, insanın bitkiye, insanın sineğe, insanın guguk kuşuna, insanın kuşa ve başka bir kadının benzerliğine dönüşmesi ise birer kez gerçekleşmiştir.

Alp Sarığ Pılat Hıs destanında toplamda 13 adet şekil değiştirme motifi vardır. Üretilmiş nesnenin insana dönüşmesi, insanın yumurtaya dönüşmesi ve insanın üretilmiş nesneye dönüşmesi üçer kez gerçekleşmiştir. Nesnenin insana dönüşmesi, insanın rüzgâra dönüşmesi, insanın sineğe dönüşmesi ve insanın farklı insana dönüşmesi birer kez olmuştur. İnsanın yumurtaya dönüşmesi, incelenen Hakas destanları arasında sadece Alp Sarığ Pılat Hıs destanında geçmektedir.

Altın Taycı destanında toplamda 11 adet şekil değiştirme motifi vardır. İnsanın vahşi hayvana dönüşmesi ve insanın farklı insana dönüşmesi üçer kez gerçekleşmiştir. İnsanın taşa dönüşümü 2 kez, kuşun nesneye dönüşmesi, insanın guguk kuşuna dönüşmesi ve kadının erkeğe dönüşmesi de birer kez gerçekleşmiştir. Kadının erkeğe dönüşmesi ise sadece Altın Taycı destanında bulunmaktadır.

Ay Huucın destanında toplam 8 adet şekil değiştirme motifi vardır. İnsanın imal edilmiş bir nesneye dönüşmesi 2 kez gerçekleşmiştir. Köpeğin insana, insanın guguk kuşuna, insanın şahine, insanın kuşa, insanın köpeğe ve insanın tilkiye dönüşümü ise birer kez gerçekleşmiştir.

Hara Molat destanında toplamda 6 adet şekil değiştirme motifi vardır. Bir hayvanın diğer bir hayvana ve insanın farklı bir insana dönüşmesi ikişer kez, üretilmiş bir nesnenin insana

ve kadının başka bir kadının benzerliğine dönüşmesi de birer kez gerçekleşmiştir.

Ak Çibek Arıĝ destanında toplamda 4 adet Şekil deĝiŐtirme motifi vardır. İnsanın farklı bir inasana dönüşmesi 2 kez, insanın yaşlı bir kişiye ve insanın farklı sosyal sınıftan bir kişiye dönüşmesi de birer kez gerçekleşmiştir.

Han Gicegey destanında toplamda 4 adet Şekil deĝiŐtirme motifi vardır. Saçın hayvana dönüşmesi, bir hayvanın diğer bir hayvana dönüşmesi, insanın taşa dönüşmesi ve insanın kuşa dönüşmesi birer kez gerçekleşen dönüşümlerdir. İncelenen Hakas destanları arasında saçın hayvana dönüşümü sadece Han Gicegey destanında bulunmaktadır.

Altın Çüs destanında toplam 3 adet Şekil deĝiŐtirme motifi vardır. İnsanın bitkiye, insanın kurda ve insanın farklı bir insana dönüşümü birer kez gerçekleşmiştir.

Kök Han destanı incelenen Hakas destanları arasında en az Şekil deĝiŐtirme motifinin kullanıldığı destandır. İnsanın kuşa dönüşmesi 2 kez gerçekleşmiştir.

İnsanın farklı bir insana dönüşmesi Ak Çibek Arıĝ, Hara Molat, Alıp Sarıĝ Plat Hıs, Han Gicegey, Han Orba, Altın Taycı, Altın Çüs ve Kara Kuzgun olmak üzere toplam sekiz ayrı Hakas destanında geçen bir Şekil deĝiŐtirme motifidir. İnsanın kuşa dönüşmesi Han Orba, Kök Han, Altın Arıĝ, Ay Huucın, Kara Kuzgun, Hara Molat ve Han Gicegey olmak üzere yedi ayrı Hakas destanında geçen Şekil deĝiŐtirme motifidir. İnsanın Şahine dönüşmesi Huban Arıĝ ve Ay Huucın destanlarında, insanın kartala dönüşmesi yine Huban Arıĝ destanında yer almaktadır. İnsanın guguk kuşuna dönüşmesi Han Orba, Altın Taycı, Ay Huucın ve Kara Kuzgun olmak üzere dört ayrı hakas destanında yer almıştır. Bu tespitten elde edilen sonuca göre incelenen Hakas destanlarında “*insanın kuşa dönüşmesi*” diğer dönüşümlerden sayıca en fazla olanıdır ve sonrasında en çok kullanılan dönüşüm ise “*insanın başka bir insana dönüşmesi*” dir.

Şekil deĝiŐtirme motiflerinin tespiti, tasnifi ve tahlilinin yapıldığı 13 Hakas destanı incelendiğinde Şekil deĝiŐtirme motifinin en çok kullanıldığı destan Huban Arıĝ destanı iken en az kullanıldığı ise Kök Han destanıdır. 2021 yılında Timur B. Davletov ve Nükhet Davletov tarafından Türkiye Tükçesine aktarılan Kün Sarıĝ Han destanında ise Şekil deĝiŐtirme motifine rastlanmamıŐtır.

Türkiye’de Hakas kahramanlık destanları ile ilgili olarak özellikle son dönemde önemli çalışmalar yapıldığı görölmektedir. Bir yenisini eklediğimiz bu çalışma, Hakas destanlarındaki Şekil deĝiŐtirme motifinin detaylı bir tasnifinin ve tahlilinin yapıldığı tek çalışmadır. Destan motifleri hangi dönemde yaratılmış olursa olsun Hakas kahramanlık destanlarındaki “*Şekil deĝiŐtirme*” motifi için ortaya konulan pek çok tespit diğer Türk kahramanlık destanları için de

geçerlidir. Bununla birlikte her bölgenin destan geleneğinde oluşturulan motiflerin kendine has bazı unsurlar barındırması kaçınılmazdır ancak bu çalışma da dâhil olmak üzere daha sağlıklı ve verimli bir incelemenin ortaya çıkarılabilmesi için diğer destan metinlerinin de Türkiye Türkçesi'ne aktarılması ve bunlar üzerinde de çalışmalar yapılması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Alizade, R. (2012, Mayıs). *Hakas Folklorundaki Haycılık Geleneği ve Kılık Değiştirme Motifi*. “Dilleri ve Kültürleri Yok Olma Tehlikesine Maruz Türk Toplulukları” konulu 4. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu, Ankara.
- Aktaş, E. (2007). *Hakas Kahramanlık Destanı Han Orba (İnceleme-Metin)*, (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı.
- Aktaş, E. (2012). *Hakas Türkleri Destan Kahramanları Üzerine Bir Araştırma (İnceleme-Metin)* (Yayımlanmış Doktora Tezi), İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dünyası Edebiyatları Anabilim Dalı.
- Aktaş, E. (2016). *Hakas Destan Geleneği ve Kahramanları*. Konya: Kömen Yay.
- Arıkoğlu, E. (haz.)(2003); *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi 25. Cilt Hakas Edebiyatı*, Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 424 s.
- Arıkoğlu, E. (2007). *Hakas Destanları I*. Ankara: TDK Yay.
- Arıkoğlu, E. (2011). *Hakas Türkçesi Grameri*, Bengü, Ankara.
- Bakırcı, N. (2010). “Köroğlu Destanlarında Köroğlu ve Binitinin Kıyafet (şekil) Değiştirmesi”. *Turkish Studies*, 5(4), 4
- Bal, G. (2018). *Sibirya Sahası Türk Destanlarında Kutsal Varlıklar ve Nesnelere* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Aksaray: Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bekki, S. (2007). *Maaday-Kara Destanı*, Manas Yayıncılık, Elazığ.
- Çavdar, Esra. (2010). *Hakasya Türkleri Siyasî ve Kültürel Tarihi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, Adil. (2009). *Türk Anlatı Geleneğinde Stereotipler* (Yayımlanmış Doktora Tezi), Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Davletov, T. (2006). *Huban Arığ Hakas Türklerinin Kahramanlık Destanı*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- Davletov, T. (2008). *Han Mirgen Hakas Türklerinin Alplık Destanı*. Ankara: TÜRKSOY

Yayınları.

- Davletov, T. (2015). *Ah Çibek Arıĝ (Hakas Türklerinin Kız Alp Yiĝitlik Destanı)*. Ankara: TÜRKSOY Yayınları.
- Davletov, T. ve Davletov, N. (2021). *Kün Sarıĝ Han Bir Hakas Kadınının Destanı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- Deliömeroglu, Yakup (2009). "Hakasların Geleneksel Kültürlerine Dair Bir İnceleme", *Milli Folklor*, Yıl: 9, S.33, s.42-49.
- Demir, E. (2001). *Hakas Kahramanlık Destanlarından Altın Taycı: İnceleme- Metin- Aktarma*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirci, S. (2020). *Türk Mitolojisinde Hayvansal Motiflerin Kuyum Teknikleri ile Uyarlanması* (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü.
- Elmalı, M. (2012). "Eski Uygur Türkçesi Metinlerinde Metamorfoz". *Acta Turcica*, 4(2), 2-3.
- Ergun, M. (1993). "Hakas Haycıları ve Haycılık Sanatı", *Millî Folklor*, 19. 23-26
- Ergun, M (1996). "Hakas Haycıları". *Türk dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 1, 121-129.
- Ergun, M. (1997). *Türk Dünyası Efsanelerinde Şekil Değişme Motifi*. Ankara: TDK Yayınları.
- Ilgın, A. (2008). *Hakas Destanları II*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karagöz, E. (2019). "Motif-Index of Folk-Literature Kullanımı ve Karşılaşılan Bazı Sorunlara Çözüm Önerileri" *Millî Folklor* 124: 75-90
- Kaya, D. (2007). *Ansiklopedik Türk Halk Edebiyatı Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Akçağ.
- Killi Yılmaz, G. (2007). "Hakaslarda Ölümle İlgili Gelenekler". *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 4 (4), 65-87.
- Killi Yılmaz, G. (2008a). *İlya Prokopyeviç Topoyev'in Sanatı ve Seçme Öyküler, Hakasya'dan Öyküler*. Ankara: Grafiker Yayıncılık.
- Killi Yılmaz, G. (2008b). "Sibirya Türklüğünde 'Ayı' ile ilgili İnanışlar". *Av ve Avcılık Kitabı* (ed. Emine Gürsoy Naskali-Hilal Oytun Altun), İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- Killi Yılmaz, G. (2010). "Hakaslarda Destancılık Geleneği II: Biçim, İçerik, İcra". *Modern*

Türklük Araştırmaları Dergisi, 7 (3), 154-178.

Killi Yılmaz, G. (2012). “Hakas Türklerinde Ölümün Algılanışı ve Ölüm İle İlgili Geleneksel Uygulamalar”. *Defin* (ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Tarihçi Kitabevi, 61-92.

Killi Yılmaz, G. (2013). *Hakas Destanları 4 Altın Taycı*. Ankara: TDK Yay.

Kiremitçi, L. (2019). *Hakas Destan Kahramanları ve Tip Özellikleri*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

Küçük, M. A. (2020). “Orta Asya’dan Anadolu’ya Türk Geleneğinde ‘Don Değiştirme’”. *Bilig – Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi* 94: 97-122.

Küçükyıldız, A. (2014). Satrançta Don Değiştirme (Kabulgan):

https://www.academia.edu/9860123/SATRAN%C3%87_VE_DON_DE%C4%9E_%C4%B0%C5%9ET%C4%B0RME_KABULGAN

Metin, G. (2018). *Tuva-Türk Destanlarında Şekil Değiştirmeler*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Kırşehir: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Macit, Ü. (1999). *Hakas Kahramanlık Destanlarından Han Mirgen: İnceleme- Metin- Aktarma*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Van: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ocak, A. (1983). *Bektaşî Menâkıbnâmelerinde İslam Öncesi İnanç Motifleri*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Ölmez, M. (1996). “Hakaslar ve Hakasça”, *Çağdaş Türk Dili* S. 96 Şubat 1996 ss. 6-12.

Özkan, F (1997). *Altın Arığ Destanı*. Ankara: Bilig Yayınları.

Özkan F. (1997). *Altın Arığ (Hakas Kahramanlık Destanı)*. Ankara: Bilig Yayınları.

Özkan, N. (2008). *Türk Dilinin Yurtları*. Ankara: Akçag Yay.

Şahin, E. (2007). *Hakas Destanı Altın Çüs (Giriş-Metin-Aktarma-Dizin)*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

Türk Dil Kurumu, *Türkçe Sözlük*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005.

Uysal, Y. (2014). *Hakas Masalları İnceleme-Metinle*. (Yayımlanmış Doktora Tezi). Kayseri: Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Halk Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78568/hakas-edebiyati.html>

<https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78569/hakas-halk-edebiyati.html>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Adı, Soyadı: Esra KÖŞKER

Eğitim Durumu

Lisans : Atatürk Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, Erzurum, 2003-2007.

Tezsiz Yüksek Lisans: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, Erzurum, 2007-2008.

Tezli Yüksek Lisans: Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kırşehir, 2019-2021.

Mesleki Deneyim

Erzurum / Olur Lisesi Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, 2008-2009.

Türkçe, Türk Dili ve Edebiyatı Dersleri Özel Ders, 2012-2018.

Kırşehir Belediyesi Begem (Belediye Gençlik Merkezi) Diksiyon ve Etkili İletişim Kursu Eğitmeni, 2016-2019.

Kırşehir Belediyesi Neşet Ertaş Kültür Sanat Merkezi Diksiyon ve Etkili İletişim Kursu Eğitmeni, 2017-2019.

Özel Eğitim Kurumu, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği, 2021-(Halen).